

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 61

1958

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 5.—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1959 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSÉN, E. GJERSTAD och KRISTER HANELL.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i statsrätt med folkrätt och förvaltningsrätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, samt professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset är 15 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr. 279565), samt 20 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i dec. 1958.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

STRÖMBERG, HÅKAN, Värnpliktslagstiftningen ur statsrättslig synpunkt	329
KARLBOM, ROLF, Högerns valpropaganda inför 1928 års val	362

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Svenska riksdagens talmansval efter år 1921. Av LARS G. JOHANSSON	390
Den fjärde internationella statskunskapskongressen. Av NILS ANDRÉN	408

LITTERATURGRANSKNINGAR

Carl-Gunnar Janson, »Majoritetsval» (SOU 1958: 29). Anm. av C.-E. QUENSEL	410
Olle Gellerman, Staten och jordbruket 1867—1918. Anm. av OLLE NYMAN	416
Olsson, Henrik A., Utrikesnämnden 1937—1953. En studie i rätt och praxis. Anm. av NILS ANDRÉN	422
Tidskriftsoversikt. Av SVEN-OLA LINDBERG	426

VÄRNPLIKTSLAGSTIFTNINGEN UR STATSRÄTTSLIG SYNPUNKT

Av Docent HÅKAN STRÖMBERG, Lund

I vilka former föreskrifter om värnplikten böra givas kan synas vara en fråga, varom delade meningar knappast kunna råda. Värnplikten regleras numera genom lag, stiftad av konung och riksdag samfällt, och i praktiken finnes ingen tvekan om att denna form är den riktiga. Teoretiskt sett är frågan dock icke så enkel, och bakom den nuvarande praxis ligger en lång utveckling från konstitutionellt oklara till allt fastare utpräglade beslutsformer.

De båda stadganden i regeringsformen, som beröra värnplikten, nämligen §§ 73 och 80, äro i flera hänseenden oklara. De nämna ej uttryckligen värnplikten, och de påbjuda ej den samfälliga lagstiftningens form för dess reglering. Först efter 1876, då det egendomligt formulerade andra stycket infördes i § 80, har värnpliktsförfattningen fått namnet lag. Dessförinnan rådde, särskilt under den första tiden efter RF:s tillkomst, en viss osäkerhet rörande de konstitutionella former, i vilka beslut om värnplikten borde fattas.

Om man vill undersöka, vad RF §§ 73 och 80 föreskriva beträffande formerna för värnpliktens reglering och hur dessa stadganden ha tolkats och tillämpats av statsmakterna, är det lämpligt att först granska värnpliktslagstiftningens utveckling i vårt land sedan 1809. En sådan historisk översikt — med huvudvikten lagd vid utvecklingens statsrättsliga aspekter — kommer här att lämnas, innan de principiella frågorna tagas upp till belysning.

A. HISTORISK ÖVERSIKT

1. *Värnpliktsfrågor vid riksdagen 1809—10.*¹ Frågan om införande av allmän värnplikt blev aktuell redan vid den grundlagsstiftande riks-

¹ Jfr de utförligare skildringarna hos S. J. Boëthius, »Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809—10» (Historisk tidskrift 1906, s. 67 ff.)

dagen 1809—10. Ständernas behandling av värnpliktsproblemet kom att präglas av starka motsättningar, betingade av å ena sidan landets osäkra utrikespolitiska läge, å andra sidan de nedslående erfarenheterna av 1808 års lantvärn.²

Inom konstitutionsutskottet framlade Baltzar von Platen 15/5 1809 ett förslag till stadganden om allmän nationalarmering.³ Hans avsikt var, att bestämmelserna skulle intagas i den nya RF eller i varje fall få grundlags valör. Förslaget avsågs emellertid av ständerna.⁴

Sedan von Platen blivit ledamot av statsrådet, återkom hans projekt i modifierat skick i en kungl. proposition 31/10 1809 "om vidtagande av särskilte kraftige anstalter till rikets försvar och framtida säkerhet".⁵ Propositionen, som innehöll ett utkast till författningstext angående en allmän nationalbeväring, avsåg att genomföra en varaktig värnpliktsorganisation. I princip skulle varje svensk man mellan 20 och 30 år vara skyldig att delta i nationalbevärningen. I fredstid skulle vapenövningar hållas på söndagarna, och till krigstjänst skulle manskap uttagas genom lottnings till ett av KMt bestämt antal.

Ridderskapet och adeln uppfattade propositionen såsom avseende en fråga rörande rikets allmänna styrelse, vilken konungen jämlikt RF § 89 sista punkten överlämnat åt ständerna att gemensamt med honom avgöra, varför det i RF § 87 stadgade förfarandet borde tillämpas. Då något statsrådets yttrande ej åtföljt propositionen, anhöll R. o. A. därför hos KMt att få del av detta yttrande.⁶ Ståndets önskan uppfylldes, men KMt framhöll i sitt svar, att RF:s stadganden om utskrivningar av manskap och om förändringar av huvudgrunderna för krigsmaktens sammansättning (§§ 73 och 80) ej föreskrev att KMt:s proposition skulle åtföljas av statsrådets yttrande, samt att propositionen varken gällde ändring av grundlag, civil-, kriminal- eller kyrkolag eller egentligen rörde rikets allmänna styrelse, i vilket senare fall KMt icke ovillkorligen behövt inhämta ständernas bifall.⁷ R. o. A. remitterade härefter propositionen till konstitutionsutskottet,

och Jansson, »Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget» (Uppsala 1935), s. 460 ff.

² Ang. lantvärnet, se KK 14/3 1808 rörande lantvärnsinrättning (årstrycket) samt Samuelsson, »Lantvärnet 1808—09» (Uppsala 1944).

³ Ad. I, s. 351, 353 ff.

⁴ Ad. I, s. 718, Pr. I, s. 292, Bg. I, s. 263, Bd. I, s. 208.

⁵ Ad. IV: 1, s. 98 ff.

⁶ Ad. IV: 1, s. 113 ff. Det bör noteras, att högsta domstolens yttrande ej efterlystes.

⁷ Ad. IV: 1, s. 429 ff.

sedan man beslutat att icke hänvisa den vare sig till särskilt utskott eller till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.⁸

Även prästeståndet beslöt att avvakta statsrådets yttrande.⁹ Sedan detta inkommit, remitterades ärendet till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.¹⁰ Borgarståndet hänvisade propositionen till samma utskott men gjorde uttryckligt förbehåll om ständernas beslutanderätt enligt RF §§ 73 och 80.¹¹

Hos bondeståndet väckte propositionen en mycket upprörd stämning, och den avslogs omedelbart utan att ha remitterats till något utskott.¹² I protokollsutdraget över detta beslut framhölls, att utskottsbehandling enligt ståndets mening ej var erforderlig, då frågan gällde tillämpning av RF § 73.¹³ Sedan bondeståndet fått mottaga en skarp tillrättavisning från KMt,¹⁴ anhöll det vid uppvaktning 23/11 1809 hos KMt om tillgift för sitt grundlagsstridiga förfarande samt hemställde, att KMt ej måtte vidhålla sin proposition. KMt biföll denna hemställan, och därmed var frågan om inrättande av en allmän nationalbeväring förfallen.¹⁵

Värnpliktsfrågan återkom emellertid på en annan väg. Genom att ständerna hemställde om den s. k. vargeringens avskaffande, tvingades de nämligen att besluta om en annan form för komplettering av den indelta armén i fall av krigsfara.

Inom R. o. A. hade 21/7 1809 väckts en motion av A. Berghman om vargeringens upphävande.¹⁶ Vargeringen, som innebar skyldighet för rust- och rotehållare att uppställa reservmanskap, hade först beslutats vid 1741 års riksdag för att användas i det då utbrutna kriget med Ryssland¹⁷ och hade åter påbjudits genom KBr 10/1 1790,¹⁸ kungl. stadfästelse 11/1 1790 (betr. Skåne)¹⁹ samt KBr 3/3 1808.²⁰ Motionen om vargeringens avskaffande remitterades till all-

⁸ Ad. IV: 1, s. 450 f., 507 f.

⁹ Pr. III, s. 347 f.

¹⁰ Pr. III, s. 462.

¹¹ Bg. III: 1, s. 1007, III: 2, s. 3 f.

¹² Bd. IV, s. 531 ff.

¹³ Bd. IV, s. 560 f.

¹⁴ Bd. IV, s. 625 ff.

¹⁵ Bd. V, s. 224 ff., 266. Jfr Ad. IV: 2, s. 10 ff.

¹⁶ Ad. II, s. 370 ff.

¹⁷ Riksdagsbeslutet 22/8 1741, § 5 (Mod ée, »Utdrag utur publique handlingar», III, s. 1695).

¹⁸ Mod ée, XIV, s. 472 ff.

¹⁹ Mod ée, XIV, s. 456 ff. Den skånska vargeringen, som grundade sig på frivilligt åtagande, upplöstes först 1812 (se Bih. II, s. 945 f.).

²⁰ Återgivnet i »Sveriges krig åren 1808 och 1809», IV (Sthlm 1909), s. 48 not 2.

männa besvärs- och ekonomiutskottet.²¹ I enlighet med dess förslag²² beslöto de tre ofrälse stånden att hos KMt i underdånighet anhålla, att vargeringen måtte upplösas och KBr 10/1 1790, kungl. stadfästelsen 11/1 samma år samt KBr 3/3 1808, som påbjödo denna inrättning, upphävas, ävensom att kontrakten med rust- och rotehållarna måtte enligt RF § 80 äga sin fulla kraft och verkan.²³ Inom R. o. A. yttrade motionären missnöje med att utskottet icke tillräckligt understrukt, att vargeringens avskaffning var en beskattningsfråga, vilken ständerna själva ägde avgöra.²⁴ Ståndet återförvisade därför ärendet till utskottet, som i nytt utlåtande förklarade sig jämlikt RF §§ 53 och 89 icke vara behörigt att föreslå mera än en underdånig anhållan hos KMt.²⁵ R. o. A. beslöt härefter för sin del under åberopande av ständernas beslutanderätt enligt RF §§ 73 och 80, att vargeringen borde upphöra.²⁶ Sedan expeditionsutskottet uppsatt ett förslag till skrivelse till KMt i enlighet med utskottets hemställan,²⁷ föreslog J. H. Gyllenborg, att R. o. A. skulle yrka på följande tillägg till skrivelsen: "varmed ridderskapet och adeln för sin del därjämte i underdånighet får åberopa 73 § av RF".²⁸ I anledning härav lät lantmarskalken inhämta yttrande av konstitutionsutskottet, som 28/3 1810 förklarade, att frågan om vargeringens upphörande, vilken ej kunde hänföras under andra §§ än RF §§ 73 och 80, måste kunna avgöras genom tre stånds sammanstående beslut, då RF §§ 73 och 80 ej funnes undantagna i RO § 75, samt att intagandet i expeditionen av R. o. A.:s särskilda mening ej var lämpligt, då ständerna ej borde kunna framställa mera än sitt verkliga beslut, och då dessutom genom den skiljaktiga meningens införande beslutet ej förändrades eller förlorade sin verkan.²⁹ Ständernas skrivelse fick därför den utformning, som de tre ofrälse stånden beslutat.

Behandlingen av frågan om vargeringens upphävande gav anledning till en motion av J. H. Gyllenborg angående vissa ändringar i RO, vilken behandlades av konstitutionsutskottet i memorial 27/4 1810.³⁰ Ett av förslagen, som gällde ett tillägg till RO § 34, blev slut-

²¹ Ad. II, s. 373.

²² Ad. II, s. 1026 f.

²³ Pr. V: 1, s. 464, Bg. V: 1, s. 600 f., Bd. II, s. 226 f.

²⁴ Ad. III, s. 95 ff.

²⁵ Ad. V: 2, s. 1450 ff.

²⁶ Ad. VI: 1, s. 306, 421 ff.

²⁷ Ad. VI: 1, s. 781.

²⁸ Ad. VI: 1, s. 1111 ff.

²⁹ KU nr 37, s. 646 f.; Ad. VI: 1, s. 1227 f.

³⁰ KU nr 40, s. 655 ff.; Ad. VI: 2, s. 1016 ff.

ligen antaget vid 1815 års riksdag; det innebar, att ständerna fingo frihet att remittera sådana mål, som icke hörde till visst utskott; antingen till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet eller till något annat av de ständiga utskotten, utan att remissen skulle kunna anses inverka på formerna för utövande av ständernas beslutanderätt. Ett annat av förslagen, nämligen att ett enskilt stånd skulle kunna bifoga sin särskilda mening till ständernas skrivelse till KMt, ledde ej till något resultat. Ett tredje förslag, att RF §§ 73 och 80 skulle nämnas i RO § 75 bland de stadganden, vid vilkas tillämpning alla fyra ständens sammanstående beslut fordrades, ledde till att konstitutionsutskottet i förtydligande syfte föreslog och ständerna 1815 godkände ett tillägg till RO § 75, varigenom efter "72 §" skulle inskjutas orden "samt 73 och 80 §§ i vad desse tvenne §§ röra beskattnings- och bevilningsfrågor, vilka efter nyssnämnde 69 och 71 §§ hanteras böra". KMt vägrade emellertid 1815 sin sanktion å sistnämnda grundlagsändring.³¹

Ständernas skrivelse 30/3 1810 rörande vargeringen besvarades av KMt genom en skrivelse 31/3 1810, vari KMt förväntade att ständerna skulle besluta någon ersättning för vargeringen.³² KMt:s skrivelse remitterades till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet; i samband med remissen gjorde dock samtliga stånd förbehåll om sin beslutanderätt jämlikt RF § 73, varvid präste- och bondestånden även åberopade RF § 80.³³ Utskottet föreslog ständerna att dels bemyndiga KMt att vid krigsfara genomföra en extra rotering av dittills oroterad jord, vilken dock borde upphöra vid krigets slut, dels under förbehåll att denna rotering bleve verkställd samtycka till att när rikets gränser hotades eller oroades av fientligt anfall högst 50.000 man förstärkningsmanskaper finge uppsättas, vilka enligt närmare angivna grunder skulle uttagas bland män i åldern 20—45 år.³⁴ Utskottets förslag antogs av de tre högre stånden;³⁵ vissa förbehåll inom präste- och borgarståndet nödvändiggjorde dock jämkningar, innan ett likformigt beslut kunde åstadkommas. Bondeståndet antog förslaget om extra rotering men avslög förslaget om förstärkningsmanskapet och

³¹ Ad. V: 1, s. 742. — Hos Naumann, »Sveriges grundlagar» (2 uppl. Sthlm 1862), s. 56 uppgives felaktigt, att ständerna 1815 ansågo detta tillägg icke vara behövt.

³² Ad. VI: 2, s. 16 ff.

³³ Ad. VI: 2, s. 73 f., Pr. VI, s. 85 ff., Bg. VI, s. 140, Bd. X, s. 163. Inom bondeståndet synes man ha föreställt sig, att RF § 80 krävde alla fyra ständens sammanstående beslut.

³⁴ Ad. VI: 2, s. 326 ff.

³⁵ Ad. VI: 2, s. 465, Pr. VI, s. 243 ff., Bg. VI, s. 416 ff.

begärde i stället en påbyggnad av indelningsverket i form av en ny vargering.³⁶ När expeditionsutskottets förslag till ständernas skrivelse föredrogs i bondeståndet, framställdes avslagsyrkande. Sedan talmannen vägrat proposition härå, inhämtades yttrande från konstitutionsutskottet, som 30/4 1810 förklarade, att då RF §§ 73 och 80 ej funnes undantagna i RO § 75, tre stånds mening måste gälla, varför den i enlighet med tre stånds sammanstående beslut avfattade expeditionen borde överlämnas till KMt.³⁷ De tre stånds beslut godkändes av KMt 1/5 1810³⁸ och intogs därefter i riksdagsbeslutet.³⁹

Vid den följande riksdagen på hösten 1810 framställdes inom bondeståndet yrkande om upphävande av beslutet om förstärkningsmanskapet, vilket olagligen skulle ha blivit infört i riksdagsbeslutet. Sedan talmannen vägrat proposition om remiss av detta yrkande, förklarade konstitutionsutskottet 5/10 1810, att talmannens propositionsvägran var befogad, enär lagligheten av de åtgärder, rikens ständer vid en föregående riksdag vidtagit, ej vid en senare kunde komma under prövning.⁴⁰ Vid denna riksdag beslöto ständerna även på hemställan av allmänna besvär- och ekonomiutskottet vissa kompletterande föreskrifter rörande förstärkningsmanskapet.⁴¹

Med stöd av ständernas beslut utfärdades i anledning av det rådande krigstillståndet med England dels KInstr 5/2 1811 om extra rotering, dels KK 23/4 1811 rörande förstärkningsmanskapet.⁴² Genom sistnämnda författning uppbådades 15.000 man; vilka skulle uttagas genom frivillig överenskommelse eller lottning inom städer och socknar i proportion till dessas invånarantal.

Beslutet om förstärkningsmanskapet innebar icke något införande av allmän medborgerlig värnplikt. Det avsåg endast utskrivning av en begränsad manskapskontingent, som de lokala menigheterna ålades att ställa upp. Vidare hade det endast temporär betydelse. Det är visserligen oklart, om ständernas bemyndigande uppfattades som bindande för en obestämd framtid eller som ensidigt återtagbart. Men själva bemyndigandet fick icke formen av en författning. KK 23/4 1811 innebar endast ett begränsat utnyttjande av bemyndigandet i en aktuell krigssituation. Trots sin temporära och begränsade karak-

³⁶ Bd. X, s. 671 ff.

³⁷ KU nr 42, s. 674 f.

³⁸ Ad. VI: 2, s. 1048.

³⁹ Riksdagsbeslutet 2/5 1810, § 33 (årstrycket).

⁴⁰ Bih. II, s. 255; KU nr 6, s. 44 ff.

⁴¹ Bih. III, s. 65 ff., 317 f., 341 f., 363.

⁴² Årstrycket.

tår kom beslutet om förstärkningsmanskaper emellertid att bilda fröet till den lagstiftning om allmän värnplikt, som genomfördes vid riksdagen 1812.

2. *Inrättandet av Gotlands nationalbeväring 1811.*⁴³ På grund av Gotlands utsatta läge och den ryska ockupation, som ön blivit offer för 1808, kom den allmänna värnplikten att införas tidigare på Gotland än i det övriga landet; värnpliktsåldern blev även betydligt längre för gotlänningarna. Landshövdingen och militärbefälhavaren R. Cederström åstadkom vid möten med invånarna i öns båda härader och med borgarna i Visby stad i december 1810 en överenskommelse, genom vilken allmän värnplikt infördes. Denna överenskommelse fastställdes genom KBr 5/2 1811 och kompletterades genom KBr 19/2 1811. Härigenom torde gotlänningarna ha undgått uppsättande av förstärkningsmanskaper enligt 1810 års riksdagsbeslut. Värnplikten på Gotland kom att omfatta alla vapenföra män i åldern 15—50 år.

Överenskommelsen mellan KMt och invånarna på Gotland blev aldrig formligen underställd riksens ständer för godkännande. Den uppfattades dock ej av dessa som ett intrång i deras maktbefogenheter⁴⁴ utan blev indirekt godtagen av ständerna genom att anslag beviljades till Gotlands nationalbeväring⁴⁵ samt genom att Gotland undantogs från beväringkungörelsens tillämpningsområde.⁴⁶ Gotlands särställning i värnpliktshänseende kvarstod ännu i 1885 års värnpliktslag och upphörde först 1892.⁴⁷

3. *1812 års beväringkungörelse.* Frågan om införande av allmän värnplikt återkom på allvar vid 1812 års riksdag. KMt framlade 30/4 1812 proposition om "en förändring i utskrivningssättet av det fastställda förstärkningsmanskaper".⁴⁸ Propositionen, som innehöll ett i 15 punkter utformat förslag, anknöt formellt till den 1810 beslutade tillfälliga utskrivningen av förstärkningsmanskaper men avsåg i själva

⁴³ Se närmare Cederströms berättelse 23/3 1812 om nationalarmeringen på Gotland (årstrycket); Dunér, »Sveriges landstorm», I (Sthlm 1926), s. 104 ff.; Söderberg i »Sveriges försvar», II (Sthlm 1928), s. 409 ff.; Jansson, a. a., s. 550 ff.

⁴⁴ När Gotlands riksdagsfullmäktige 1815 motionerat om förändring av nationalbeväringen, som vore alltför betungande i fredstid, förklarade statsutskottet, att frågan tillhörde KMt:s avgörande (se Bd. I, s. 263 ff., Bih. V: 2, s. 1281 f.).

⁴⁵ Detta skedde första gången 1812; se Bih. I, s. 547, 621, II, s. 921.

⁴⁶ KK 27/10 1812, § 28, KK 13/11 1860 (nr 42), § 41.

⁴⁷ Se värnpliktslag 5/6 1885 (nr 31), § 53 med ändringar 5/3 1886 (nr 9, s. 2) och 2/12 1892 (nr 107).

⁴⁸ Bih. I, s. 176 ff.

verket införandet av en varaktig organisation, grundad på allmän värnplikt.⁴⁹ Då frågan ej syntes egentligen kunna hänföras under något av de ständiga utskottens befattning, beslöt R. o. A. att för sin del hänvisa propositionen till ett särskilt utskott, tillsatt enligt RO § 36:3; de övriga stånden anslöto sig till detta beslut.⁵⁰ Det särskilda utskottet hemställde om bifall till propositionen med vissa jämkningar,⁵¹ och utskottets förslag antogs av alla fyra stånden.⁵² Ständerna markerade sin beslutanderätt i ärendet genom att dels i riksdagsbeslutet förklara, att de "beslutit uppsättande av beväringmanskap" enligt vissa allmänna grunder, utformade i 14 punkter,⁵³ dels från dessa allmänna grunder särskilja reglementariska stadganden, beträffande vilka de endast anmälde vissa underdåniga önskingar.⁵⁴

Med anledning av ständernas beslut utfärdades KK 27/10 1812 om utskrivningssättet och inrättningen av allmänna beväringmanskapet.⁵⁵ Omkring hälften av stadgandena i denna kungörelse baserades på de av ständerna beslutade allmänna grunderna, medan återstoden utgjordes av reglementariska föreskrifter, beslutade av KMt ensam. Kungörelsen hade sålunda karaktären av en "blandad lag". Enligt kungörelsen var i princip varje man mellan 20 och 25 år skyldig att till rikets försvar ingå i allmänna beväringen, dock med rätt att lega ersättare. Kungörelsen innehöll ingen bestämmelse om övningstidens längd; denna kom att bestämmas i kommandoväg och blev beroende av de av ständerna beviljade anslagen till beväringmanskapets vapenövningar.

1812 års beväringkungörelse, som gällde till 1860, kom att ändras två gånger, 1849 och 1858. Beslutsförfarandet vid dessa båda tillfällen erbjuder vissa drag av principiellt intresse.

Vid riksdagen 1847—48 framlade KMt proposition (nr 20) angående förändrade grunder för beväringmanskapets uttagande till vapenövning och annan tjänstgöring m. m. I propositionen, som innehöll åtskilliga reformförslag, skildes mellan frågor, i vilka ständerna

⁴⁹ KMt:s önskan att göra förstärkningsmanskapet till en varaktig institution framträdde även i ett författningsutkast, vari RF § 73 var försedd med ett tillägg, som tydligen avsåg att garantera förstärkningsmanskapets framtida bestånd; något förslag till ändring av RF i denna del framlades dock icke för ständerna. Se närmare *Andgren*, »Konung och ständer 1809—1812» (Lund 1933), s. 196, 256, 330 (§ 60).

⁵⁰ Ad. I, s. 98, Pr. I, s. 63, Bg. I, s. 86, Bd. I, s. 125, 129.

⁵¹ Bih. I, s. 251 ff.

⁵² Ad. I, s. 236, Pr. I, s. 125, Bg. I, s. 176, Bd. I, s. 220 f., Bih. I, s. 359 f.

⁵³ Bih. IV, s. 2982 ff. (3 §).

⁵⁴ Bih. II, s. 954 ff.

⁵⁵ Årstrycket; *Backman*, »Lagsamling», I, s. 602 ff.

hade beslutanderätt, och övriga frågor. Till ständernas antagande framlades ett förslag, att värnpliktstiden för sjöbefäl och sjöfolk skulle utsträckas till 30 års ålder mot befrielse från vapenövningar i fredstid. I fråga om övriga reformförslag, som bl. a. avsågo bestämmandet av vissa områden för utgörande av beväringmanskap för arméns och vissa för flottans behov, inhämtades ständernas yttrande, i den mån de innefattade ändringar i 1812 års kungörelse. Propositionen remitterades till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet,⁵⁶ vilket jämlikt RO § 43 sammanträdde med statsutskottet.⁵⁷ Sedan det sammansatta utskottets utlåtande återremitterats av bondeståndet, såvitt gällde bestämmandet av särskilda områden för arméns och flottans rekrytering, fann utskottet, att frågan i enlighet med RO § 75 var avgjord genom de tre övriga ständens bifall till utskottets hemställan i denna del.⁵⁸ Utskottets förslag beträffande sjöfolks värnpliktsålder hade avslagits av borgarståndet och återremitterats av de övriga stånden. Efter jämningsförslag av utskottet lyckades dock alla stånden ena sig om ett gemensamt svar på KMt:s proposition.⁵⁹ Resultatet blev KK 13/2 1849 (nr 8) angående ändringar och tillägg i KK 27/10 1812. I kungörelsens ingress uppgavs, att KMt:s förslag blivit "huvudsakligen gillat" av ständerna. Av de många ändringar i KK 1812, som härigenom gjordes, synas endast de som avsågo utsträckt värnpliktstid för sjöfolk formellt ha varit grundade på ständernas beslut. Beväringkungörelsens karaktär av blandad lag fasthölls sålunda alltjämt.

Nästa ändring i beväringkungörelsen beslöts vid riksdagen 1856—58, då KMt framlade proposition (nr 3) angående vissa ändringar i gällande stadganden om utskrivningssättet och inrättningen av allmänna beväringmanskapet. Propositionen avsåg dels framflyttande av beväringåldern med ett år, dels ändring av åldersgränserna för legokarlar; dessa ämnen hade varit föremål för ständernas beslut 1812. Ärendet remitterades av R. o. A. till lagutskottet men av de övriga stånden till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.⁶⁰ Sistnämnda utskott visade jämlikt RO § 44:3 ärendet från sig såsom ej hörande till dess befattning, då RO dels i § 34 stadgade att, om KMt ville gemensamt med riksens ständer avgöra något ekonomiskt mål,

⁵⁶ Ad. I, s. 43, Pr. I, s. 72, Bg. I, s. 75, Bd. I, s. 121 ff., 153 f.

⁵⁷ StEU nr 5.

⁵⁸ StEU nr 24.

⁵⁹ RSKr nr 124.

⁶⁰ Ad. I, s. 85 f., Pr. I, s. 52, Bg. I, s. 54, Bd. I, s. 129.

därmed skulle förfaras på sätt som för lagfrågor vore stadgat, dels ock i § 33 innehöle, att under civil- och kriminallag borde förstås de delar av krigslagar och författningar rörande krigsväsendet, vilka ägde tillämpning på medborgare utom krigsstaten.⁶¹ Härefter beslöt R. o. A. att vidhålla sin remiss till lagutskottet, och de övriga stånden beslöto i överensstämmelse härmed.⁶² Propositionen upptogs till behandling av lagutskottet, som jämlikt RO § 43 beslöt att samråda med allmänna besvärs- och ekonomiutskottet. På hemställan av det sammansatta utskottet⁶³ avlogo ständerna propositionen och beslöto för sin del, att §§ 8 och 11 i KK 1812 skulle erhålla viss ändrad lydelse, innebärande en sänkning av maximiåldern för legokarlar samt ändrade bestämmelser om inkallande av olika årsklasser till krigstjänst.⁶⁴ Med bifall till ständernas beslut utfärdades KK 17/2 1858 (nr 10) angående ändring av 8 och 11 §§ i KK 1812.

Vid riksdagen 1856—58 beslöts även en förlängning av övnings-tiden från 12 till 30 dagar, vilka utan hinder av KK 1812 § 11 skulle fördelas på två år. Detta beslut fattades i statsregleringsväg i samband med beviljande av förhöjt anslag till beväringmanskapets vapen-övningar.⁶⁵

4. *1860 års beväringkungörelse.* Vid riksdagen 1859—60 framlade KMt proposition (nr 67) angående förnyad författning om utskrivningssättet och inrättningen av allmänna beväringmanskapet. Det förslag till ny beväringkungörelse, som åtföljde propositionen, överlämnades i dess helhet till ständernas prövning, då de väsentligare delarna därav "dels äro beroende av rikets ständers beslut, dels stå med huvudgrunderna i nära sammanhang, dels ock innefatta ändringar i nu gällande föreskrifter, om vilkas meddelande rikets ständer förut med KMt i avgörandet deltagit". Detta innebar tydligen att KMt i den mån den nya författningen icke rörde frågor, som redan föllo under ständernas beslutanderätt, jämlikt RF § 89 sista punkten överlämnade åt ständerna att besluta den nya författningen gemensamt

⁶¹ EU nr 2. — I StU nr 4 uppgavs, att bondeståndet remitterat propositionen till StU, som återlämnade densamma jämlikt RO § 44: 3, då utskottet under hänvisning till förfarandet vid riksdagen 1847—48 ansåg EU behörigt. Något beslut om remiss till StU kan emellertid icke återfinnas i bondeståndets tryckta protokoll.

⁶² Ad, I, s. 313, Pr. I, s. 183 f., Bg. I, s. 89 f., Bd. II, s. 7.

⁶³ LEU nr 1. — Redan tidigare hade vissa motioner om ändring i KK 1812 behandlats av sammansatt lag- samt allmänt besvärs- och ekonomiutskott; se LEU 1840—41 nr 13, 1844—45 nr 1, 21, 1853—54 nr 23.

⁶⁴ RSKr nr 23.

⁶⁵ RSKr nr 194 s. 33.

med KMt. Härigenom kom den blivande beväringsskuggörelsen att förlora den karaktär av blandad lag, som 1812 års kungörelse haft.

Propositionen remitterades av R. o. A. samt bondeståndet till lagutskottet men av prästeståndet och borgarståndet till statsutskottet, medan några inom bondeståndet i ämnet väckta motioner hänvisades till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.⁶⁶ I anledning härav och med stöd av RO § 43 blev ärendet behandlat av sammansatt stats-, lag- samt allmänt besvärs- och ekonomiutskott, som framlade ett omarbetat förslag till beväringsskuggörelse.⁶⁷ Utskottets förslag avslogs av bondeståndet men antogs till större delen av de övriga stånden. Beträffande sistnämnda del av förslaget förklarade utskottet, att tre stånds beslut var avgörande, medan utskottet beträffande övriga delar framlade ett jämningsförslag.⁶⁸ Det sistnämnda antogs av R. o. A. samt prästeståndet men avslogs till en del av borgarståndet och helt av bondeståndet. På grund härav hänsköts frågan i de punkter, där tre stånds sammanstående beslut ej uppnåtts, jämlikt RO § 73 till omröstning i förstärkt lagutskott respektive (betr. ett stadgande om beväringsskuggörelsen användning) i förstärkt statsutskott.⁶⁹ Sedan ett beslut härigenom åstadkommits, anmälde ständerna i skrivelse till KMt, att propositionen ej kunnat oförändrad bifallas, men att ständerna för sin del beslutit en författning angående den allmänna beväringen av angiven lydelse.⁷⁰ Härefter utfärdades KK 13/11 1860 (nr 42) angående den allmänna beväringen, vilken i sin ingress angavs vara beslutad av KMt "med rikets ständer". Bland de mera anmärkningsvärda nyheterna i denna kungörelse märktes möjligheten för beväringsskyldig att friköpa sig från vapenövning i fredstid (§§ 15—17).

1860 års beväringsskuggörelse, som gällde till 1885, kom under sin giltighetstid att ändras tre gånger.

Vid riksdagen 1862—63 framlade KMt proposition (nr 2) om skarpskyttars befrielse från första årets vapenövning. Propositionen remitterades av borgarståndet till statsutskottet, som avvisade ärendet,⁷¹ och av övriga stånd till lagutskottet. Den kom att handläggas av sammansatt stats-, lag- samt allmänt besvärs- och ekonomiutskott,

⁶⁶ Ad. III, s. 41, Pr. II, s. 149, Bg. II, s. 78, Bd. III, s. 21, IV, s. 53.

⁶⁷ StLEU nr 7.

⁶⁸ StLEU nr 21.

⁶⁹ StLEU nr 29, 32; LU nr 57; StU nr 196.

⁷⁰ RSKr nr 145.

⁷¹ StU nr 10 (jfr även nr 13).

som tillstyrkte propositionen.⁷² Förslaget bifölls av de tre ofrälse stånden men avslogs av R. o. A., som anslöt sig till en reservation inom utskottet.⁷³ Ständernas skrivelse avfattades i enlighet med de förstnämnda ståndens beslut,⁷⁴ och resultatet blev den ”med rikets ständer” utfärdade KK 11/8 1863 (nr 41 s. 5) ang. tillägg i 15 § KK 13/11 1860.

Vid riksdagen 1872 motionerades inom andra kammaren om upphävande av beväringsskyldiges legnings- och friköpningsrätt.⁷⁵ Ärendet hänvisades till lagutskottet, på vars hemställan riksdagen för sin del beslöt en författning om legnings- och friköpningsrättens upphörande.⁷⁶ Härefter utfärdades i överensstämmelse med riksdagens förslag KK 1/11 1872 (nr 67) ang. upphörande av den för beväringsskyldige hittills medgivna legnings- och friköpningsrätt.

År 1878 företog KMt utan riksdagens medverkan på framställning av överståthållarämbetet en mindre ändring i beväringsskyldighetslagen § 6. Genom KSKr 11/10 1878 (nr 34) utsträcktes nämligen den tid, inom vilken mantalsskrivningsförrättare i Stockholm skulle inlämna listor över beväringsskyldiga till överståthållarämbetet. Ändringen var obetydlig och gällde ett stadgande av rent reglementarisk natur, men ur formell synpunkt var den knappast förenlig med det faktum, att beväringsskyldighetslagen av 1860 i sin helhet hade antagits av ständerna.

5. *Handläggningen av reformförslag 1865—83.* Under åren 1865-83 framlades vid riksdagarna en rad förslag till reform av försvarsorganisationen, vilka samtliga blevo resultatlösa. Till den del förslagen avsågo en ny författning om den allmänna värnplikten — till en början betecknad som ”kungörelse”⁷⁷ men från 1871 som ”lag”⁷⁸ — är det i detta sammanhang av intresse att konstatera formerna för förslagens behandling inom riksdagen.

KMt:s proposition (nr 43) till 1865—66 års riksdag angående förändring i grunderna för beväringsskyldigheten samt om bildande av en landstorm behandlades av sammansatt lag- samt allmänt besvärss-

⁷² StLEU nr 31.

⁷³ Ad. V, s. 276 f., Pr. V, s. 145, Bg. IV, s. 1005, Bd. V, s. 474.

⁷⁴ RSKr nr 112.

⁷⁵ AK mot. nr 1, 21.

⁷⁶ LU nr 22, RSKr nr 44.

⁷⁷ KPr 1869: 11, 1871: 11.

⁷⁸ SU 1871: 1; KPr 1871 U 1, 1875: 18, 1877: 15; SU 1878: 1; KPr 1880: 6, 1883: 2.

och ekonomiutskott och blev efter skiljaktiga beslut i stånden föremål för omröstning i förstärkt lagutskott.⁷⁹

Efter representationsreformen 1866 behandlades frågan om en ny värnpliktsförfattning, i regel i samband med övriga frågor rörande försvarsorganisationen, av särskilt utskott vid riksdagarna 1867, 1869, 1871, 1871 (urtima), 1875, 1877, 1878 och 1883;⁸⁰ vid 1880 års riksdag behandlades däremot förslaget till ny värnpliktslag av lagutskottet.⁸¹ Under dessa riksdagar stannade kamrarna i regel i skiljaktiga beslut i försvarsfrågan. I den mån utskottens jämkningsförslag icke antogs, kommo frågorna att förfalla. Det gjordes aldrig gällande, att ett riksdagens beslut rörande värnpliktsförfattningen skulle kunna åstadkommas medelst gemensam votering.

6. 1876 års tillägg till RF § 80. Riksdagen hade 1873 i en skrivelse (nr 74) förklarat, att en ny försvarsorganisation, grundad på en vidsträcktare tillämpning av värnplikten, måste göras beroende av ett successivt avskaffande av rustnings- och roteringsbesvären samt grundskatterna. Härigenom stod det klart, att en försvarsreform måste draga med sig indelningsverkets avveckling. Med anledning härav framhöll KMt i proposition (nr 11) till 1874 års riksdag, att RF § 80 innebure ett ömsesidigt skydd för konung och riksdag i avseende å indelningsverkets huvudgrunder, och att enahanda säkerhet borde till försvarsväsendets betryggande åstadkommas i fråga om den organisation, som skulle komma att ersätta indelningsverket. KMt föreslog därför riksdagen att antaga ett tillägg till RF § 80 av följande lydelse: "Varder genom särskild lag, med indelningsverkets upphävande, annan grund lagd för ordnandet av krigsmakten till lands och sjöss, då må ej ändring i sådan lag göras utan av konungen och riksdagen samfällt".

Förslaget tillstyrktes utan närmare motivering av konstitutionsutskottet, inom vilket dock tvenne reservationer avgåvos.⁸² I den ena reservationen (av Munck af Rosenschöld m. fl.) föreslogs en annan formulering, innebärande att ej endast grunderna för krigsmaktens ordnande utan även övningstid och medelsanvisning borde bestämmas genom lag. I den andra reservationen (av Rydin) avstyrktes förslaget,

⁷⁹ KU nr 7; StU nr 11; LEU nr 5, 19, 27; LU nr 62; RSk nr 96.

⁸⁰ SU 1867: 2, 4, 1869: 1, 2, 1871: 1, 2, 1871 U 1, 1875: 2, 4, 1877: 1, 4, 1878: 1, 1883: 1.

⁸¹ LU 1880: 23.

⁸² KU nr 2.

då grundlagsändring ej vore erforderlig för att ge en ny arméorganisation den stadga, som kunde följa av lagstiftningsformen, samt då det ej vore tillräckligt att endast fastslå grunden för den nya organisationen i lagform. Propositionen bifölls utan debatt av andra kammaren men avslogs av första kammaren.⁸³

KMt återkom i proposition (nr 17) till 1875 års riksdag med ett nytt förslag av följande lydelse: "Finna konungen och riksdagen nödigt att, med ändring eller upphävande av indelningsverket, stadga nya grunder för krigsmaktens ordnande; då skola dessa grunder samt för deras tillämpning oundgängliga anslag fastställas genom lag, som ej må, utan genom konungs och riksdags sammanstående beslut, ändras eller upphävas". Vad den åsyftade lagstiftningen skulle innehålla, framgick av två samtidigt avlämnade propositioner (nr 18 och 19), som innehöllo förslag till lagar om den allmänna värnplikten, om härordningen, om härens avlöning, beklädnad och underhåll, om grunder för ordnande av flottans personal samt om grunder för avlöning, beklädnad och underhåll av flottans personal. Dessa lagar föreslogos till antagande under förutsättning av riksdagens bifall till grundlagsändringen.

Konstitutionsutskottet gjorde i sitt utlåtande gällande, att RF § 80 från början åsyftade ett skydd för folket gentemot regeringsmakten, icke för denna gentemot riksdagen.⁸⁴ Ehuru § 80 även hindrade riksdagen att ensidigt indraga vissa avlöningar till den indelta armén, räckte detta icke för att säkra krigsmaktens bibehållande i dugligt skick. Utskottet kunde ej förorda någon inskränkning av riksdagens rätt att för varje statsregleringsperiod pröva statsverkets behov. På grund härav avstyrkte utskottet propositionen och förordade i stället det av KMt 1874 framlagda förslaget.

I två reservationer tillstyrktes KMt:s proposition, medan båda förslagen till grundlagsändring avstyrktes i en tredje reservation (av Rydin), vari bland annat framhölls, att det även utan grundlagsändring var möjligt att ge försvarsorganisationen form av lag, att de föreslagna grundlagsändringarna ej hindrade att en sådan lag gjordes tidsbegränsad, samt att båda förslagen vore oklara och ägnade att ge upphov till konstitutionella tvister.

Konstitutionsutskottets förslag antogs av riksdagen som vilande

⁸³ FK I, s. 295, AK I, s. 137.

⁸⁴ KU nr 3.

och blev 1876 definitivt godkänt.⁸⁵ RF § 80 fick härigenom sin ännu gällande lydelse.

Av stadgandets tillkomsthistoria synes framgå, att det avsåg att möjliggöra ett fastslående i lagform ej endast av värnplikten utan även av övriga grunder för krigsmaktens ordnande, men däremot icke av de för krigsmakten nödvändiga anslagen. På detta sätt tolkades stadgandet, när KMt i propositioner 1883 (nr 2—4) framlade förslag till lagar om härordningen, om upprätthållande av härens stamtrupp, om allmänna värnplikten, om övergång från nuvarande till den nya härordningen samt om sjöförsvaret, samtidigt som KMt utan att föreslå någon lag härom äskade riksdagens gillande av grunder för härens avlöning, underhåll och beklädnad. Propositionerna blevo emellertid avslagna, och i fortsättningen kom lagstiftningsformen till användning endast i fråga om värnplikten, medan övriga grunder för krigsmaktens ordnande alltjämt kommo att bestämmas i statsregleringsväg.

Vid 1893 års riksdag uppkom frågan om införande i RF § 80 av ett bemyndigande, som direkt tog sikte på värnpliktslagstiftningen. I en motion inom andra kammaren föreslogs följande helt nya lydelse av RF § 80: "1. Varje svensk man är pliktig deltaga i fosterlandets försvar från och med det kalenderår, under vilket han fyller tjuguetta år, till och med det, under vilket han fyller fyrtio. Huru denna värnplikt skall utgöras, fastställas i av konungen och riksdagen gemensamt stiftad lag. — 2. Grunderna för ordnandet av krigsmakten till lands och sjöss jämte de för krigsväsendets underhåll oundgängliga anslagen fastställas ävenledes genom lag."⁸⁶

Konstitutionsutskottet avstyrkte, att den dåvarande RF § 80 skulle ersättas med det föreslagna 2 mom., bl. a. då därigenom ett skydd mot ensidiga förändringar i indelningsverkets huvudgrunder skulle bortfalla, och då ett liknande förslag blivit avslaget 1875. Utskottet tillstyrkte emellertid med hänsyn till RF:s oklarhet beträffande formerna för värnpliktslagstiftningen, att till RF § 80 skulle som ett nytt första stycke fogas följande stadgande: "Varje svensk man är pliktig deltaga i fosterlandets försvar. Huru denna värnplikt skall fullgöras, därom stadgas i lag, som av konungen och riksdagen gemensamt stiftas."⁸⁷ Konstitutionsutskottets förslag antogs av andra

⁸⁵ RSkv 1875: 6, 1876: 2.

⁸⁶ AK mot. nr 7 s. 12.

⁸⁷ KU nr 7. (Förslaget återkom i en reservation i KU 1895: 16, s. 7.)

kammaren men avslogs av första kammaren och var därmed förfallet.⁸⁸ RF har sålunda alltjämt kommit att sakna ett stadgande, som direkt avser att reglera värnpliktslagstiftningens former.

7. *Värnpliktslagstiftningen fr. o. m. 1885.* När det nya stadgandet i RF § 80 andra stycket skulle sättas i verket, blev det endast värnplikten, icke övriga grunder för krigsmaktens ordnande, som reglerades i lag. Detta skedde genom värnpliktslagen 5/6 1885 (nr 31), i vilken övningstiden, som nu utsträcktes till 42 dagar, för första gången blev fastslagen i lagstiftningsväg (§ 27). I lagens § 51 upprepades stadgandet i RF § 80, att lagen icke finge ändras eller upphävas utan konungs och riksdags sammanstående beslut.⁸⁹ Denna bestämmelse återkom sedan i 1901, 1914, 1925 och 1936 års värnpliktslagar⁹⁰ men har i den nu gällande värnpliktslagen 30/12 1941 (nr 967) utslutits såsom obehövlig.⁹¹

Värnpliktslagens reglering i lag, liksom försvarsorganisationens förbättring överhuvud, sammankopplades till en början med grundskatternas avskrivning och indelningsverkets avskaffande. Denna köpslagen skedde i två etapper, dels vid 1885 års riksdag⁹² och dels vid 1892 års urtima riksdag.⁹³ I samband med 1885 års värnpliktslag utfärdades dels den med riksdagen beslutade KK 5/6 1885 (nr 22 s. 1) ang. nedsättning i de på viss jord vilande grundskatter, enligt vilken grundskatternas belopp nedsattes med 30 % fr. o. m. år 1886, dels lagen 5/6 1885 (nr 32) ang. lindring i rustnings- och roteringsbesvärerna, vilken föreskrev lindring i dessa besvär fr. o. m. år 1886 med 30 % av deras uppskattade värde att utgå i form av antingen avkortning av vakansavgifter eller utbetalning av ett mot lindringen svarande belopp. Nästa steg togs 1892, då en lag 2/12 1892 (nr 107) om ändringar i värnpliktslagen, genom vilken övningstiden utsträcktes

⁸⁸ FK I nr 12, s. 18, AK I nr 14, s. 58.

⁸⁹ Förslag om ett sådant stadgande framlades först i KPr 1883:2, där det ingick i samtliga de föreslagna lagarna om försvarsorganisationen. — Ett likartat stadgande hade förekommit redan i lagen 1/3 1830 (SFS s. 247) för rikets ständers bank.

⁹⁰ Värnpliktslagar 14/6 1901 (nr 58) § 51, 17/9 1914 (nr 202) § 50, 12/6 1925 (nr 337) § 50, 30/6 1936 (nr 443) § 50.

⁹¹ Se KPr 1941:318, s. 97: »I § 50 stadgas, att värnpliktslagen icke får ändras eller upphävas utan Konungs och riksdags sammanstående beslut. Vad sålunda föreskrivits torde gälla utan uttryckligt stadgande och innefattas för övrigt i § 80 andra stycket i regeringsformen.» — Jfr Herlitz, »Om lagstiftning» (Stlm 1926—30), s. 254 not 3.

⁹² KPr nr 16, 18, 19; LU nr 23, 56; StU nr 27, 28; RSkr nr 63—65.

⁹³ KPr nr 1, 2, 3, 7; SU nr 1—4; RSkr nr 1—4.

till 90 dagar, åtföljdes av lag 2/12 1892 (nr 106) ang. avskrivning av de å viss jord vilande grundskatter och vad därmed äger sammanhang, enligt vilken grundskatterna efter en successiv minskning skulle helt eftergivnas fr. o. m. år 1904, samt lag 2/12 1892 (nr 108) ang. lindring i rustnings- och roteringsbesvären, som föreskrev en avveckling av dessa besvär efter ett motsvarande tidsschema. Staten övertog sålunda successivt och fr. o. m. år 1904 helt och hållet kostnaderna för indelningsverket. Vid riksdagen 1901 beslöts slutligen i samband med antagandet av 1901 års värnpliktslag, att fr. o. m. år 1904 indelningsverket i dess helhet skulle, så fort ske kunde, upphöra.⁹⁴

Värnpliktslagstiftningens former ha sedan 1885 bibehållits i princip oförändrade. Det finnes därför ingen anledning att här i detalj redogöra för lagstiftningsförfarandet under denna tid. Sammanfattningsvis må endast framhållas, att gemensam votering icke har förekommit, samt att värnpliktsfrågorna i princip ha ansetts böra beredas av lagutskott, även om de stundom ha behandlats av särskilt utskott eller av sammansatt stats- och lagutskott. I samma ordning som värnpliktslagen ha stiftats dels lagar om "samvetsömmia" värnpliktigas tjänstgöring,⁹⁵ dels (särskilt under och efter de båda världskrigen) kompletterande eller provisoriska författningar rörande de värnpliktigas tjänstgöringstid.⁹⁶

B. ANALYS OCH SLUTSATSER

1. *Riksdagens beslutanderätt.* Den allmänna värnpliktens grundsats har icke i Sverige, såsom i vissa främmande länder, kommit att inskrivas i grundlagen, även om förslag härom ha framlagts i motioner 1809 och 1893. Vad man kan finna i vår RF är endast stadganden, som mer eller mindre klart angiva värnpliktslagstiftningens former.

I regel ha värnpliktsförfattningarna beslutats utan uttryckligt åberopande av något grundlagsstadgande. Handläggningen av värnplikts-

⁹⁴ RSKr 1901: 120, s. 151; KK 29/11 1901 (nr 118, s. 3) med föreskrifter i fråga om indelningsverkets upphörande.

⁹⁵ Lagar 21/5 1920 (nr 303), 12/6 1925 (nr 338), 26/3 1943 (nr 121).

⁹⁶ Se t. ex. den ännu gällande lagen 11/5 1951 (nr 195) om skyldighet för vissa värnpliktiga att fullgöra repetitions- och beredskapsövningar samt den tidsbegränsade lagen 11/5 1951 (nr 196) med provisoriska bestämmelser om skyldighet för vissa värnpliktiga tilldelade armén att fullgöra befälsövning. Provisoriska värnpliktsförfattningar ha stundom benämnts förordningar, ehuru de beslutats i samma ordning som värnpliktslagen; se t. ex. KF 30/6 1948 (nr 514) och KF 10/6 1949 (nr 307).

frågorna vid riksdagen 1809—10 ger dock besked om vilka stadganden i RF som KMt och de grundlagsstiftande ständerna ansågo tillämpliga. I ett flertal sammanhang åberopades RF §§ 73 och 80, av vilka den förra förbjöd utskrivningar av manskap utan ständernas samtycke och den senare för ändringar i indelningsverkets huvudgrunder föreskrev konungs och ständers sammanstämmande beslut.

Ehuru den allmänna värnpliktens idé icke var främmande för 1809 års grundlagsfäder, hade intet av de nämnda stadgandena i RF utformats med direkt tanke på införandet av allmän värnplikt. Båda stadgandena inneburo i huvudsak en upprepning av bestämmelser i tidigare regeringsformer; § 73 hade sina förebilder i RF 1719, § 5, RF 1720, § 5 och RF 1772, § 45, medan § 80 hade sina föregångare i RF 1719, § 20, RF 1720, § 25 och RF 1772, § 18.

Äldre tiders utskrivningar hade en annan karaktär än den allmänna värnplikten. Endast sällan blev det fråga om att "gå man ur huse". I regel ålades folket, organiserat i menigheter eller rotar, att ställa upp ett visst antal man enligt bestämda beräkningsgrunder. Den allmänna medborgerliga plikten att personligen delta i landets försvar var, även om den anknöt till gamla germanska föreställningar, vid tiden för RF:s tillkomst en principiell nyhet. Det kan därför ifrågasättas, om icke uttrycket "utskrivningar av manskap" i RF § 73 egentligen åsyftade utskrivningar av tidigare brukligt slag. Emellertid har uttrycket objektivt sett en så allmän innebörd, att det måste anses omfatta även utskrivningar grundade på allmän värnplikt. Det är därför ej ägnat att förvåna, att RF § 73 vid riksdagen 1809—10 ansågs tillämplig i fråga om såväl den föreslagna allmänna nationalbeväringen som förstärkningsmanskapet. I fortsättningen torde detta stadgande, även om det sällan uttryckligen åberopades, ha betraktats som det huvudsakliga stödet för riksdagens anspråk på medverkan i värnpliktslagstiftningen.⁹⁷

Mera anmärkningsvärt är, att även RF § 80 åberopades vid 1809—10 års riksdag. En utskrivning av manskap efter helt andra principer än dem, på vilka indelningsverket vilade, kunde ju ej i och för sig sägas innebära en ändring av indelningsverkets huvudgrunder eller införande av en ny eller tillökad rotering. Emellertid gav § 80 indirekt ett ytterligare stöd åt kravet på ständernas medverkan. En utskrivning av angivet slag lade nya bördor på bl. a. rust- och rotehållarna och stred sålunda mot de försäkringar om frihet från ytterligare

⁹⁷ Betydelsen av RO 1810, § 33:1 (RO 1866, § 42:1) samt RF § 80, andra stycket kommer att behandlas i det följande.

utskrivningar, som hade lämnats i samband med knektekontraktens upprättande. Då knektekontrakten kunde ändras i den ordning som angavs i RF § 80, kunde visserligen ej heller de nämnda försäkringarna anses orubbliga. Men grunderna för RF § 80 talade för att ständernas samtycke borde krävas för införande av värnplikt lika väl som för en ny eller tillökad rotering. Att man betraktade värnpliktslagstiftningen även ur denna synpunkt framgår därunder, att 1812 års beväringkungörelse, § 20, i enlighet med ständernas beslut gav rust- och rotehållarna en viss kompensation för de ökade bördorna genom att befria dem från skyldigheten att under krigstid fylla uppkomna vakanser å rotarna.

Att värnpliktslagstiftningen var beroende av ständernas medverkan har stått klart alltsedan riksdagen 1809—10. Det bör dock framhållas, att ständernas beslutanderätt till en början endast ansågs omfatta lagstiftningens huvudgrunder. Det ankom på KMt ej endast att fixera dessa huvudgrunder i författningsform utan även att komplettera dem med reglementariska stadganden, som KMt ensam beslöt. Till följd härav fick 1812 års beväringkungörelse karaktären av en blandad lag, en karaktär som den bibehöll under hela sin giltighetstid. Först 1860 års beväringkungörelse antogs i sin helhet av ständerna, sedan KMt överlämnat åt dessa att godkänna även de delar av kungörelsen, som voro av reglementarisk natur.⁹⁸

Beväringkungörelserna 1812 och 1860 hade i ett avseende, nämligen i fråga om tjänstgöringens omfattning, karaktären av ett helt obestämt bemyndigande för KMt. Övningstidens längd bestämdes till en början av KMt i kommandoväg men begränsades i realiteten av ständernas anslagsbeslut; först 1885 blev den reglerad i lag. Omfattningen av tjänstgöring för annat ändamål än utbildning har av naturliga skäl icke kunnat fixeras i lag; i stället har KMt:s rätt att inkalla värnpliktiga till sådan tjänstgöring sedan 1885 varit bunden vid vissa formella förutsättningar. Först och främst har inkallelse kunnat ske endast efter statsrådets hörande. Och utom riket ha värnpliktiga kunnat användas först efter riksdagskallelse utfärdande. Under tiden 1892—1936 gällde såtillvida strängare regler, som beväringens andra uppbåd fick inkallas först efter riksdagskallelse utfärdande och användas utom riket endast med riksdagens medgivande.⁹⁹

⁹⁸ Ett återfall i uppfattningen av beväringkungörelsen som blandad lag skedde dock genom den tidigare omnämnda KSk 11/10 1878 (nr 34).

⁹⁹ Till tjänstgöring på Åland 1918—19 kommanderades värnpliktiga med stöd av särskilda lagar 23/2 1918 (nr 80) och 22/3 1919 (nr 104).

Även om det sålunda varit nödvändigt att överlämna åt KMt att utfärda vissa reglementariska föreskrifter — något som numera visar sig däri, att bl. a. inskrivningsförordningen i enlighet med bemyndigande i värnpliktslagen utfärdas av KMt ensam — samt att i viss utsträckning bestämma tjänstgöringens omfattning, har riksdagens rätt att deltaga i bestämmandet av värnpliktslagstiftningens huvudgrunder aldrig bestritts av KMt. Endast inom riksdagen ha någon gång beslut eller uttalanden förekommit, som möjligen skulle kunna tilläggas den innebörden, att värnpliktslagstiftningen ansetts falla inom området för KMt:s ekonomiska lagstiftningsmakt. En närmare granskning visar emellertid, att en sådan tolkning icke är befogad.

När värnpliktsfrågorna vid 1809—10 års riksdag behandlades av allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, som ej ägde föreslå annat än föreställningar och önskingar att anmälas hos konungen, kan detta med hänsyn till de uttryckliga förbehåll om sin beslutanderätt, som ständerna i regel gjorde i samband med remissbesluten, ej uppfattas som uttryck för uppfattningen, att värnpliktslagstiftningen föll under området för konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. På grund av 1815 års ändring i RO § 34 kunna ej heller remisserna till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet vid riksdagen 1847—48 tolkas i sådan riktning. När ridderskapet och adeln 1809 vid behandlingen av propositionen om allmän nationalbeväring åberopade RF § 89, var det sannolikt endast fråga om en förhållningsmanöver, och ståndet ändrade senare under riksdagen uppfattning om värnpliktslagstiftningens natur. Och när slutligen allmänna besvärs- och ekonomiutskottet vid riksdagen 1856—58 motiverade lagutskottets behörighet bl. a. med att fråga vore om delegation av ekonomisk lagstiftning, var detta påstående uppenbart oriktigt, då frågan gällde ändring av sådana bestämmelser i beväringkungörelsen, som 1812 varit föremål för ständernas beslut. Något hållbart stöd för att värnpliktslagstiftningens huvudgrunder skulle ha betraktats som ingående i konungens ekonomiska lagstiftningsmakt kan man sålunda icke hämta ur riksdagsförfarandet vid värnpliktsfrågornas behandling.

Ett anmärkningsvärt avsteg från regeln om ständernas beslutanderätt gjordes emellertid, när Gotlands nationalbeväring 1811 inrättades genom en överenskommelse mellan KMt och Gotlands invånare. Sannolikt ansågs det icke möjligt eller lämpligt, att ständerna påtvingade befolkningen i en viss landsdel en tyngre värnpliktsbörd än landets övriga invånare. När man därför valde formen av en

partikulär överenskommelse, avsedd att binda även kommande generationer, innebar detta ett återfall i de ålderdomliga former för provinsiell rättsbildning, som hade tillämpats vid indelningsverkets inrättande. Då ordet "stånderna" i RF §§ 73 och 80 icke kan ha åsyftat annat än ständerna församlade vid allmän riksdag, kan grundlagsenligheten av förfarandet på goda skäl ifrågasättas. Överenskommelsen blev, som tidigare framhållits, aldrig underställd ständerna för formellt godkännande, och ständernas indirekta acceptering av överenskommelsen kan icke ha förlänat denna samma statsrättsliga valör som beväringsskuggörelsen.¹

2. *Bevillningsform eller lagstiftningsform?* Om det sålunda står klart, att riksdagen jämlikt RF § 73 äger beslutanderätt i fråga om den allmänna värnpliktens huvudgrunder, återstår problemet, i vilka former denna beslutanderätt kan eller skall utövas. Stadgandets placering i den del av RF, som avhandlar riksdagens finansmakt, kan liksom dess ordalag ("i den ordning, förut nämnt är") anses tyda på att riksdagens beslut borde fattas i bevillningsform. Å andra sidan har praxis otvetydigt utvecklats i den riktningen, att värnplikten blivit reglerad genom av konung och riksdag samfällt stiftad lag. Man ställes sålunda inför problemet, om RF § 73 medgiver att beslut rörande värnplikten fattas i lagstiftningsform och icke i bevillningsform.

Inom doktrinen har uppfattningen, att RF § 73 påbjuder bevillningsformen, hävdats av *Reuterskiöld*² och *Lagerroth* (1927),³ medan *Rydin*,⁴ *Thulin*,⁵ *Herlitz*⁶ och *Malmgren*⁷ ha gjort gällande, att stadgandet ej lägger hinder i vägen för lagstiftningsformens användning. Den sistnämnda uppfattningen torde numera vara den dominerande.

¹ Det utgör sålunda en betydande överdrift, när *Rydin* i »Svenska riksdagen», II:1 (Sthlm 1878), s. 160 gör gällande, att KBr 5/2 1811 om Gotlands nationalbeväring i likhet med beväringsskuggörelsen alltid har behandlats och betraktats som en av konung och riksdag gemensamt stiftad lag.

² *Reuterskiöld*, »Sveriges grundlag», I (Uppsala 1934), s. 134 f.

³ *Lagerroth*, »Regeringsformen § 73» (StvT 1927, s. 89 ff.). *Lagerroth* har dock senare avsevärt modifierat sin uppfattning; se StvT 1938, s. 109 ff. och »1809 års regeringsform» (Sthlm 1942), s. 122.

⁴ *Rydin*, »Svenska riksdagen», II:1 (Sthlm 1878), s. 25 f., 160. Se även uttalanden av *Rydin* i KU 1874:2, s. 8, KU 1875:3, s. 7, FK 1875:8, s. 26, AK 1889:28, s. 9, KU 1890:7, s. 4 ff.

⁵ *Thulin*, »Om konungens ekonomiska lagstiftning» (Lund 1890), s. 116.

⁶ *Herlitz*, »Om lagstiftning genom samfälliga beslut av konung och riksdag» (Sthlm 1926—30), s. 425 ff.

⁷ *Malmgren*, »Sveriges författning», II (Malmö 1952), s. 68 ff., och »Sveriges grundlag» (7 uppl. Sthlm 1957), s. 83 f.

Mycket har tvistats om innebörden av hänvisningen i RF § 73 till "den ordning, förut nämnt är".⁸ Här skall ej göras något ytterligare försök att genom interpretation fastställa paragrafens ursprungliga och egentliga innebörd i fråga om formerna för riksdagens beslut; erinras må endast om möjligheten, att redan stadgandets författare ha haft en vag och oklar föreställning om dess betydelse. Det synes vara av större värde att fastställa, hur stadgandet genom tiderna har tolkats och tillämpats av konung och riksdag, än att söka utleta en "riktig" tolkning, som måhända aldrig har stått klar för statsmakterna själva. *

Den konstitutionella praxis inom värnpliktslagstiftningens område skall i det följande behandlas i de tre avseenden, som skilja bevillningsformen från lagstiftningsformen, nämligen i fråga om utskottsbehandlingen, formerna för fattande av riksdagens beslut samt riksdagens bundenhet i förhållande till KMt. Slutligen skall undersökas, om 1876 års tillägg till RF § 80 har någon självständig betydelse i det sistnämnda avseendet.

3. *Utskottsbehandlingen.* Beträffande utskottsbehandlingen är främst att notera, att frågor om värnpliktslagstiftningen aldrig ha blivit föremål för beredning i bevillningsutskottet. Värnpliktsfrågorna ha sålunda i detta avseende aldrig betraktats som bevillningsfrågor.

Till en början synes den uppfattningen ha varit rådande, att värnpliktsfrågorna egentligen ej hörde under något av de ständiga utskotten. Denna uppfattning föranledde remissen till särskilt utskott 1812; att märka är, att särskilt utskott enligt RO 1810 § 36:3 kunde tillsättas även för behandling av frågor, som ej tillhörde ständigt utskott. Remisserna till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet vid riksdagarna 1809—10 och 1847—48 inneburo ej, att värnpliktsfrågorna ansågos tillhöra detta utskotts egentliga kompetensområde, vilket endast omfattade frågor om ekonomisk lagstiftning. Vid den förra riksdagen gjorde ständerna nämligen förbehåll om sin beslutanderätt i samband med remissbesluten, och från 1815 hade ständerna jämlikt RO § 34:2 frihet att remittera sådana mål, som icke hörde till visst utskott, antingen till allmänna besvärs- och ekonomiutskottet eller till annat ständigt utskott.

⁸ Förutom till den i föregående noter anförda litteraturen må hänvisas till den i det följande omnämnda debatt om rekvisitionslagstiftningen, som föregick 1894 års ändring av RF § 74.

Anmärkningsvärt är, att frågor rörande värnpliktslagstiftningen ej från början kommo att behandlas av lagutskottet. Enligt RO 1810 § 33:1 hade lagutskottet att bereda frågor om stiftande av allmän civil-, kriminal- och kyrkolag. Under civil- och kriminallag borde enligt samma stadgande även förstås de delar av krigslagar och författningar rörande krigsväsendet, som ägde tillämpning till medborgare utom krigsstaten. Innebörden av detta tillägg, vilket saknade motsvarighet i RF §§ 53 och 87, är i hög grad oklar. Tänkbart är, att tillägget avsåg att reglera ej endast lagutskottets kompetens utan även ständernas maktbefogenheter i förhållande till KMt. Det skulle i så fall ha varit fråga om ett ur formella synpunkter mindre lyckat försök att i efterhand rucka på den maktfördelning, som knappt ett år tidigare hade fastslagits i RF. Men stadgandet behöver ej uppfattas på detta sätt. Dess syfte kan ha varit att till lagutskottet hänvisa vissa frågor, som redan enligt RF skulle avgöras av konung och riksdag samfällt, särskilt frågor om indelningsverkets huvudgrunder.⁹ Av förhandlingarna vid stadgandets tillkomst framgår ej mera om dess innebörd, än att det ej åsyftade strafflagstiftningen för krigsmakten, vilken ankom på KMt ensam.¹⁰ Den naturligaste tolkningen av stadgandet synes vara, att det åsyftade författningar rörande medborgarnas prestationer för krigsmaktens behov. Härunder borde då i främsta rummet falla författningarna om indelningsverket. Men stadgandet borde med en objektiv tolkning rimligen ha ansetts tillämpligt även på beväringsskyldigheten; de beväringsskyldiga stodo ju, så länge de ej voro i tjänstgöring, utanför krigsstaten.¹¹ När RO § 33:1 till en början ej tillämpades på beväringsskyldigheten, kan detta möjligen förklaras med att värnpliktsystemet var nytt och icke förutsett i grundlagarna; eventuellt kan även ha inverkat, att man först småningom vände sig vid att betrakta beväringsskyldigheten som en genom en lagstiftningsakt tillkommen varaktigt gällande författning.

⁹ Jfr Rydin i AK 1878: 45, s. 10. — Tydligt är i varje fall, att stadgandet måste ha avsett frågor, i vilka ständerna ägde beslutanderätt även utan delegation från KMt. I frågor, som KMt överlämnat till ständerna att gemensamt med honom avgöra, var ju lagutskottet kompetent redan på grund av hänvisningen i RO § 34: 1.

¹⁰ Ad. 1809—10 II, s. 1319 f., III, s. 4003 f., 4033; KU 1809—10 nr 11, s. 263, 310. — Krigsartiklarna 31/3 1798 voro utfärdade av KMt ensam liksom strafflagen för krigsmakten 11/6 1868 (nr 60) resp. 7/10 1881 (nr 55). Genom en ändring 1882 av RF § 87 fick riksdagen rätt att delta i stiftandet av kriminallag för krigsmakten; motivet härtill var främst värnpliktens ökade betydelse.

¹¹ Det kan ifrågasättas, om de beväringsskyldiga ens under tjänstgöring kunde räknas till »krigsstaten» i egentlig mening. Emellertid voro de, när de tjänstgjorde, enligt KK 1812, § 18, och KK 1860, § 31, underkastade de av KMt ensam utfärdade krigsartiklarna.

Lagutskottets principiella behörighet att handlägga värnpliktsfrågor blev klart erkänd först i allmänna besvärs- och ekonomiutskottets utlåtande vid riksdagen 1856—58, där RO § 33 uttryckligen åberopades. Värnpliktsfrågorna handlades från och med denna riksdag och till representationsreformen av sammansatta utskott, i vilka lagutskottet alltid deltog.

Stadgandet i RO 1810, § 33:1, överfördes till RO 1866, § 42:1, och kvarstod där till 1909. Enligt den nya RO hade riksdagen ej samma frihet som förut vid valet mellan olika utskott för behandlingen av en viss fråga. Särskilda utskott fingo tillsättas endast för behandling av frågor, som föllo under de ständiga utskottens behörighet; andra frågor fingo behandlas endast av kamrarnas tillfälliga utskott. När frågor rörande värnpliktslagstiftningen efter 1866 ha beretts antingen av lagutskott, eventuellt sammansatt med annat utskott, eller av särskilt utskott, får detta sin naturligaste förklaring därav, att lagutskottet i princip har ansetts behörigt jämlikt RO § 42:1. Visserligen har praxis icke alltid strikt följt RO:s stadganden om utskottens behörighet, utan remiss har ej sällan skett till lagutskott även av lagstiftningsfrågor, som strängt taget ej hört dit enligt RO.¹² Men i fråga om värnpliktslagstiftningens behandling är det, med hänsyn till stadgandet i RO § 42:1, överflödigt att förklara remisserna till lagutskottet med denna fria praxis. Varje tvekan om lagutskottets (resp. efter uppdelningarna 1918 och 1949 lagutskottens) kompetens har bortfallit, sedan denna kompetens 1909 utsträckts till att omfatta icke blott civil-, kriminal- och kyrkolag utan även andra lagar och författningar, som stiftas av konung och riksdag samfällt.¹³ Numera handläggas frågor rörande värnpliktslagstiftningen av andra lagutskottet.¹⁴

Stadgandet i RO 1810 § 33:1 och RO 1866 § 42:1 (före 1909) har aldrig i samband med aktuella lagstiftningsfrågor åberopats som stöd för riksdagens rätt att medverka i värnpliktslagstiftningen. När stadgandet åberopades av allmänna besvärs- och ekonomiutskottet vid riksdagen 1856—58, var det endast för att motivera lagutskottets

¹² Jfr Herlitz, »Om lagstiftning», s. 332.

¹³ Jfr »Underdånigt betänkande ang. åtgärder för beredande af lättnad i riksdagens arbete» (Sthlm 1907; bih. t. riksd. prot. 1908 avd. 2 band 2:2), s. 85 f., där ändring föreslogs av stadgandet om krigslagar m. m. i RO § 42:1, »ett stadgande mot vilket starka invändningar gjordes redan då det år 1882 i paragrafen infördes». I det citerade uttalandet har en förväxling skett med 1882 års grundlagsändring rörande kriminallag för krigsmakten.

¹⁴ Se LU 1950 4:1, s. 2.

kompetens; om utskottet även hade betraktat stadgandet som en grund för ständernas beslutanderätt, skulle detta ej ha gått ihop med utskottets i och för sig felaktiga uppfattning, att propositionen innefattade en delegation av KMt:s ekonomiska lagstiftningsmakt.

Vid ett tillfälle har emellertid stadgandet i fråga uppfattats på ett annat sätt. Vid 1893 års riksdag avstyrkte konstitutionsutskottet en motion om uteslutande ur RO § 42:1 av stadgandet om krigslagar och författningar rörande krigsväsendet.¹⁵ Utskottet uttalade härvid, att det i RF icke finnes något stadgande, som ovillkorligen tillerkände riksdagen rätt att gemensamt med konungen stifta sådana delar av krigslagar och författningar rörande krigsväsendet, som ägde tillämpning till medborgare utom krigsstaten. Vid sådant förhållande innebure ifrågavarande bestämmelse i RO § 42:1 en utsträckning av riksdagens lagstiftningsmakt utöver de i RF angivna gränserna, och utskottet höll före, att riksdagen icke skulle vilja avhända sig denna rätt.

Om denna konstitutionsutskottets mening vore riktig, skulle RO § 42:1 ha innefattat en autentisk tolkning av RF § 87.¹⁶ Värnpliktslagstiftningen borde då med nödvändighet ha ägt rum i den ordning, som i RF § 87 föreskrives för civil- och kriminallag. Detta skulle bl. a. ha inneburit, att högsta domstolens yttrande borde ha inhämtats. Så har emellertid aldrig skett. Detta tyder på att RO § 42:1 i praxis icke har betraktats som något annat än en regel om lagutskottets kompetens, och att riksdagens anspråk på medverkan i värnpliktslagstiftningen har ansetts äga tillräckligt stöd i andra grundlagsstadganden. Efter 1909 års ändring i RO § 42:1 finnes icke längre någon möjlighet att i stadgandet intolka något bemyndigande rörande riksdagens lagstiftningsmakt.

4. *Formerna för fattande av riksdagens beslut.* Enligt RO 1810 § 75 gällde såsom huvudregel, att majoritetsbeslut kunde fattas av tre stånd; enades icke tre stånd i en viss fråga, fick denna förfalla. Bland undantagen från denna regel märktes, att frågor om statens reglering eller bevillningens därefter lämpade hela belopp enligt RF § 69 skulle avgöras genom omröstning i förstärkt statsutskott, där tre stånd ej kunde enas, samt att frågor om grunderna för någon bevillning, sättet för dess tillämpning eller bevillningens fördelning till

¹⁵ AK mot. nr 7, KU nr 9.

¹⁶ Jfr Naumann, »Sveriges statsförfattningsrätt», IV (Sthlm 1883—84), s. 125; Herlitz, »Om lagstiftning», s. 511 not 1 och 4, s. 536 not 3.

utgörande enligt RF § 71 skulle avgöras genom omröstning i förstärkt statsutskott (från 1854 förstärkt bevillningsutskott), där ej alla fyra stånden kunde enas. Enligt RO 1866 §§ 63 och 65 kräves sammanstämmande beslut av riksdagens båda kamrar, om en lagstiftningsfråga ej skall förfalla, medan bl. a. bevillningsfrågor kunna avgöras genom gemensam votering. Genom dessa regler har det sörjts för att ett positivt beslut är lättare att åstadkomma i en bevillningsfråga än i en lagstiftningsfråga.

Redan vid riksdagen 1809—10 uppkom problemet, om värnpliktsfrågorna hörde till sådana "allmänna mål", som kunde avgöras genom tre stånds beslut. I sitt memorial 27/4 1810 hävdade konstitutionsutskottet den tolkningen, att frågor om tillämpning av RF §§ 73 och 80 borde handläggas som allmänna mål enligt RO § 75 i den mån de gällde existensen av en viss pålaga, som beskattningsmål enligt RF § 69 i den mån de gällde pålagans allmänna omfång, samt som bevillningsmål enligt RF § 71 i den mån de gällde pålagans närmare fördelning. Det bör observeras att denna — för övrigt mycket konstlade och opraktiska — uppspaltning av frågorna ingalunda innebar, att de avsedda pålagorna i deras helhet skulle behandlas som bevillningar; frågan om en pålagas vara eller icke vara skulle ju handläggas som ett allmänt mål. Den gjorda distinktionen stämde väl med behandlingen av frågan om vargeringens fortsatta existens, vilken nyligen hade avgjorts genom tre stånds beslut. Utskottets tolkning skulle emellertid ha nödvändiggjort, att beslutet om förstärkningsmanskapet, i vad det gällde grunderna för manskapets uttagande, skulle ha handlagts som ett bevillningsmål enligt RF § 71, varvid avgörandet, när fyra stånds sammanstämmande beslut icke kunde uppnås, borde ha fällt genom omröstning i förstärkt statsutskott. Så skedde icke, utan konstitutionsutskottet förklarade i utlåtande 30/4 1810 — tre dagar efter det nyssnämnda utlåtandet — att ärendet var avgjort genom tre stånds beslut. Konstitutionsutskottet tycks sålunda omedelbart ha frångått sin grundlagstolkning. Det förslag till ändring av RO § 75, som utskottet "för mera tydlighets skull" framlade, godkändes visserligen av ständerna 1815 men förkastades av KMt. Härigenom hindrades en grundlagsändring, som avsevärt skulle ha komplicerat värnpliktsfrågornas behandling genom att anvisa tre olika förfaranden för skilda delar av samma fråga.

Även efter riksdagen 1809—10 kommo frågor rörande värnpliktslagstiftningen, i den mån enighet ej uppnåddes, att avgöras genom

tre stånds beslut (detta skedde vid riksdagarna 1847—48, 1859—60 och 1862—63). Efter representationsreformen 1866 har sammanstämmande beslut av båda kamrarna krävts, för att frågorna ej skolat förfalla; ej sällan har ett sådant beslut åstadkommits först efter sammanjämkning. Gemensam votering har däremot aldrig förekommit i frågor rörande värnpliktslagstiftningen. Slutsatsen blir sålunda, att dessa frågor, såvitt gäller sättet för fattande av riksdagens beslut, ända från början ha behandlats icke som bevillningsmål utan på det sätt som föreskrivits för lagstiftningsfrågor och andra "allmänna mål".

5. *Riksdagens bundenhet i förhållande till KMt.* Om riksdagens beslut rörande värnplikten i alla avseenden skulle behandlas som ett bevillningsbeslut, skulle det enligt RF § 61 ej vara bindande för riksdagen utöver den närmaste statsregleringsperioden; och även om beslutet fattades att gälla tillsvidare, skulle det kunna återtagas eller ändras av en senare riksdag oberoende av konungens samtycke. Om däremot den samfällda lagstiftningens form anses tillåten och även kommer till användning, kan riksdagens en gång fattade och av konungen godkända beslut icke ensidigt återtagas utan blir gällande tills det upphäves eller ändras genom samstämmigt beslut av konungen och riksdagen.

Uppenbart är till en början, att RF § 73 icke påbjuder den samfällda lagstiftningens form.¹⁷ Visserligen måste riksdagens samtycke enligt RF § 73, vilket tydligen förutsätter en begäran från KMt:s sida, för att få någon praktisk betydelse efterföljas av ett KMt:s påbud, varigenom samtycket utnyttjas. Men riksdagens och KMt:s beslut behöva ej nödvändigtvis ha den innebörden, att de binda de båda statsmakterna i förhållande till varandra. Riksdagens samtycke behöver sålunda icke oundgängligen binda riksdagen för en obestämd framtid.

Den väsentliga frågan är emellertid, om RF § 73 hindrar riksdagen från att avge ett samtycke, som icke kan återkallas utan konungens medgivande. Att RF § 73 skulle ha en sådan innebörd, har aldrig gjorts gällande från riksdagens sida i fråga om värnplikten men däremot i ett annat sammanhang. När KMt vid riksdagen 1889 framlade förslag till rekvisitionslagar, förklarade lagutskottet, till vilket

¹⁷ Att RF § 80, som krävde sammanstämmande beslut av konung och riksdag, vid riksdagen 1809—10 åberopades jämte § 73, behöver icke tillmätas någon större betydelse i detta sammanhang.

andra kammaren anslöt sig, att en sådan lagstiftning ej vore möjlig utan grundlagsändring, då riksdagens samtycke enligt RF § 73 till utskrivningar av varor kunde lämnas endast i form av bevillning för ett år i sänder.¹⁸ Denna åsikt lämnades dock icke obestridd.¹⁹ För att undanröja all osäkerhet beträffande rekvisitionslagstiftningens grundlagsenlighet föreslog KMt en ändring av RF § 74, och en sådan antogs slutligen 1894.²⁰

Visserligen är stadgandet i RF § 61 om den begränsade giltighetstiden för riksdagens beslut tillämpligt på vissa av de i RF § 73 avsedda pålagorna, nämligen bevillningarna.²¹ Men det framstår onekligen som högst onaturligt, att giltighetstiden för riksdagens samtycke till sådana pålagor, som icke utgå i penningar och sålunda icke ingå i statsregleringen, skulle vara begränsad just till statsregleringsåret.

En mera rimlig begränsning av giltighetstiden för riksdagens samtycke till utskrivningar av manskap skulle kunna vinnas genom en annan tolkning av RF § 73. Det skulle möjligen kunna göras gällande, att de utskrivningar av manskap, som behandlas i RF § 73, från början ha ansetts stå i motsats till det fast organiserade indelningsverket, och att med "utskrivningar" sålunda har avsetts tillfälliga uppbåd av manskap, föranledda av en aktuell krigsfara. Det var ett sådant tillfälligt uppbåd, som ständerna 1810 samtyckte till genom sitt beslut om förstärkningsmanskapet; helt följdriktigt innebar KK 23/4 1811 rörande förstärkningsmanskapet icke införandet av en varaktig värnpliktsorganisation utan endast ett begränsat utnyttjande av ständernas bemyndigande i en viss situation. Med en sådan tolkning av RF § 73 borde ständerna ej kunna avhända sig sin rätt att vid varje uppkommande krigsläge pröva krigsmaktens behov av manskap till komplettering av indelningsverket. Den tid, för vilken ständerna skulle kunna lämna ett bindande samtycke, skulle icke vara statsregleringsperioden utan den tid, under vilken ett visst krig eller en viss krigsfara varade.

Emellertid är det mindre sannolikt, att ordet "utskrivningar" i RF

¹⁸ LU 1889: 35, s. 14 ff.; AK 1889: 28, s. 27. Se även Naumanns yttrande i högsta domstolen 9/12 1879, återgivet i KPr 1889: 11, s. 38 ff.

¹⁹ Se särskilt Rydins yttranden i AK 1889: 28, s. 9 och KU 1890: 7, s. 4 ff.

²⁰ KPr 1890: 24, 1893: 37; KU 1890: 7, 1893: 22, 1894: 1; RSkr 1890: 29, 1893: 44, 1894: 6.

²¹ Visserligen beslutas numera bevillningsförfattningarna att gälla tillsvidare, men ett bevillningsbeslut binder ej riksdagen i förhållande till KMt utöver statsregleringsåret utan kan ändras av en senare riksdag.

§ 73 hade en så snäv innebörd. Stadgandets närmaste förebild, RF 1772, § 45, krävde som regel ständernas samtycke till nya utskrivningar men gav konungen rätt att ensam verkställa utskrivningar, om riket blev angripet med härsmakt. Huvudregeln om ständernas samtycke måste rimligen ha avsett ej endast utskrivningar vid anfallskrig utan även och i främsta rummet utskrivningar i fredstid, d.v.s. varaktiga åtgärder för komplettering av indelningsverket. Det kan därför knappast antagas annat än att RF 1809, § 73 avsåg att under en regel inbegripa både tillfälliga och varaktiga utskrivningar. Slutsatsen blir sålunda, att RF § 73 ej lade hinder i vägen för införande av en varaktig värnpliktsorganisation. Att ett beslut om en sådan organisation i likhet med ett bevillningsbeslut skulle behöva bekräftas vid varje ny riksdag för att behålla sin giltighet, har aldrig gjorts gällande från riksdagens sida.

Redan 1809 års förslag om en allmän nationalbeväring avsåg införandet av en varaktig författningsreglering. Och 1812 lyckades KMt, visserligen genom ett förslag som formellt endast avsåg en omorganisation av det tillfälliga förstärkningsmanskaper, genomdriva en permanent värnpliktslagstiftning. Det är visserligen ej säkert, att 1812 års beväringskungörelse till den del den grundade sig på ständernas beslut från början betraktades som en för statsmakterna ömsesidigt bindande författning. Det kan lika väl tänkas, att den uppfattades som en av KMt ensam utfärdad författning, vars giltighet till en del var beroende av att ständerna icke återkallade sitt samtycke. Huru härmed än må förhålla sig, kom beväringskungörelsen i varje fall i fortsättningen att betraktas som ömsesidigt bindande för statsmakterna i de delar, som godkänkts av ständerna.²² Det gjordes aldrig gällande från ständernas sida, att de utan KMt:s medverkan skulle kunna upphäva eller ändra de stadganden om värnplikt, som de en gång beslutat. Betecknande är, att ständerna vid riksdagen 1856—58 "för sin del" beslöt vissa ändringar i beväringskungörelsen; uttryckssättet antyder, att KMt:s bifall var nödvändigt för ändringarnas genomförande. Samma formulering användes, när 1872 års riksdag beslöt vissa ändringar i 1860 års beväringskungörelse, vilken till yttermera visso hade utfärdats av KMt "med rikets ständer" och således hade tillkommit genom ett sambeslut av konung och ständer.

²² Detta betraktelsesätt kan ha underlättats av att RF § 73, där det talades om ständernas »samtycke», tydligen förutsatte konungens medverkan i någon form, samt av att RO 1810 § 75 krävde konungens sanktion. Intet av dessa stadganden kan dock anses ha föreskrivit ett sambeslut i egentlig mening. Jfr Herlitz, »Riksdagens finansmakt» (Sthlm 1934), s. 107.

Beväringskungörelserna av 1812 och 1860 ha sålunda — den förra beträffande huvudgrunderna och den senare i sin helhet²³ — betraktats som författningar, tillkomna genom ett samfällt lagstiftningsbeslut av KMt och ständerna och ömsesidigt bindande för de båda statsmakterna. Detta förhållande kan ej undanskymmas av att dessa författningar buro namnet "kungörelse" i stället för "lag", en beteckning som i fråga om speciella författningar beslutade av KMt med riksdagen blev allmänt bruklig först på 1880-talet. Den samfälliga lagstiftningens form blev sålunda här tillämpad på ett område, där den icke påbjöds eller ens omnämndes i RF. Denna form var fritt vald av KMt och riksdagen. Huruvida RF egentligen tillät samfällig lagstiftning i andra fall än dem som uttryckligen angåvos i RF, kunde tidigare vara föremål för delade meningar. Den konstitutionella praxis har emellertid utvecklats därhän, att samfällig lagstiftning numera anses tillåten även utan uttryckligt grundlagsstöd, i den mån särskilda grundlagsstadganden ej lägga hinder i vägen.²⁴ Att RF § 73 med den tillämpning stadgandet ända från början har fått skulle utesluta den samfälliga lagstiftningens form, kan knappast med fog göras gällande. Något speciellt grundlagsstöd för lagstiftningsformens användning vid värnpliktens reglering behöver därför ej sökas. Det återstår emellertid att undersöka, om RF § 80 andra stycket möjligen kan uppfattas som ett stadgande om formerna för värnpliktens reglering.

6. *Betydelsen av 1876 års tillägg till RF § 80.* En väsentlig fråga är, om 1876 års tillägg till RF § 80 beträffande värnpliktens reglering medförde någon ytterligare bundenhet vid den samfälliga lagstiftningens form utöver den som redan tidigare hade hunnit utvecklas. När detta tillägg föreskrev, att den förutsedda lagen om grunderna för krigsmaktens ordnande ej finge ändras utan av konungen och riksdagen samfällt, måste detta stadgande ha föranletts av tvivel, huruvida en sådan författning, även om den kallades lag, verkligen skulle binda de båda statsmakterna inbördes. Måhända föranleddes dessa tvivel delvis av osäkerhet, huruvida RF överhuvud tillät användning av den samfälliga lagstiftningens form utanför de områden, där denna form var uttryckligen påbjuden. Sannolikt är emellertid, att man därutöver var tveksam om möjligheten att inskränka den

²³ Med det tillfälliga avsteg, som markerades av KSkR 11/10 1878 (nr 34).

²⁴ Se särskilt Herlitz, »Om lagstiftning», s. 253 ff., 532 ff.

handlingsfrihet, som riksdagen åtnjöt enligt vissa grundlagsstadganden. Härvid har man säkerligen mindre tänkt på riksdagens rätt att samtycka till utskrivningar än på dess anslagsbeviljande makt. Avsikten med det nya grundlagsstadgandet var ju att förläna den nya försvarsorganisationen samma stabilitet som indelningsverket hade, en stabilitet som gällde ej endast personaltillgången utan även de ekonomiska resurserna. Det gällde sålunda ej endast att reglera värnplikten i lag utan även att genom ett lagfästade av hela försvarsorganisationens grunder lägga band på riksdagens anslagsbeviljande makt.²⁵ Huruvida en sådan inskränkning av riksdagens befogenheter var möjlig utan stöd av grundlagsändring, har med eller utan fog ansetts osäkert.

Det är sålunda tydligt, att avsikten med 1876 års tillägg till RF § 80 var att i fråga om försvarsorganisationens grunder möjliggöra en riksdagens bundenhet i förhållande till KMt, som måhända eljest ej skulle ha kunnat genomföras. En annan fråga är, om denna avsikt kom att förverkligas. Det är att märka, att det nya stadgandet icke ovillkorligen föreskrev lagstiftningsformen. Endast för den händelse att indelningsverket skulle komma att upphävas, förutsåg stadgandet, att krigsmaktens grunder skulle komma att bestämmas genom lag, och ej ens för detta fall blev lagformen direkt föreskriven utan endast förutsedd såsom möjlig och sannolik.²⁶ Huvudvikten i stadgandet lades vid formerna för ändrandet av den eventuella lagen, ej vid sättet för dess stiftande. Dessutom angavs den förutsedda lagstiftningens innehåll i mycket obestämda ordalag. Under sådana förhållanden kom den tilltänkta lagstiftningens genomförande att bero mindre av det nya stadgandet i RF § 80 än av den politiska köpslagen om bl. a. indelningsverkets bestånd, som förutsågs i stadgandet. KMt gjorde visserligen 1883 ett försök att få grunderna för hela försvarsorganisationen (utom anslagen) fastslagna i lag, men detta försök upprepades icke 1885. Resultatet blev, att endast värnpliktsförfattningen fick form av lag. Den väsentligaste vinsten av den köpslagen, som ägde rum vid riksdagarna 1885 och 1892, och som avsåg såväl

²⁵ Även om anslagen till krigsmakten ej bleve fastslagna i lag, skulle ett lagfästade av försvarsorganisationens huvudgrunder ha ställt riksdagen inför nödvändigheten att bevilja de erforderliga anslagen. Jfr Herlitz, »Riksdagens finansmakt», s. 296, och Malmgren, »Sveriges författning», II, s. 276. Att riksdagen ansåg sig förpliktad att bevilja anslag till i lag bestämda institutioner, betvivlades dock i en reservation av von Ehrenheim i KU 1875: 3, s. 6.

²⁶ KMt:s förslag 1875 föreskrev däremot lagstiftningsformen för ett eventuellt beslut om nya grunder för krigsmaktens ordnande och om de för dessas tillämpning oundgängliga anslagen.

rustnings- och roteringsbesvärens som grundskatternas avveckling, blev icke värnpliktens reglering i lagform utan värnpliktens utsträckning jämte de anslagsbeslut, genom vilka försvarsväsendet överhuvud upprustades.

Att värnplikten 1885 kom att regleras i en "lag", hade sålunda främst politiska orsaker. Strängt taget grundade sig lagstiftningsformen på redan tidigare gällande regler och icke på det nya stadgandet i RF § 80, vilket icke avsåg att reglera den förutsedda lagens tillkomstsätt utan endast att förläna den formell lagkraft. Huruvida stadgandet om sättet för lagändring, vilket till yttermera visso upprepades i själva värnpliktslagen²⁷ verkligen var nödvändigt, när det endast kom att avse värnpliktsförfattningen, kan diskuteras. Beväringskungörelsen av 1860 hade redan de facto karaktären av samfällt stiftad lag; den hade beslutats av KMt "med rikets ständer", och något försök från riksdagens sida att ensidigt ändra eller upphäva denna kungörelse hade icke gjorts och behövde knappast heller befaras. Huru härmed än må förhålla sig, är det för ett nutida statsrättsligt betraktelsesätt höjt över varje tvivel, att redan den valda lagstiftningsformen är tillräcklig för att garantera värnpliktslagens formella lagkraft.²⁸

Slutsatsen blir sålunda, att 1876 års tillägg till RF § 80 förfelade sitt syfte, i den mån detta var att lagfästa försvarsorganisationen överhuvud, samt att det numera är överflödigt som en garanti för värnpliktslagens formella lagkraft. Det skulle likväl kunna ifrågasättas, om stadgandet icke alltjämt har den funktionen, att det binder värnpliktens reglering vid den en gång valda lagstiftningsformen, så länge värnplikten kan räknas till krigsmaktens grunder.²⁹

Härvid bör till en början beaktas, att RF § 80 andra stycket icke uttryckligen nämner värnplikten; den åsyftade lagen kunde lika väl ha gällt en annan grund för krigsmaktens rekrytering, t. ex. värvning, och den kunde ha gällt även andra grunder för försvarsorganisatio-

²⁷ Denna upprepning i den första värnpliktslagen förefaller överflödigt, då det knappast kan ha rått något tvivel om att värnpliktslagen var en sådan lag, som åsyftades i RF § 80 andra stycket; upprepningen har väl föranletts av överdriven försiktighet. I de följande värnpliktslagarna skulle stadgandet möjligen ha kunnat anses behövt av det skälet, att RF § 80 endast omnämnde den lag, i samband med vilken indelningsverket komme att upphävas. RF § 80 andra stycket måste dock rimligtvis ha avsett även de lagar, som kunde komma att ersätta den första lagen och gällde samma ämne (jfr Herlitz, »Om lagstiftning», s. 536, not 4). Att stadgandet kom att upprepas i senare värnpliktslagar, skedde säkerligen utan någon speciell avsikt.

²⁸ Detta har även erkänts i det tidigare citerade uttalandet i KPr 1941: 318, s. 97.

²⁹ Jfr Herlitz, »Om lagstiftning», s. 540.

nen än sättet för personalanskaffningen. Vidare har stadgandet, såsom redan framhållits, icke karaktären av ett stöd för en viss lagstiftningskompetens; det bestämmer icke lagstiftningsformen såsom vare sig möjlig eller nödvändig ens för huvudgrunden för krigsmaktens ordnande.³⁰ Det avser endast att garantera den formella lagkraften hos den avsedda lagen, sedan denna stiftats och så länge den gäller. Intet hade hindrat, att värnpliktslagen från början gjorts tidsbegränsad.³¹ Och teoretiskt sett lär intet hindra KMt och riksdagen från att genom ett samfällt beslut upphäva värnpliktslagen och därefter reglera värnplikten i former, som ej på samma sätt binda statsmakterna inbördes, blott kravet i RF § 73 på riksdagens samtycke uppfylles. I praktiken torde dock ett fullständigt upphävande av värnpliktslagen endast kunna ifrågakomma, om värnplikten avskaffas och ersättes med ett värvningssystem. Att en sådan ny grund för krigsmakten skulle behöva fastslås i lag, torde ej påfordras av RF § 80. Huruvida lagformen komme att väljas i detta hypotetiska fall, skulle säkerligen, liksom 1885, bli beroende av politiska faktorer.

RF § 80 får sålunda numera anses ha spelat ut sin roll. Den egentliga grunden för värnpliktslagstiftningen är alltså att söka i RF § 73. Detta stadgande påbjuder ej lagstiftningsformen men lägger ej hinder i vägen för dess användning. Värnpliktens reglering i lag beror således principiellt av KMt:s och riksdagens fria val. Men praktiskt sett har värnpliktslagstiftningen stabiliserats i en form, som under vårt nuvarande statsskick får anses definitiv.

³⁰ Dessa förhållanden förklara, varför KU 1893 ansåg RF:s oklarhet i fråga om formen för värnpliktslagstiftningen så stor, att utskottet dels föreslog införande av ett särskilt bemyndigande i RF § 80, dels avstyrkte ändring av RO § 42:1. I detta sammanhang må framhållas, att ett verkligt bemyndigande rörande värnpliktslagstiftningen icke, såsom KU antog, behöver förutsätta, att värnpliktens princip fastslås i RF; bemyndigandet behöver endast angiva formerna för en eventuell värnpliktslagstiftning.

³¹ Jfr Rydins uttalanden i KU 1875:3, s. 8 och FK 1875:8, s. 25. — Provisoriska tidsbegränsade lagar rörande värnplikten ha förekommit vid sidan av den egentliga värnpliktslagen; se senast lag 11/5 1951 (nr 196) med provisoriska bestämmelser om skyldighet för vissa värnpliktiga tilldelade armén att fullgöra befälsövning, vilken gällde till 1/7 1952.

HÖGERNS PROPAGANDA INFÖR 1928 ÅRS VAL

Av Fil. kand. ROLF KARLBOM, Göteborg

Inledning. Ser man till de stora utvecklingslinjerna i svensk politik, kan man konstatera, att högern sedan det definitiva, demokratiska genombrottet åren 1918—1921 befunnit sig på tillbakagång både vad beträffar röstetal och kanske framför allt i fråga om representationen i riksdag, landsting och kommunala organ. Ett av undantagen från denna utveckling utgör andrakammarvalet år 1928. Vid detta tillfälle ökade nämligen högern sin röstsiffra med 230.000 och sin numerär i riksdagens andra kammare med en åttondedel, vilket i sin tur medförde ett regeringsskifte.

Man torde utan att frångå kravet på objektivitet kunna fastslå, att den svenska högerens allmänna regress har sin förklaring i det sociala skeende, som under det senaste århundradet förvandlat vårt land från ett agrart betonat till ett industrialiserat samhälle. Någon lika påtaglig orsak till att denna tendens ibland slagit över i sin motsats, står inte att giva. Redan genom detta faktum blir den här framlagda undersökningen av ett visst intresse. Vad den dessutom kan ge till belysning av den politiska propagandans teknik, den minoritetsparlamentariska tidens politiska tankevärld och eventuellt andra spørsmål får den följande framställningen visa.

Den nu förhärskande uppfattningen om anledningen till högerens framgång vid 1928 års riksdagsval, har främst präglats av socialdemokratiska politiker. Per Albin Hansson gav redan omedelbart efter valet otvetydigt uttryck häråt, då han i en ledare skrev: »Mera än 'kommunistalliansen' har troligen skrämselfagitationen kring den socialdemokratiska arvsskattemotionen gjort.»¹ Och ännu nära tjugufem år senare erinrar Ernst Wigforss i sina memoarer om att »vårt hot mot äganderätten genom arvsskatt skulle komma att spela en verkligt betydande roll i valet».²

¹ Ny Tid 18/9 1928.

² E. Wigforss, »Minnen», II: 1914—1932 (1951), s. 279. Se även Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse 1928 (1930), s. 5.

Denna uppfattning har tämligen onyanserad fått sin plats också i verk av mera vetenskaplig karaktär. Det kanske främsta exemplet på detta förhållande är Olle Nymans arbete »Parlamentarismen i Sverige». I detta konstateras att 1928 års valstrid främst blev »en tvekamp mellan borgerlig och socialdemokratisk samhällsuppfattning. Socialdemokraterna hade genom sin arvsskattemotion vid 1928 års riksdag utmanat de borgerliga krafterna och därjämte spelade den förmenta kommunistfaran (»svansen som styr») en betydande roll i agitationen — socialdemokraterna och kommunisterna hade samma partibeteckning.»³

Det är här på sin plats att genast anföra två omständigheter, som avgörande säger oss, att den ovan skisserade bilden av 1928 års valrörelse inte utan prövning kan förklaras vetenskapligt bärkraftig. Den främsta invändningen består däri att ifrågavarande slutsatser inte bygger på någon utförd analys utan i stället grundar sig på ett allmänt omdöme. Vidare är det ganska uppenbart, att detta omdöme har framkommit ur ett metodiskt svagt material, nämligen de berättande källorna.⁴ Det blir vid närmare eftertanke klart, att dessa med fördel kan lämnas därhän. Svårigheten kommer istället, när man skall göra ett representativt urval bland de synnerligen talrika kvarlevor i form av tidningar, broschyrer, affischer m. m., som finns bevarade från detta val.

Vill man få en någorlunda rättvisande bild av högerpropagandan i 1928 års valrörelse, torde det först och främst vara nödvändigt att undersöka den samtida tidningspressen, särskilt då dagstidningarna. Dessa måste till följd av sin stora spridning och kontinuiteten i denna spridning antas ha spelat en avgörande roll för propagandan bland väljarna. Detta är det förnämsta skälet till att denna uppsats nästan helt bygger på tidningsmaterial.

Men inte heller har högerpressen av lättförklarliga skäl i sin helhet genomgått, utan en ytterligare utkristallisering har varit av nöden. Min undersökning kommer därför att omfatta i huvudsak tre av högerens tidningar vid tillfället ifråga, nämligen Nya Dagligt Allehanda, Svenska Dagbladet och Göteborgs Morgonpost. Huruvida detta urval är det representativt riktiga, torde vara ganska vanskligt

³ O. N y m a n, »Parlamentarismen i Sverige. Huvuddragen av utvecklingen efter 1917», (1950), s. 54.

⁴ Jfr Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse 1928, s. 73 ff., som redogör för en omfattande enquête bland arbetarkommunerna om orsakerna till valutgången. Dess resultat, att arvsskattemotionen haft en betydligt större inverkan än partibeteckningen, saknar dock relevans, då materialet till undersökningen — i sin källkritiska karaktär — består av helt tendensiösa *relationer*.

att utröna, eftersom någon upplagestatistik inte finns från denna tid, ej ens hos vederbörande arkivmyndighet.⁵ Ett par spridda uppgifter har dock kunnat uppletas. Sålunda reklamerar Svenska Dagbladet med att dess upplaga enligt intyg av notarius publicus under tiden 1 januari—31 augusti 1928 i medeltal uppgått till 86.560 exemplar.⁶ Nya Dagligt Allehanda anger i slutet av maj 1928, att dess upplagesiffra vid två tillfällen stigit till 63.350 resp. 64.200 exemplar,⁷ vilka väl få anses vara maximinoteringar. Otivelaktigt torde dock vara att de här utvalda tidningarna räknades till högerns största år 1928.

Den osäkerhet i forskningsresultatens giltighet, som beror på det undersökta materialets något snäva grundval, motverkas åtminstone till en del av en noggrann analys av de tre aktuella tidningarna. Självfallet bör inte den här givna dokumentationen av valrörelsens karaktär och uppläggnings betraktas som uttömmande. Den avser endast — och något annat torde med uppsatsens kvalitativa målsättning inte vara möjligt — att ge representativa exempel för högerns inställning till väsentliga frågor och för tillvägagångssättet vid valagitationen. Huvudresultatets bärkraft garanteras av den likartade tendens, som kan uppvisas vid praktiskt taget samtliga punktanalyser i uppsatsen.

Frågor som inverkat på valrörelsen. Kännetecknet för 1920-talets politiska liv i Sverige är minoritetsparlamentarismen. Den man som mera än någon annan förkroppsligade detta regeringssystem, var de frisinnades ledare Carl G. Ekman. Sedan den socialdemokratiska regeringen med Richard Sandler som statsminister fällts i början av juni 1926 på grund av sin tolkning av arbetslöshetsdirektiven i fallet »Stripa gruva»,⁸ blev det C. G. Ekmans tur att bilda ministär. Då det bakom honom endast stod 34 ledamöter i första kammaren och 33 i andra kammaren, tvangs han att omväxlande samarbeta med högern, bondeförbundet och socialdemokraterna. Detta system med hoppande majoriteter, populärt kallat »vågmästeriet», kom att karakterisera riksdagsarbetet.⁹

⁵ Enl. brev från Högerskansli till författaren 9/9 1955.

⁶ Svenska Dagbladet 19/9 1928.

⁷ Nya Dagligt Allehanda 25/5 1928.

⁸ Om regeringskonflikten 1926 se t. ex. R. Caspersson, »LO under fem årtionden», II 1924—1948 (1951), s. 42 ff.; H. K. Rönblom, »Frisinnade landsföreningen 1902—1927. Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land» (1929) s. 348 f.

⁹ Om minoritetsparlamentarismen se, i brist på en specialundersökning, bl. a. G. Andréén, »Regeringsmakt och parlamentarism i Sverige» (Statsvet. Tidskr. 1930, s. 463 ff.); O. Nymån, »Svensk parlamentarism 1932—1936. Från minoritets-

Vid 1927 års riksdag koncentrerades intresset kring två länge aktuella frågor, vilka nu blev föremål för kungliga propositioner, nämligen en reform av det högre skolväsendet¹⁰ och ett förslag till ändrad kommunalskattelag.¹¹ Dessa kan här enbart refereras i sina viktigaste och mest omstridda punkter.

Den framlagda skolpropositionens främsta uppgift bestod i att knäsaätta den av vänsterpartierna redan tidigare hävdade principen om »folkskolan som bottenskola».¹² Detta skulle i praktiken främst ske genom att anknyta läroverken till genomgången obligatorisk folkskolekurs,¹³ d. v. s. man skapade en ny fyraårig realskola, till vilken inträde var avsett att äga rum från folkskolans sjätte klass, vid sidan av den tidigare sexåriga realskolan.

Detta förslag rönt opposition från högerhåll, där man fäste vikt vid att studiegången blev kortare genom tre folkskoleklasser och sexårig realskola än genom fyraårig realskola. »Den gamla skolan» ställde sig därför i ekonomiskt avseende gynnsammare både statsfinansiellt och för de enskilda medborgarna.¹⁴

Skolreformen kunde emellertid genomföras i enlighet med regeringens intentioner, då dess linje slutgiltigt fick stöd även av bondeförbundet och socialdemokraterna.¹⁵ En av bondeförbundets ledande män, professor Nils Wohlin, anmälde i anledning av det egna partiets ståndpunkt sitt utträde ur dess riksdagsgrupp.¹⁶

Vad beträffar kommunalskattefrågan kom striden där främst att stå kring de s. k. repartitionstalens storlek.¹⁷ I propositionen föreslogs dessa till sex (= »sex skatteöre för varje fulla ett hundra kronor av taxeringsvärdet») för jordbruksfastighet, fem för annan fastighet och fyra för fastighets skogvärde.¹⁸ Från högerns sida framfördes, i

parlamentarism till majoritetskoalition» (1947), s. 2 ff.: O. v. Zweigbergk, »Svensk politik 1905—1929. Parlamentarismens första kvartssekel» (1929), s. 306 ff.

¹⁰ Kungl. maj:ts prop. n:r 116.

¹¹ Kungl. maj:ts prop. n:r 102.

¹² Svenska Dagbladet 19/8 1928.

¹³ Nya Dagligt Allehanda 25/5 1927.

¹⁴ Se framför allt högerns reservation i skolutskottet (andra särskilda utskottet), Bih. till riksdagens prot. år 1927, 11:e saml., 2:a avd., s. 211. Samma argument framföres i motioner av A. Dahl och G. Bismarck (FK n:r 256, s. 2 f.) och av O. Holmdahl m. fl. (AK:n:r 407, s. 2 f.). En sammanfattning av högerns ställningstagande i denna fråga lämnas i G. Lindskog, »Med Högern för Sveriges framtid» (1954), s. 185 ff.

¹⁵ FK band 3, n:r 32, s. 107 f., och AK band 4, n:r 34, s. 110.

¹⁶ Se t. ex. Dagens Nyheter 20/5 1927, Svenska Dagbladet 20/5, 21/5 1927.

¹⁷ Med detta begrepp förstås vanligen procentsatsen för utdebitering av fastighetsskatt. Se P. E. Sköld, »Kommunalkunskap» (1953), s. 212.

¹⁸ Prop. 1927: 102, s. 2.

motioner av J. B. Johansson och Arvid Lindman, önskan om nedsättning av talen till fem för jordbruksfastighet och två för fastighets skogvärde.¹⁹ Inom bondeförbundet rådde delade meningar. En grupp av partiet, som bl. a. representerades av Nils Wohlin och Olof Olsson i Kullenbergstorp, hemställde om avslag på propositionen och en ny utredning,²⁰ medan en annan (Petrus Nilsson i Gränebo m. fl.) ville fastställa repartitionstalet fyra för alla tre slagen av fastighet.²¹ Den socialdemokratiska partimotionen slutligen talade särskilt för fristående objektskatt på fastighet och skog och för kommunal progressivskatt.²²

Då socialdemokraterna inte kunde genomdriva sin linje, föredrog de att yrka rent avslag.²³ »Tungan på vågen» blev därigenom bondeförbundet, eftersom både regeringspartierna och högern²⁴ ville få fram en definitiv lösning av detta spörsmål. Statsminister C. G. Ekman försökte under riksdagsdebatten åstadkomma en kompromisslösning kring repartitionstalet $5\frac{1}{2}$ för jordbruksfastighet,²⁵ men bondeförbundets flertal stod inte att rubba och till följd härav föll lagförslaget.²⁶

1928 års riksdag blev betydligt mera livaktig än den närmast föregående. Av de propositioner som framlades, var det särskilt tre vilka kom att bli föremål för starka motsättningar: kommunalskatteförslaget, vilket återkom i sina huvuddrag oförändrat, vidare ett förslag till lag om kollektivavtal och arbetsdomstol och ett till förändrad arvslagstiftning. Från socialdemokratiskt håll väcktes den redan omtalade arvskattemotionen, som har en central plats i det här uppställda problemet.

Av dessa frågor blev det propositionen om ändrad arvslagstiftning och socialdemokraternas motion om »arvskattens utbyggande och omformande för åvägabringande av en begränsning av de stora förmögenheterna m. m.», vilka först kom att avgöras i kamrarna. Då högerens propaganda mot dessa förslag i stor utsträckning koordinerades, kan det vara lämpligt, att de också här behandlas i ett sammanhang.

¹⁹ Motion FK n:r 285 s. 2, 7 och AK n:r 364.

²⁰ Motion FK n:r 278, s. 4 och AK n:r 346, s. 5.

²¹ Motion FK n:r 272 s. 3 och AK n:r 369.

²² Motion FK n:r 270, s. 2 ff. och AK n:r 387.

²³ AK, band 5, n:r 37, s. 70, 87.

²⁴ Om högerens ståndpunktstagande se t. ex. AK, band 5, n:r 37, s. 76 ff., 110 ff., 123 f.

²⁵ AK, band 5, n:r 37, s. 125 ff., och 129 f.

²⁶ AK, band 5, n:r 37, s. 130 ff.

Propositionen om förändringar av ärvdabalken ville främst åstadkomma en begränsning av arvsrätten, så att denna endast skulle gälla släktingar i rätt upp- och nedstigande led, medan kusiner och avlägsnare skyldemän uteslöts från arv.²⁷ Härtill hade fogats en lag om allmänna arvsfonden.²⁸

Arvskattemotionen, vilken bland sina undertecknare räknade Gustav Möller, Richard Sandler och Ernst Wigforss, konstaterar inledningsvis att en ökad produktion betyder högre välstånd för hela folket, endast om det gemensamma arbetets avkastning blir på ett rimligt sätt fördelad. Detta påstående illustreras med orden: »Fattigdomen fördrages med jämnmod, då den delas av alla. Den blir outhärdlig, då den dagligen kan jämföras med andras överflöd.»²⁹ Det är från denna synpunkt som motionärerna säger sig föreslå »en utredning av det sätt varpå en av våra skatter, skatten på arv, skall kunna utbyggas och omläggas för att tjäna som medel att begränsa de stora förmögenheterna, åtminstone i den mån de inte är frukten av ägarnas egen företagsamhet och sparsamhet».³⁰

Vidare redogöres för egendomens fördelning i Sverige och vissa andra länder³¹ och motionärerna finner, att »en utveckling till *större* jämlikhet ifråga om förmögenheternas fördelning icke kan iakttagas i våra moderna samhällen».³² Man anser inte heller den nuvarande egendomsfördelningen försvarbar.³³ Efter att bl. a. ha belyst arvskattens storlek i Sverige och andra länder³⁴ och dennas inverkan på sparsamheten,³⁵ kommer motionärerna fram till sitt enda, konkreta förslag, nämligen ett förord för att de nya tillgångarna vid en skärpt arvskatt bör fonderas.³⁶ Slutligen heter det: »Var gränsen skall sättas för den rikedom, som är för stor för att kunna av samhället fördragas och där indragningen genom arvsskatt sålunda på allvar skulle börja, det kan aldrig en gång för alla fastställas.»³⁷

Gentemot ärvdabalksreformen framförde man från högerns sida särskilt, att den skulle betyda ett sönderbrytande av släkt- och blods-

²⁷ Prop. n:r 17, s. 2 ff., 53 ff.

²⁸ Ibid., s. 17 ff., 67 f.

²⁹ Motion n:r 157, s. 1.

³⁰ — ibid. —, s. 3.

³¹ — ibid. —, s. 3 ff.

³² — ibid. —, s. 7.

³³ — ibid. —, s. 12.

³⁴ — ibid. —, s. 16 ff.

³⁵ — ibid. —, s. 23 ff.

³⁶ — ibid. —, s. 27.

³⁷ — ibid. —, s. 30.

banden.³⁸ Därjämte framhölls, att Sverige i detta fall ginge längre beträffande arvsrättens begränsning än varje annat land utom Sovjetunionen.³⁹ Det talades i detta sammanhang om »arvsrättens russificering».⁴⁰ Efter förslaget genomförande betecknades det som en regeringens eftergift åt socialdemokraterna.⁴¹

I sin kritik av arvskattemotionen anförde högerens talesmän, att ett genomförande av dess tankegång medförde »inmot fullständig förmögenhetskonfiskation»⁴² och äganderättens upphävande.⁴³ En ledarskribent fann, att riksdagsdebatten kastade en genomträngande belysning över de grundläggande olikheterna mellan borgerlig och socialistisk samhällsåskådning.⁴⁴ Socialdemokraternas förslag betecknades också som »rent bolsjevickiskt»⁴⁵ och sades ha sin drivkraft i avundsjukan.⁴⁶

Maj månad år 1928 präglades av en intensiv, politisk debatt i hela den svenska pressen. Anledningen har man att söka i de två stora avgöranden som mot slutet av månaden skulle äga rum i riksdagen. Det var frågorna om kommunalskattelag och om kollektivavtalslag och arbetsdomstol, vilka man nu främst hade att taga ställning till.

I kommunalskattefrågan återkom alla partier med i huvudsak samma förslag som året förut. Vid frågans behandling i utskott enade sig emellertid regeringspartiernas och socialdemokraternas ledamöter om ett gemensamt utlåtande, där man accepterade repartitionstalen i den framlagda propositionen⁴⁷ men samtidigt hemställde om en utredning rörande objektskatt på näringsföretag och penningkapital.⁴⁸ Regeringsförslaget kunde tack vare denna överenskommelse med klar majoritet genomdrivas i riksdagen.⁴⁹

Från högerens sida var man också angelägen om en lösning av detta segslitna tvistämne. Till en början hoppades man på en borger-

³⁸ Nya Dagligt Allehanda 1/4 1928, Svenska Dagbladet 14/4 1928, FK, band 2, n:r 24, s. 20 f., 24 f., 33 f., 35; AK, band 2, n:r 24, s. 44, 57 f., 59, 68 ff.

³⁹ Nya Dagligt Allehanda 1/4, 15/4 1928; FK, band 2, s. 23, 34, 35; AK, band 2, n:r 24, s. 44, 59.

⁴⁰ Svenska Dagbladet 14/4 1928.

⁴¹ Aftonbladet 15/4 1928: »Politisk valhandbok 1928», s. 191.

⁴² Nya Dagligt Allehanda 18/4 1928; Göteborgs Morgonpost 19/4 1928; samma tanke i FK, band 2, n:r 24, s. 25; AK, band 3, n:r 26, s. 26, 28, 40, n:r 27, s. 2.

⁴³ Svenska Dagbladet 17/4 1928.

⁴⁴ Nya Dagligt Allehanda 18/4 1928.

⁴⁵ Göteborgs Morgonpost 23/4 1928; samma tankegång i Nya Dagligt Allehanda 18/4 1928; FK, band 2, n:r 24, s. 23; AK, band 3, n:r 25, s. 15 f.

⁴⁶ Nya Dagligt Allehanda 18/4 1928; Svenska Dagbladet 17/4, 20/4 1928; FK, band 2, n:r 24, s. 88; AK, band 3, n:r 25, s. 51 f., 54, n:r 26, s. 2.

⁴⁷ Bih. till riksdagens prot. år 1928, 11:e saml., n:r 1, s. 25 f.

⁴⁸ — ibid. —, s. 21 ff.

⁴⁹ FK, band 4, n:r 34, s. 37; AK, band 4, n:r 37, s. 55.

lig samförstånds lösning på grundval av repartitionstalet $5\frac{1}{2}$ för jordbruksfastighet.⁵⁰ När utskottets »vänsterlinje» blev bekant, riktades kritik mot statsminister Ekman, därför att han inte skapat en borgerlig samling på ovan skisserad basis.⁵¹ Huvudansvaret lades emellertid på bondeförbundets majoritet, då den inte gått med på den av C. G. Ekman föreslagna kompromissen vid 1927 års riksdag⁵² och att den i det aktuella läget genom sin tvetydiga hållning försvårat en uppgörelse.⁵³

Striden kring arbetsfredslagstiftningen år 1928 har redan analyserats av Ragnar Casparsson,⁵⁴ Gösta Lindskog⁵⁵ och Jörgen Westerståhl.⁵⁶ Ingen av dessa har särskilt uppehållit sig vid högerns inställning till frågan. Först skall emellertid lämnas en kortare redovisning för saken.

Genom en proposition till 1928 års riksdag ville regeringen åstadkomma ett skiljedomsförfarande vid tvist om tolkningen av kollektivavtal⁵⁷ och för ändamålet inrätta en s. k. arbetsdomstol.⁵⁸ Högern och bondeförbundet ställde sig positiva till förslaget,⁵⁹ medan man från socialdemokratiskt håll förhöll sig helt avvisande och i en partition yrkade rent avslag.⁶⁰ För att ge denna mening ökat eftertryck beslöt landssekreteriatet och socialdemokratiska partistyrelsen att i ett »manifest till Sveriges arbetande folk» förorda allmän arbetsnedläggelse och demonstrationer på eftermiddagen den 22 maj,⁶¹ då saken skulle behandlas i riksdagen.

Det ledande motivet i högerns attityd var att framställa socialdemokraternas hållning som en undfallenhet mot kommunisterna.⁶² En tidning betecknade den 22 maj som »Moskvas stora dag här i

⁵⁰ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928.

⁵¹ Nya Dagligt Allehanda 12/5, 14/5 1928; Göteborgs Morgonpost 14/5 1928; Svenska Dagbladet 20/5 1928.

⁵² Nya Dagligt Allehanda 5/5, 12/5, 14/5 1928; Göteborgs Morgonpost 14/5, 24/5 1928; Svenska Dagbladet 20/5 1928; AK, band 4, n:r 37, s. 35 ff.

⁵³ Nya Dagligt Allehanda 14/5 1928; Svenska Dagbladet 20/5 1928; AK, band 4, n:r 37, s. 46.

⁵⁴ R. Casparsson, a. a., II, s. 107 ff.

⁵⁵ G. Lindskog, a. a., s. 199 ff.

⁵⁶ J. Westerståhl, »Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten» (1945), s. 371 ff.

⁵⁷ Bih. till riksdagens prot. år 1928, 1:a saml., band 6, n:r 39, s. 2 ff., 22 ff.

⁵⁸ — ibid. —, s. 5 ff., 134 ff.

⁵⁹ Av högern ingavs endast en motion i en detaljfråga. (Se Bih. till riksdagens prot. år 1928, 3:e saml., band 3, n:r 280, passim), från bondeförbundet ingen.

⁶⁰ Bih. till riksdagens prot. år 1928, 3:e saml., band 3, n:r 282, s. 21.

⁶¹ Manifestet är tryckt i Fackföreningsrörelsen, 1928, band 1, s. 513 ff., och i R. Casparsson, a. a., s. 118 ff. (ej fullständigt).

⁶² Nya Dagligt Allehanda 15/5, 10/5 1928; Göteborgs Morgonpost 21/5 1928; Svenska Dagbladet 9/5, 10/5 1928; AK, band 5, n:r 38, s. 49.

landet», medan andra talade om att kommunisterna »tvungit»,⁶³ »drivit fram»⁶⁴ socialdemokraternas motstånd. Dessutom bestred man, att den nya lagen skulle innebära en inskränkning av arbetarnas rättigheter utan att det endast var frågan om att skapa rättsliga normer inom detta område.⁶⁵

På arbetsmarknaden rådde 1928 stor oro.⁶⁶ Redan från årets början pågick riksomfattande lockouter inom två viktiga näringsgrenar, nämligen vid pappersmassaindustrien och gruvorna.⁶⁷ Därtill kom ett flertal lokala och mindre betydelsefulla konflikter,⁶⁸ varav en bland marinförvaltningens i Karlskrona personal kom att få särskild betydelse.⁶⁹

För sakläget i pappersmassakonflikten har en redogörelse lämnats av R. Casparsson i andra delen av hans bok »LO under fem årtionden». Jag följer i detta avseende hans framställning. Vid förhandlingar om nytt riksavtal upptogs i arbetsgivarsidans förslag villkor som avsevärt skulle försämra arbetarnas löner, semesterersättningens storlek, övertidsprocenten etc. Då arbetarna inte kunde godkänna detta och medling misslyckades, meddelade Arbetsgivareföreningen lockout från och med den 2 januari 1928.⁷⁰ Ytterligare medlingsförslag förkastades och lockouten utvidgades stegvis till att omfatta även sågverk och pappersbruk.⁷¹ När så den 7 april 1928 en av arbetsgivarsidan godkänd uppgörelse förkastades med stor majoritet vid omröstningen ute på de berörda arbetsplatserna, ingrep LO:s ledare Arvid Thorberg och Edvard Johansson och förklarade, att medlingskommission borde söka vägar för att åstadkomma en omedelbar uppgörelse.⁷² En sådan slöts också den 10 april 1928.⁷³

⁶³ Nya Dagligt Allehanda 15/5 1928; Svenska Dagbladet 19/5 1928.

⁶⁴ Göteborgs Morgonpost 18/5 1928.

⁶⁵ Nya Dagligt Allehanda 15/5, 15/6 1928; Göteborgs Morgonpost 21/5, 15/6 1928; Svenska Dagbladet 19/5 1928; FK, band 4, n:r 35, s. 105 f.; AK, band 5, n:r 38, s. 37.

⁶⁶ Vad beträffar antalet förlorade arbetsdagar överträffas detta år endast av 1909, 1923 och 1945. Se sammanställningen hos J. Westerståhl, a. a., s. 152 och Statistisk årsbok för Sverige, årg. 34 (1947), Tab. 199, s. 247.

⁶⁷ Om dessa konflikter se S. Hansson, »Arbetskonflikterna vid årsskiftet» (i Fackföreningsrörelsen, organ för Landsorganisationen i Sverige, 1928, band 1, s. 2 ff.); — dens. —, »Stridsfronten utsträcker» (i Fackföreningsrörelsen, 1928, band 1, s. 49 ff.).

⁶⁸ Se bl. a. S. Hansson, a. a. »Arbetskonflikterna vid årsskiftet» s. 1 ff.; Ibid., s. 48, 118, 184.

⁶⁹ Se nedan s. 373.

⁷⁰ R. Casparsson, a. a. II, s. 95 f.

⁷¹ R. Casparsson, a. a. II, s. 96 ff.

⁷² R. Casparsson, a. a. II, s. 100 f.

⁷³ »Fackföreningsrörelsen», 1928, band 1, s. 369 ff., 383 f.

Vid behandlingen av denna fråga tryckte man i högerpressen på att det internationella prisläget på pappersmassa inte tillät högre löner.⁷⁴ Man var också angelägen att framhålla de förluster som arbetarsidan led genom den uteblivna arbetsförtjänsten.⁷⁵ Kommunisternas roll som konfliktens inspiratörer framhövdes ofta.⁷⁶ Sålunda fann Svenska Dagbladet i en ledare, att »såväl Svenska arbetsgivarföreningen som Landsorganisationen lidit en beklaglig prestige-förlust genom att av kommunistagitationen låta sig drivas från tidigare intagna positioner».⁷⁷

Tonen skärptes dock betydligt, när det gällde den segslitna lockouten vid gruvorna. Även i detta fall refereras för enkelhetens skull R. Casparssons framställning, vad beträffar konfliktens upprinnelse och händelseutvecklingen i samband med denna.

Konflikten började vid de mellansvenska gruvorna, där arbetsgivarna ville sänka lönen, arbetarna höja den. Lockout inträdde därför från och med den 2 januari 1928. Gruvarbetarna i Norrbotten gick kort därefter i sympatistrejk. Uppgörelse kunde inte träffas förrän den 27 augusti och den innebar, att lönerna förblev orubbade.⁷⁸

Stridens bitterhet berodde kanske inte främst på ekonomiska motsättningar och förluster utan på det samarbete som hade etablerats med det ryska gruvarbetareförbundet. Detta skedde genom en preliminär överenskommelse om stöd och ömsesidig hjälp vid konflikter, vilka undertecknades i Moskva den 31 oktober 1927. Man avstod emellertid av taktiska skäl från att publicera avtalet.⁷⁹ Detta var emellertid omöjligt att hemlighålla, och i mars 1928 avtrycktes det i flera borgerliga tidningar.⁸⁰

Överenskommelsen talade i sin första punkt om »intimt samarbete mellan broderförbunden i Sovjetunionen och Sverige». Organisatoriskt skapades en samarbets- och vänskapskommitté, vars uppgift var att skynda till ekonomisk och moralisk hjälp vid utbrytande av lockout eller strejk.⁸¹ Vidare var kommitténs ändamål att bekämpa

⁷⁴ Nya Dagligt Allehanda 9/4 1928; Göteborgs Morgonpost 2/4 1928; Svenska Dagbladet 7/4 1928.

⁷⁵ Nya Dagligt Allehanda 7/4, 9/4 1928; Göteborgs Morgonpost 10/4 1928; Svenska Dagbladet 7/4, 11/4 1928.

⁷⁶ Nya Dagligt Allehanda 7/4, 9/4 1928; Göteborgs Morgonpost 10/4 1928; Svenska Dagbladet 11/4 1928.

⁷⁷ Svenska Dagbladet 11/4 1928.

⁷⁸ R. Casparsson, a. a. II, s. 79 f. Se även dens., »Gruvfolk. Svenska gruvindustriarbetareförbundet under fyra årtionden» (1935), s. 207 ff.

⁷⁹ R. Casparsson, a. a. II, s. 81 f; dens. Gruvfolk, s. 217 f.

⁸⁰ Dagens Nyheter 28/3 1928; Göteborgs Morgonpost 28/3 1928 (ofullständigt); även i R. Casparsson, »Gruvfolk», s. 218 ff.

⁸¹ R. Casparsson, »Gruvfolk», s. 218 f.

internationellt strejkbryteri och varje försök att »skapa s. k. arbets- eller industrifred» samt understödja kraven på sex timmarsdag för arbetare under jord och på nationalisering av gruvor och industri-företag utan ersättning.⁸²

Gruvarbetarnas förtroendeman N. P. Hansson erkände i en tidningsintervju, att ryssarna hållit det avtalade understödet tillbaka under tre veckor för att framtvinga en publicering av resolutionen, vilken senare desavouerades både av LO:s representantskap och det egna förbundet vid allmän omröstning.⁸³

Som redan antytts reagerade högeropinionen mycket kraftigt inför denna konflikt. Redan de många drastiska karakteristikerna av samarbetet med det ryska gruvarbetarförbundet vittnar om detta. Man talade sålunda om »den för guld givna drängtjänsten åt ryssarna»,⁸⁴ »de ryska judaspengarna»,⁸⁵ »ryska mutor»,⁸⁶ gruvarbetarna kallades för »ryska soldenärer»⁸⁷ etc. Delvis fanns också en tendens till att i ordvalet suggerera fram en krigsstämning kring gruvstrejken. De olika arbetsplatserna benämndes »stridsfronter»,⁸⁸ rubelsändningarna »krigskostnader»⁸⁹ och man hävdade, att »landet förgiftas och förblöder».⁹⁰

Om avsikten med det ryska penningunderstödet var uppfattningen ganska enhetlig. Det var i Moskvas intresse att »tillfälligt öka priset på sin exportmalm eller göra utländska kapitalister mera intresserade för järngruvekoncessioner».⁹¹ Sovjetunionens ökade export av järnmalm under strejkmånaderna anfördes som ett annat bevis på ryssarnas avsikter.⁹² Man framhöll likaledes, att Ryssland ville skapa social oro och preparera för kommunistiska terrängvinster vid andra-kammarvalet.⁹³

Man sysselsatte sig också ivrigt med frågan om vilka gentjänster Sovjet skulle fordra för det givna understödet. Man fann, att gruvarbetarna hade att motsätta sig en uppgörelse.⁹⁴ I svävande ordalag

⁸² R. Casparsson, »Gruvfolk», s. 219.

⁸³ R. Casparsson, a. a. II, s. 86 ff.

⁸⁴ Nya Dagligt Allehanda 12/6 1928.

⁸⁵ Svenska Dagbladet 10/6 1928.

⁸⁶ Nya Dagligt Allehanda 5/7 1928.

⁸⁷ Nya Wermlands-Tidningen 9/3 1928.

⁸⁸ Svenska Dagbladet 10/8 1928.

⁸⁹ Göteborgs Morgonpost 11/6 1928.

⁹⁰ Göteborgs Morgonpost 11/6 1928.

⁹¹ Nya Dagligt Allehanda 9/6, 14/6 1928; Göteborgs Morgonpost 10/5, 11/6 1928; Kristianstads Läns Tidning 7/6 1928.

⁹² Nya Dagligt Allehanda 5/6 1928.

⁹³ Nya Dagligt Allehanda 2/8 1928.

⁹⁴ Göteborgs Morgonpost 27/3 1928; Nya Wermlands-Tidningen 9/3 1928.

ville man också framhäva, att inflytandet härigenom sträckte sig längre. En tidning påstod, att »det råder både politisk och facklig gemenskap mellan de av Ryssland besoldade gruvarbetarna och socialdemokraterna»,⁹⁵ en annan talade om att »den organiserade arbetarrörelsen» ville söka tvinga en av landets huvudnäringar att falla tillföga i en strid, där den ena parten tog subsidier från en främmande makt och handlade i dess intressen.⁹⁶ Högers partiorgan Nya Dagligt Allehanda frågade sig också efter konflikten, om inte socialdemokraterna hade sin dryga del i ansvaret.⁹⁷

I början av år 1928 hade utbrutit en strejk bland den civilanställda personalen vid flottans varv i Karlskrona. Då värnpliktiga ålagts att fullgöra de strejkandes arbete, fann sig P. A. Hansson föranlåten att i en interpellation fråga försvarsministern, om denne hade sig bekant, att värnpliktiga kommenderades till strejkbryteri vid kronans varv och huruvida han hade för avsikt att förhindra detta missbruk av kommandorätten.⁹⁸

Interpellationen väckte förtrytelse inom högerpressen. Frågan sades gälla, om fackföreningarnas intresse stod över statens.⁹⁹ Man antog, att avsikten var att förhindra vårmanövrarnas genomförande.¹ De socialdemokratiska ledarna förklarades i och med detta ha ohöjlt proklamerat klassdiktaturen och ställt sig på samma plan som kommunisterna.²

Det förekom ganska ofta, att man i högerpressen återgav meddelanden, om hur s. k. arbetsvilliga (strejkbrytare) och småföretagare blev föremål för »blockadterror», »fackföreningstyranni» etc.³ Av dessa inberättade händelser från arbetskonflikternas mera vardagliga sida var det två som speciellt uppmärksammades och blev tillhyggen i den politiska propagandan.

I slutet av april 1928 omnämnde Sveriges Köpmannaförbunds tidning »Köpmannen» tre kvinnor i Borlänge som »offer» för de »orättfärdiga affärsblockaderna». Två nödgades falla till föga, hette det vidare, »men den tredje, en fru Agnes Björn, kämpar fortfarande

⁹⁵ Göteborgs Morgonpost 24/3 1928.

⁹⁶ Svenska Dagbladet 12/6 1928.

⁹⁷ Nya Dagligt Allehanda 28/8 1928.

⁹⁸ AK, band 3, n:r 31, s. 1.

⁹⁹ Aftonbladet 26/3 1928; Svenska Dagbladet 28/3 1928; Göteborgs Morgonpost 3/5 1928.

¹ Svenska Dagbladet 28/3 1928.

² Östgöta-Correspondenten 4/5 1928.

³ Förutom de båda nedan refererade fallen se även t. ex. Nya Dagligt Allehanda 20/4, 4/5, 23/7, 15/9 1928; Svenska Dagbladet 21/5, 23/5, 23/6, 13/7, 24/7, 25/7 1928.

för sin frihet och sin existens».⁴ Saken uppmärksammades av Svenska Dagbladet, som den 14 maj 1928 i en förstasidesartikel gjorde blockaden riksbekant.

Häri redogöres för, hurusom den ensamstående fru Agnes Björn genom ett oansenligt hembageri försökte skaffa försörjning åt en stor barnaskara. Allt artade sig bra, men så uppträdde livsmedelsarbetareförbundet och fordrade, att fru Björn »skulle förbinda sig att betala de synnerligen uppdrivna löner, som fackförbundet stipulerar i sina avtal». En vägran åtföljdes av blockad, vilken stoppade kunderna och fick personalen att försvinna. Och trots att »denna sturska dalakvinna» fördubblade sina egna ansträngningar, »förtjänas knappt till det nödvändigaste åt barnen, än mindre till hyra, amorteringar på inventarierna o. s. v. Det går långsamt men säkert mot det bittra slutet.» Artikeln slutade därför med en uppmaning att sända in bidrag till hembagerskans hjälp.⁵

Initiativtagarna hade stor framgång. Svenska Dagbladet kunde nästan dagligen rapportera om de ansenliga summor, som tillfördes insamlingen.⁶ Ämnet kommenterades också livligt på ledarspalterna i högerens tidningar.

Snart uppkom en önskan att skapa något slags stödorganisation för enskilda, som blivit föremål för blockader.⁷ En sådan sammanlutning skapades också i början av juni 1928, då Allmänna Valmansförbundet, högerens riksorganisation, lät inrätta en arbets- och näringsfrihetsbyrå.⁸

Knappt fjorton dagar före valet inträffade på Strömnäs bruks egendom vid Degerfors i Värmland, där lantarbetarna strejkade och s. k. arbetsfrivilliga ryckt in, att disponentbostaden på platsen en kväll utsattes för stenkastning.⁹ Episoden döptes snart nog till »bolsjevikrabaldret»¹⁰ och man hänvisade till att polisen ansåg kommunisterna stå bakom.¹¹ En tidning fann, att det skedda utgjorde en typisk produkt av den kommunistiska cellbildningen.¹² Svenska Dagbladet konstaterade i en ledare, betitlad »Våld och våld», att man nu visste att arbetarnas representanter alltid kommer att vara villiga

⁴ »Köpmannen» 26/4 1928.

⁵ Svenska Dagbladet 14/5 1928.

⁶ Svenska Dagbladet 10/5, 18/5, 20/5, 21/5, 22/5, 23/5, 24/5, 27/5 1928.

⁷ Aftonbladet 19/5 1928; Svenska Dagbladet 21/5 1928.

⁸ Se upprop i Nya Dagligt Allehanda 7/6 1928 och Göteborgs Morgonpost 11/6 1928.

⁹ Svenska Dagbladet 25/6 1928; Nya Dagligt Allehanda 5/6 1928; Svenska Dagbladet 7/6 1928.

¹⁰ Nya Dagligt Allehanda 6/6 1928.

¹¹ Nya Dagligt Allehanda 7/6, 10/6 1928.

¹² Göteborgs Morgonpost 8/6 1928.

att träda i bräschan för även obilliga krav och detta med utnyttjande av alla tillgängliga maktmedel.¹³

Det återstår nu att belysa, vilken betydelse den icke riksdagspolitiska eller fackliga händelseutvecklingen kom att få. Framställningen kan därvid lämpligen koncentreras kring tre huvudfrågor, den kommunistiska barnpropagandan, Sovjets avsikter mot vårt land och debatten kring försvarsmakten.

Vid detta års 1-majdemonstrationer i Stockholm inträffade något som kom att ge ett långvarigt eko i den borgerliga pressen, och då kanske främst i högertidningarna. Bland de kommunistiska demonstranterna befann sig en grupp ur den s. k. pionjärrörelsen (en stödorganisation bland barn), i vars tät en tolvårig pojke gick och bar ett standar. På detta hade man ritat en brinnande bibel och där fanns också inskriften: »Skolans skiljande från kyrkan och bort med religionsundervisningen.»¹⁴

Om vi frånser de talrika, rent känslomässiga reaktionerna i stil med »hatets predikare och barnens förförare»,¹⁵ var man angelägen betona att den person som stod bakom barngruppens deltagande (Alice Åkerlund, »kamrat Alice») var anställd på ryska handelsdelegationen i Stockholm.¹⁶ Denna sades därför stå bakom »upp-tåget»¹⁷ och påstods vara ett centrum för kommunistisk »söndags-skoleverksamhet» i allmänhet, varvid man bl. a. lärde barnen barrikadbygge.¹⁸

Händelsen gav också anledning till reflexioner på ett vidare plan. Allmänna valmansförbundet konstaterade i en annonsserie, att »en brinnande bibel, symbolen för kristendomsfientlighet, tycks bli de rödas fälttecken i årets valstrid»¹⁹ och Sveriges Nationella Ungdomsförbund försäkrade, att standaret endast var en liten detalj i den med upprörande cynism bedrivna propagandan till barnens förvildande.²⁰ I fortsättningen framhöll man också, att kommunisterna inte var ensamma om att bearbeta barnen. Även på rättroget socialdemokratiskt håll hade man varit angelägen om att redan hos bar-

¹³ Svenska Dagbladet 8/9 1928.

¹⁴ Nya Dagligt Allehanda 2/5 1928; Göteborgs Morgonpost 2/5 1928.

¹⁵ Nya Dagligt Allehanda 2/5 1928.

¹⁶ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928; Göteborgs Morgonpost 9/5 1928; Svenska Dagbladet 9/5 1928.

¹⁷ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928.

¹⁸ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928; Svenska Dagbladet 9/5 1928.

¹⁹ Nya Dagligt Allehanda 2/5, 3/5, 5/5, 22/5, 28/5, 30/5 1928; Svenska Dagbladet 4/5, 5/5 1928.

²⁰ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928; Svenska Dagbladet 9/5 1928.

nen inpränta klasskampens budord, hette det.²¹ Nya Dagligt Allehanda hävdade i en stor förstasidesartikel om Arbetarnas barnförbund (den kommunistiska barnorganisationens officiella namn) några dagar före valet, att detta, vilket sades utsprida »en giftpropaganda mot religion, fosterland och samhällsskick», bredde ut sig över hela landet i socialdemokratiens skugga.²²

Sovjets avsikter gentemot Sverige blev, särskilt under valrörelsens senare skede, ett i högerens tidningar ofta behandlat ämne. Utgångspunkten för detta tema utgjordes av en artikel i den estniska tidningen Revaler Bote, där man kunde läsa, att de ryska ledarna för en aktivisering av Moskvas revolutionära utrikespolitik skulle skapa militära formationer i bl. a. Sverige. Stockholm sades vara utsett till en av centralpunkterna för dessa organisationer, emedan man i Moskva räknade med att de förestående valen i Sverige skulle få till resultat en socialistisk majoritet.²³ Denna framställning gav anledning till häftiga utfall gentemot socialdemokraterna,²⁴ vilka inte stillades av att två i Stockholm boende ryssar några dagar senare anhölls som misstänkta för militärt spionage.

Uppmärksamheten riktades främst på den ene av de häktade, vars namn var Alexandrov och vilken som svensk medborgare inte kunde utvisas. Man fäste sig vid den senare omständigheten och underlät då inte att framhålla, att det hade varit den Brantingska regeringen som år 1922 »i ett obehållat ögonblick» givit honom svenskt medborgarskap.²⁵ Huvudintresset i fallet Alexandrov kom snart nog att röra sig kring denna fråga. Man fann, att Alexandrov trots avstyrkande från vederbörande länsstyrelse erhållit medborgarskap av regeringen,²⁶ vilket sades ha varit »den Brantingske skyddslingen» till stor nytta.²⁷ Svenska Dagbladet insatte händelsens huvudperson i det rätta sammanhanget. Bakom Alexandrov stod, hette det, det kommunistiska partiet och vid dess sida marscherade hela den organiserade arbetarrörelsen.²⁸

Man fann också anledning att noga följa den ryska militärens förehavanden i Östersjön. Det anmärktes i början av augusti månad på att den ryska flottan var på manöver vid Karlskrona strax utan-

²¹ Svenska Dagbladet 20/6 1928.

²² Ny Dagligt Allehanda 11/6 1928.

²³ Referat efter Nya Dagligt Allehanda 26/7 1928.

²⁴ Se t. ex. Nya Dagligt Allehanda 29/7 1928; Göteborgs Morgonpost 31/7 1928.

²⁵ Nya Dagligt Allehanda 30/7, 11/8 1928; Göteborgs Morgonpost 31/7 1928; Svenska Dagbladet 31/7, 12/8 1928.

²⁶ Nya Dagligt Allehanda 11/8 1928.

²⁷ Lunds Dagblad 18/8 1928.

²⁸ Svenska Dagbladet 12/8 1928.

för tremilsgränsen,²⁹ vilket senare betecknades som »misstänkt eller åtminstone högst oförsynt».³⁰ Någon tid senare innehöll Nya Dagligt Allehanda två artiklar, vari man ifrågasatte ryskt flygspionage mot Vaxholms fästning och Hemsö fästning utanför Härnösand.³¹ Då ett sovjetiskt skolskepp gästade Visby och därvid medförde propagandas skyltar etc., väckte det självfallet indignation inom högerpressen.³² Från ett håll hävdade man, att besättningen på fartyget ifråga ingripit i valrörelsen.³³

Kulmen på denna serie av meddelanden om Sovjets avsikter mot Sverige bildas av två stora förstasidesartiklar i Nya Dagligt Allehandas nummer för den 12 september 1928. I den ena berättar man — »efter halvofficiella, utländska källor» — om hur bolsjevikernas svenska militärorganisation arbetar.³⁴ Här lämnades upplysning om dess funktioner, truppernas numerär och man återgav in extenso delar av soldatinstruktionen. Vid sidan härav kunde man i fetstil läsa: »Sverige första etappen till världsrevolutionen!» Bakgrunden var i detta fall ett rykte, att två svenskar, Karl Kilbom och Robert Samuelsson, invalts i den kommunistiska världsexekutivkommittén. Planerna på den bolsjevikiska världsrevolutionen föreföll därmed av allt att döma åsyfta att göra Skandinavien och särskilt Sverige till en utkörsport för den tillämnade revolutionära världsbranden, hette det i nämnda artikel.³⁵

I debatten om försvarsfrågan utgick man på högerhåll ifrån 1925 års försvarsbeslut, varigenom på initiativ av den dåvarande socialdemokratiska regeringen och genom liberalfrisinnad medverkan betydande inskränkningar hade vidtagits av krigsmaktens styrka.³⁶ Större betydelse för den aktuella valkampanjen fick emellertid det bl. a. vid partikongressen³⁷ och i valmanifestet³⁸ uttalade socialdemokratiska

²⁹ Nya Dagligt Allehanda 9/8, 10/8, 11/8 1928; Göteborgs Morgonpost 9/8, 10/8 1928.

³⁰ Göteborgs Morgonpost 7/8 1928.

³¹ Nya Dagligt Allehanda 31/8, 6/9 1928.

³² Nya Dagligt Allehanda 4/9, 5/9 1928; Göteborgs Morgonpost 5/9, 7/9 1928; Svenska Dagbladet 6/9 1928.

³³ Svenska Dagbladet 9/9 1928.

³⁴ Redan i Nya Dagligt Allehanda 22/8 1928 hade man velat hävda, att svenska hundramannagrupper stod under kommando av en tysk, kommunistisk milisarmé.

³⁵ Nya Dagligt Allehanda 12/9 1928.

³⁶ Om 1925 års försvarsreform se framför allt Bih. riksdagens prot. år 1925, 1:a saml., band 6, n:r 50 (passim); Riksdagens prot. år 1925 FK, band 3, n:r 34—35 (passim), band 4, n:r 36 (passim); AK, band 4, n:r 38 (passim), band 5, n:r 39 (passim) —40 (s. 1—119).

³⁷ Prot. över Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis trettonde kongress i Sthlm den 3—9 juni 1928 (1928), s. 179 ff.

³⁸ Bl. a. tryckt i Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse för år 1928 (1930), s. 9 ff.

kravet på att de militära bördorna kunde ytterligare och väsentligt nedbringas.³⁹

Socialdemokraternas hållning i försvarsfrågan ansågs vara diktad av de radikalaste kretsarna inom partiet⁴⁰ och man fann, att det på grund av konkurrensen med kommunisterna nödgats att totalt svika sina utfästelser av år 1925.⁴¹ Särskilt riktades kritik mot den förutvarande statsministern Rickard Sandler, vilken sades frångå sina löften vid 1925 års försvarsdebatt.⁴² Vid flera tillfällen ställde man också mot varandra två uttalanden i denna fråga, det ena gjort av Hjalmar Branting år 1914, vari denne hyllade Belgien som »ett lysande föredöme» i dess kamp mot den tyska invasionen. Mot detta ställdes Arthur Engbergs ord på socialdemokratiska partikongressen år 1928, där han förordade, att även den rena avvärningslinjen (i försvarsfrågan) borde utredas.⁴³

Valrörelsens upplägning. Vi kan av det föregående se huru man på högerhåll har uppfattat nästan alla av de här behandlade frågorna ur en gemensam synvinkel. Ärvdabalksformen, arvskautionen, motståndet mot arbetsfredslagstiftningen, pappersmassa- och gruvkonflikterna, Per Albin Hanssons interpellation om strejken vid flottans varv i Karlskrona, uppträdet i Degerfors och socialdemokraternas hållning i försvarsfrågan vittnar alltsammans enligt denna ståndpunkt om ett påtagligt, ryskt och kommunistiskt inflytande över vårt land år 1928.⁴⁴ Man har likaledes trott sig kunna iakttaga försök från Rysslands sida att genom barnpropaganda, inrättande av milisstyrkor samt spioneri inom landet och vid dess gränser ytterligare stärka sitt grepp över Sverige.

Det har givetvis funnits någon bakomliggande anledning till att man har bestått sig denna enhetliga aspekt. Svaret har med all säkerhet skyttat fram redan tidigare i denna uppsats. Det är lämpligt att nu först klargöra, vilken ståndpunkt man har haft för upplägningen av valrörelsen.

När de socialdemokratiska partidistrikten i början av april 1928

³⁹ Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse för år 1928, s. 19. De här refererade meningarna återfinnes i manifestet med spärrad stil.

⁴⁰ Nya Dagligt Allehanda 9/6, 21/6 1928; Göteborgs Morgonpost 22/6 1928; Svenska Dagbladet 10/6 1928.

⁴¹ Göteborgs Morgonpost 22/6, 25/7, 14/8 1928.

⁴² Göteborgs Morgonpost 25/7, 7/8, 14/8 1928.

⁴³ Nya Dagligt Allehanda 18/8, 3/9 1928; Göteborgs Morgonpost 14/7, 4/9 1928.

⁴⁴ Även beträffande socialdemokraternas förslag i kommunalskattefrågan och i Björnfallet kan man påträffa enstaka allusioner i denna riktning, även om dessa inte har haft någon central plats i debatten. Se bl. a. AK 1928, band 3, n:r 25, s. 40 och Svenska Dagbladet 21/5, 23/5, 24/5 1928.

på ett flertal håll i landet hade sina kongresser, beslöt man att vid de stundande valen gå fram under partibeteckningen »Arbetarpartiet» och vid behov använda »socialdemokraterna» som fraktionsbeteckning.⁴⁵ Även den riksomfattande partikongressen biföll partistyrelsens (föredragande Gustav Möller) förslag att fastställa partibeteckningen »Arbetarpartiet» mot ett yrkande av Arthur Engberg, som ville »uppmana partidistriktet att vid de stundande valen bestämt avvisa valsamverkan med kommunisterna och protestera emot varje försök från kommunistisk sida att tillägna sig det socialdemokratiska partiets traditionella partibeteckning, Arbetarpartiet».⁴⁶

Från högerhåll hade man tidigt börjat att syssla med denna fråga. Man fann, att det vore väl lätt nog att taga en partibeteckning, som utslöt kommunisterna.⁴⁷ Det konstaterades också efter de lokala partiorganisationernas beslut, att socialdemokraternas samgående med kommunisterna nu hade blivit officiellt fastslaget.⁴⁸ Åtgärden ansågs i andra tidningar som en direkt inbjudan till kommunisterna att etablera samarbete,⁴⁹ och det fanns enligt Aftonbladet ingen anledning att betvivla, att kommunisterna inte skulle förstå den givna vinken.⁵⁰

Med denna utgångspunkt är det nu meningen att följa högerns valrörelse i några av dess väsentliga linjer. Först sker därvid en analys av det sätt, på vilket man från högerns sida beskrev samarbetet mellan socialdemokrater och kommunister. Därefter behandlas frågan om hur man uppfattade maktbalansen mellan de sålunda samverkande partierna, varefter det kan vara av intresse att se, vilken mening man hyste om verkningarna vid en eventuell valseger för socialdemokrater och kommunister. Slutligen är det avsikten att också ge en orientering rörande högerns propaganda gentemot de tre övriga borgerliga partierna, vartill fogas en sammanfattning av högeragitationens allmänna tendens.

När det i högerns propaganda gällde att utnyttja sig av den omständigheten att både socialdemokrater och kommunister vid valen använde partibeteckningen »Arbetarpartiet», kan man finna en hel provkarta av olika sätt att framställa och s. a. s. »bygga vidare»

⁴⁵ Ny Tid 10/4, 11/4 1928; Socialdemokraten 10/4 1928.

⁴⁶ Prot. över Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis trettonde kongress, s. 177 f.

⁴⁷ Svenska Dagbladet 15/3 1928 i anslutning till Uppsala Nya Tidning 12/3 1928.

⁴⁸ Nya Dagligt Allehanda 10/4 1928; Svenska Dagbladet 12/4 1928.

⁴⁹ Göteborgs Morgonpost 12/4 1928; Aftonbladet 10/4 1928.

⁵⁰ Aftonbladet 10/4 1928.

på detta förhållande. I första hand ville man därvid övertyga om att socialdemokraterna verkligen önskade samarbete med kommunisterna. Nya Dagligt Allehanda påpekade därvid, att det betydde »mindre än intet» att man inte erbjöd kommunisterna valsamverkan. Huvudsaken sades vara att vägen för en sådan hölls öppen.⁵¹ Socialdemokraterna befanns också ha »ganska öppet inviterat kommunisterna genom att antaga en överpartibeteckning som »enkom var lämpad för detta syfte».⁵²

Ytterligare bevis för riktigheten av denna uppfattning hämtade man i den omständigheten att den socialdemokratiska partikongressen »utan vidare» godkände anordningen med partibeteckningen.⁵³ Vissa tidningar efterlyste svar på varför socialdemokraterna avlog förslaget om ett uttalande mot »annekteringen» (Arthur Engbergs ovan refererade yrkande).⁵⁴ Därjämte ville man peka på den möjligheten att socialdemokraterna hade kunnat gå fram under partibeteckningen »Socialdemokratiska arbetarpartiet» e. l.⁵⁵

Sitt främsta trumfkort fann med all säkerhet denna argumentation, då Per Albin Hansson vid ett tillfälle i valrörelsen återupprepade den redan tidigare av honom formade sentensen: »Hellre en kommunist än en högerman.»⁵⁶ Detta uttalande citerades därefter ganska flitigt från högermans sida,⁵⁷ och Arvid Lindman återgav riktigt stämningen inom sitt eget parti, när han med hänsyftning härpå förklarade att »mer behöva vi icke heller för att veta hur landet ligger».⁵⁸

Det rådde inte någon större tvekan på högerhåll, när det i sin tur var frågan om att förklara orsaken till att socialdemokraterna önskade detta samarbete med kommunisterna. Man såg här framför sig en socialdemokrati som syftade till att med bolsjevismens hjälp erövra majoritetsställning i Andra Kammaren och regeringsmakten.⁵⁹ Denna påstods man endast kunna nå i förening med »de kom-

⁵¹ Nya Dagligt Allehanda 14/4 1928.

⁵² Nya Dagligt Allehanda 3/7, 9/7 1928; Göteborgs Morgonpost 18/6 1928; Svenska Dagbladet 19/6 1928; Östgöta-Correspondenten 30/6 1928.

⁵³ Nya Dagligt Allehanda 10/6 1928; Göteborgs Morgonpost 18/6 1928.

⁵⁴ Aftonbladet 9/7 1928; Nya Dagligt Allehanda 12/7 1928.

⁵⁵ Nya Dagligt Allehanda 20/7 1928; A. Lindman, »Samverkan för produktiva uppgifter. Tal i valrörelsen 1928» (1928), s. 124 (Tal i Borås 13/8, Norrköping 14/8 1928).

⁵⁶ Nya Dagligt Allehanda 24/7 1928; Svenska Dagbladet 27/7 1928.

⁵⁷ Några exempel: Nya Dagligt Allehanda 28/7, 23/8, 4/9, 5/9, 9/9, 18/9 1928; Göteborgs Morgonpost 31/7, 20/8, 8/9 1928; Svenska Dagbladet 27/7, 29/7, 1/8, 29/8, 16/9 1928.

⁵⁸ A. Lindman, a. a. s. 41 (Tal i Hälsingborg 18/8 1928).

⁵⁹ Göteborgs Morgonpost 1/5, 18/6 1928; Svenska Dagbladet 20/6, 12/8, 17/9 1928; Östgöta-Correspondenten 15/6 1928.

munistiska valmansgrupperna, dessa grupper, som har till klart uttalat mål att lägga vårt land under främmande, i detta fall barbariskt herravälde». ⁶⁰ Och en tidning hävdade i polemik mot Rickard Sandler, att ingen människa i Sverige trodde på att socialdemokraterna skulle låta bli att gripa efter makten, om valet utfölle så att det gav dem majoriteten endast om de finge tillräkna sig kommunisternas röster. ⁶¹

Man underlät givetvis inte att för väljarna framhålla, att de i den förhandenvarande valsituationen riskerade att ge kommunisterna sitt stöd, om de röstade på socialdemokraterna. För att mera konkret exemplifiera propagandans form på denna punkt kan följande stickprov förtjäna att återges: »De som röstar under beteckningen Arbetarpartiet stå — — — inför risken att deras röster gå till Moskva» ⁶² »varje röst för det s. k. arbetarpartiet betyder en röst för de Moskvatrogna, för det revolutionära våldet», ⁶³ »den svenska kvinna som röstar med arbetarpartiet eller underlåter att rösta, arbetar bolsjevismen i händerna», ⁶⁴ »man kan aldrig komma ifrån att en röst för det socialdemokratiska partiet lika gärna kan hjälpa in en rysk legodrång i riksdagen som en hederlig socialist». ⁶⁵ Man observere här skillnaden mellan de tre första citaten och det sista i sättet att ge uttryck för en likartad åsikt!

Trots att man försökte bygga upp en hel associationskedja av förklaringar till det faktum att socialdemokrater och kommunister begagnade sig av samma partibeteckning vid valen, går det ofta att spåra oklarhet och osäkerhet i försöken att karakterisera det förmenta samarbetet. Man talade sålunda om »det inledda vapenbrödraskapet mellan de båda röda partierna», ⁶⁶ »den valsamverkan som de facto redan är etablerad», ⁶⁷ »den röda enhetsfronten», ⁶⁸ »den nya vänsterfronten», ⁶⁹ »den oheliga alliansen mellan socialdemokrater och bolsjeviker», ⁷⁰ liksom det förfäktades, att socialdemokraterna hade »slutit mer eller mindre omedelbart en valallians med kommunisterna», ⁷¹ »arrangerat sig för valsamverkan med kommunisterna» ⁷² eller var »i ordinär samverkan med bolsjevikerna». ⁷³

⁶⁰ Nya Dagligt Allehanda 1/8, 5/8 1928; Svenska Dagbladet 6/8 1928; A. Lindman, a. a. s. 125 (Tal i Borås 13/8, Norrköping 14/8 1928).

⁶¹ Göteborgs Morgonpost 7/8 1928; Nya Dagligt Allehanda 30/7 1928.

⁶² Nya Dagligt Allehanda 24/7 1928.

⁶³ Nya Dagligt Allehanda 10/8 1928.

⁶⁴ Nya Dagligt Allehanda 13/8 1928.

⁶⁵ Nya Dagligt Allehanda 13/8 1928.

⁶⁶ Göteborgs Morgonpost 23/4 1928.

⁶⁷ Göteborgs Morgonpost 2/7 1928.

⁶⁸ Svenska Dagbladet 28/8 1928.

⁶⁹ Svenska Dagbladet 10/8 1928.

⁷⁰ Nya Dagligt Allehanda 1/5 1928.

⁷¹ Nya Dagligt Allehanda 15/5 1928.

⁷² Nya Dagligt Allehanda 9/7 1928.

⁷³ Svenska Dagbladet 6/8 1928.

När det gällde att med epitet o. d. utmåla de »samverkande» partierna, var det i regel kommunisterna, som bestods med denna utsmyckning. Det hette, att socialdemokraterna »gå öppet i strid på samma sida som Moskvas hantlangare kommunisterna»,⁷⁴ »samarbetar med och understödjer de av alla föraktade, bolsjevikiska äventyrarna»,⁷⁵ »gå tillsammans med — — — dessa oansvariga, för att inte säga rent landsförrädiska omstörtningselement».⁷⁶ Man manade till kamp mot »de ryska legohjonen och de med dem samverkande socialdemokraterna»⁷⁷ och brännmärkte »alliansen med den landsförrädiska Moskvaklicken».⁷⁸ I något fall kunde dock karakteristiken träffa båda parter som när författaren K. G. Ossianilsson talade om att det vid valen var att »välja mellan den nationella borgerligheten och de rotlösa stackare, som låtit fånga sig av Moskvas bödlar».⁷⁹

Vi har förut kunnat lägga märke till, hur det från högerns sida fanns en tendens att i händelseutvecklingen i Sverige spåra ett påtagligt ryskt eller kommunistiskt inflytande. Likaså har man utläst ett starkt intresse för Sverige hos den sovjetryska ledningen. Till dessa båda aspekter av propagandan sällar sig nu en tredje, betonandet att den kommunistiska rörelsen i vårt land befann sig på frammarsch och vann terräng på socialdemokratiens bekostnad.

Svenska Dagbladet påpekade således redan i början av mars 1928, att kommunisterna hade vunnit framgångar inom fackföreningsrörelsen.⁸⁰ I en ledare kring 1-majdemonstrationerna konstaterade Nya Dagligt Allehanda, att kommunisterna var på väg att taga ledningen inom arbetarrörelsen.⁸¹ Man fruktade vidare, att ett nyttillkommet mandat för Stockholm skulle tillfalla kommunistpartiet.⁸² Längre fram under valrörelsen fäste man sig vid dess systematiska valpropaganda,⁸³ och man förklarade sig inte betvivla, att socialdemokraterna »kommer att förlora ett antal röster till sina ogenerade allierade på vänsterkanten».⁸⁴ Ernst Trygger torde ganska träffande ha återgett högerens inställning på denna punkt, när han

⁷⁴ Göteborgs Morgonpost 21/8 1928.

⁷⁵ Nya Dagligt Allehanda 9/9 1928.

⁷⁶ Nya Dagligt Allehanda 5/5 1928.

⁷⁷ Nya Dagligt Allehanda 8/9 1928.

⁷⁸ Göteborgs Morgonpost 27/8 1928.

⁷⁹ Göteborgs Morgonpost 18/7 1928.

⁸⁰ Svenska Dagbladet 5/3 1928; se även Göteborgs Morgonpost 23/4 1928.

⁸¹ Nya Dagligt Allehanda 2/5 1928.

⁸² Nya Dagligt Allehanda 11/5 1928.

⁸³ Nya Dagligt Allehanda 27/7, 15/8, 30/8 1928.

⁸⁴ Göteborgs Morgonpost 24/8 1928.

mot slutet av valrörelsen beskrev socialdemokraterna som »eftertrupper i den fribrytarkår vilken fågar fram under bolsjevikernas blodröda fana».⁸⁵

Genom detta betraktelsesätt fick även kommunismen en *direkt* betydelse för valets utgång, och man hade anledning att sysselsätta sig med de svenska kommunisternas politik. Det för dem konstitutiva draget framställdes vara det öppna, direkta våldet. Särskilt visade sig detta i tidningarnas omedelbara agitation genom annonspropagandan. Man anförde bl. a. följande yttranden av kommunistiska riksdagsmän: »Vi kommunister har aldrig gjort någon som helst hemlighet av att vi ämna använda alla vapen och medel i arbetare- och bondeklassens befrielsekamp» (V. Herou);⁸⁶ »När revolutionen utbryter blir kommunistiska partiets främsta uppgift att söka leda den till ett för arbetarklassen gynnsamt resultat» (V. Spångberg).⁸⁷ Även uttalanden under valrörelsen citerades, t. ex. de båda följande: »Vi skola sopa bort borgarklassen med lagliga eller olagliga medel» («den kommunistiske ombudsmannen i Dalarne»);⁸⁸ »kapitalistsamhällets talesmän i allmänhet lämpligen snarast borde skjutas» («en kommunistisk talesman i Täby»).⁸⁹

Tesen om kommunistpartiets framryckning på socialdemokraternas bekostnad bildade utgångspunkten för ytterligare en argumentationslinje i högerens propaganda. Vi har redan tidigare i förbigående kunnat se, hur man förnekade socialdemokraternas möjligheter att ensamma nå majoritet i Andra kammaren.⁹⁰ I diskussionen kring ett eventuellt regeringsskifte som en följd av valen ansåg man sig därför vara tvungen att taga med kommunisterna, vilka då i regel gavs ställningen som »vågmästare», »tungan på vågen»⁹¹ o. d. Man bör i detta sammanhang göra klart för sig, att denna allusion på det Ekmaniska regeringssystemet måste ha haft ett stort propagandatekniskt värde vid det aktuella tillfället.

När det sedan rörde sig om att mera konkret redogöra för de blivande verkningarna av kommunisternas ställning som

⁸⁵ Göteborgs Morgonpost 5/9, 7/9 1928.

⁸⁶ Nya Dagligt Allehanda 1/9 1928; Svenska Dagbladet 2/9 1928.

⁸⁷ Nya Dagligt Allehanda 1/9 1928; Svenska Dagbladet 2/9 1928.

⁸⁸ Nya Dagligt Allehanda 21/8 1928; Svenska Dagbladet 20/8 1928; Göteborgs Morgonpost 7/8, 1/9, 7/9 1928.

⁸⁹ Nya Dagligt Allehanda 21/8 1928; Svenska Dagbladet 20/8 1928.

⁹⁰ Se ovan s. 380.

⁹¹ Nya Dagligt Allehanda 20/8, 6/7, 7/7, 6/9 1928; Göteborgs Morgonpost 30/7, 15/9 1928; Svenska Dagbladet 12/9, 17/9 1928.

»vågmästare», blev omdömena ganska växlande. I vissa fall har man tydligen räknat med ett slags maktfördelning, vilket bl. a. framkommer i följande förutsägelser: »Om de kommande valen förläna — — — den majoritet, som man — — — eftertraktar, så kommer faktiskt en del av den politiska tyngdpunkten i vårt politiska arbete att flyttas utom landets gränser»;⁹² »en socialistisk-kommunistisk majoritet i andra kammaren — — — betyder socialistiskt styre under kommunistisk medverkan».⁹³

Man har emellertid ofta nöjt sig med mera vaga uttalanden på denna punkt. Det framfördes, att »alliansen kommer att knytas fastare och det på villkor som 'svansen' (d. v. s. kommunisterna) kommer att diktera»;⁹⁴ »socialdemokraterna komma mer eller mindre mot sin vilja att dirigeras av den röda minoritetsgruppen»;⁹⁵ »om majoriteten hänger på deras (d. v. s. kommunisternas) röster, lär de nog sätta sina villkor»;⁹⁶ »Att en socialdemokratisk regering — — — icke kan undgå att taga hänsyn till deras (d. v. s. kommunisternas) önskningsar — — —, är utan vidare uppenbart»⁹⁷ o. s. v.

På sina ställen återfinnes dock en tendens att kraftigt framhäva kommunisternas maktställning i det här supponerade läget. Redan i början av april 1928 påpekade Arvid Lindman i ett tal »faran, att ur valen framgår en i själva verket kommuniststyrd socialistisk majoritet».⁹⁸ I fortsättningen går det att hitta yttranden i stil med: »En seger för den röda enhetsfronten skulle göra en socialistisk Andrakammarmajoritet alldeles beroende av det bolsjevikiska mindretalet»;⁹⁹ »En socialistisk regering i direkt beroende av en förstärkt Moskvafligel är en möjlighet»;¹ »Att komma under en diktatur av sossar, styrda av en bolsjeviksvans, lär inte tjusa svenska folket».²

De praktiskt-politiska åtgärderna vid en socialdemokratisk-kommunistisk majoritetsställning dryftades även. Man framkastade därvid den tanken »att hr Kilbom och någon annan får taga hand om var sitt departement».³ Vad beträffar de följder man väntade sig av ett socialdemokratiskt-kommunistiskt maktövertagande, framhävde

⁹² Sydsvenska Dagbladet 30/7 1928.

⁹³ Örebro Dagblad 8/8 1928.

⁹⁴ Göteborgs Morgonpost 7/8 1928.

⁹⁵ Nya Wermlands-Tidningen 20/6 1928.

⁹⁶ A. Lindman, a. a. s. 94 (Tal i Luleå 5/8).

⁹⁷ A. Lindman, a. a. s. 127 (Tal i Borås 13/8, Norrköping 14/8).

⁹⁸ Svenska Dagbladet 3/4 1928.

⁹⁹ Upsala 28/8 1928.

¹ Nya Dagligt Allehanda 5/4 1928.

² Nya Dagligt Allehanda 26/6 1928.

³ Svenska Dagbladet 7/8 1928; A. Lindman, a. a. s. 126 (Tal i Borås 13/8, Norrköping 14/8).

man faran för en ekonomisk revolution och möjligheten av Sverige som ett centrum för kommunismens världsrevolutionära strävanden. Två direktcitat må illustrera stämningen under valrörelsens slutskede: »Socialdemokraternas och kommunisternas erövring av makten, nu eller framdeles, är liktydig med en under laglighetens sken genomdriven ekonomisk revolution, ett upphävande av den privata egendomsrätten med konfiskation av större eller mindre del av den privata förmögenheten»;⁴ »Men vad blir följden, om socialister och kommunister, med kommunisterna som 'tungan på vågen' — — — vinna majoriteten i Andra Kammaren? Den första följden blir en socialistisk regering. Den andra följden blir, att ryssarna — — — komma att mångdubbla sina ansträngningar att i vårt land framkalla inbördeskrig och att använda vårt land som en brygga. — en helt säkert bloddränkt brygga — till världsrevolutionen.»⁵

Slutligen strävade man på sina håll efter att genom analogier framhäva sannolikheten av att kommunisterna komme att bli de dominerande. Man förklarade det vara socialdemokratiens ödesstimma när frågan om samarbetet med kommunisterna inte avvärjdes. De »få nu uppbära följderna. Det liberala partiet vittrade och förgicks på sin tid genom ett sådant omaka samarbete. Det synes nu bli socialdemokratiens tur.»⁶ Det alluderades på liknande sätt till Kerenski (regeringschef efter den första ryska revolutionen år 1917) som ännu ett exempel på att kommunisterna taga ledningen, om socialisterna får makten.⁷

Högerns inställning till de frisinnade och liberalerna, vilka senare man ofta till följd av deras fåtalighet bortsåg från,⁸ präglades i 1928 års valrörelse av två aspekter. Dels vände man sig emot regeringens inställning i den senaste tidens riksdagspolitiska huvudfrågor, dels kritiserade man framför allt de frisinnades på sina håll »oklara och tvetydiga» inställning till frågan om teknisk valsamverkan mellan de borgerliga partierna.

Redan tidigare i denna uppsats har redogjorts för meningsbrytningarna kring kommunalskatte-, skol- och ärvdabalksfrågorna.⁹

⁴ Göteborgs Morgonpost 5/9 1928.

⁵ Göteborgs Morgonpost 15/9 1928; Nya Dagligt Allehanda 14/9 1928. Se även framställningen ovan s. 371 f.

⁶ Göteborgs Morgonpost 12/8 1928; Nya Dagligt Allehanda 4/9 1928.

⁷ Göteborgs Morgonpost 3/9 1928.

⁸ A. Lindman, a. a. s. 13 (Tal i Nordmaling 11/8): »Det liberala partiet kanske jag här kan förbigå. Det räknar i AK blott fyra ledamöter, därav 2 lantmän. Detta parti är ju för övrigt en fånge hos de frisinnade så länge dess ledare (d. v. s. utrikesminister Eliel Löfgren) sitter med i regeringen».

⁹ Se ovan s. 365 f.

Likaledes har jag på annat ställe i förbigående konstaterat, hur socialdemokraterna med liberal-frisinnad medverkan vid 1925 års riksdag genomdrivit betydande inskränkningar av krigsmaktens styrka.¹⁰ Debatten fortsatte givetvis under valrörelsen. De frisinnade angreps för »deras samgående med socialdemokraterna vid raserandet av vårt försvar, deras genomförande likaledes med socialisternas hjälp av en skolreform som förlänger skoltiden och fördyrar skolväsendet».¹¹ Det erinrades om »deras regeringsansvar för en kommunalskattelag, som ålägger bonden högre skatt än tillbörligt».¹² Man hade motsatt sig regeringens förslag till beskärning av arvsrätten »väl vetande att man därmed öppnade dörren på glänt för att det skulle bli så mycket lättare för socialdemokraterna och kommunisterna att sedan slå upp den på vid gavel».¹³

Då de frisinnade och liberalerna på några håll i landet tvekade att träda in i en borgerlig valkartell med högern och bondeförbundet, angreps de ganska häftigt från högerens sida. Man fordrade en förklaring till »denna oklarhet, dessa ständiga och systematiska tve tydigheter».¹⁴ De frisinnade menades »endast och allenast» fråga efter »om de i de olika valkretsarna kunde tillskansa sig något mandat mera eller ej»,¹⁵ vilket också blev stämplat som »renodlat mandattvinstbegär»,¹⁶ »partiiintriger och brott på avtal»,¹⁷ »partiegoism»,¹⁸ »de frisinnades krypskytte på borgerliga marker».¹⁹ En ledarskribent hävdade, att de frisinnade på flere håll, liksom socialdemokraterna, föredrog en bolsjevik framför en högerman.²⁰

Replikskiftet med bondeförbundet, vilket intog en tämligen undanskymd plats i valrörelsen, rörde sig förnämligast kring kommunalskattefrågan²¹ och skolreformen, där man särskilt angrep C. A.

¹⁰ Se ovan s. 28 f.

¹¹ A. Lindman, a. a. s. 12, 15 f. (Tal i Nordmaling ^{11/8}), 36 f. (Omberg ^{5/8}), 71 (Kalmar ^{22/8}), 86, 88 f. (Rättvik ^{2/9}), 111 f. (Göteborg ^{11/9}); Nya Dagligt Allehanda ^{4/7} 1928; Göteborgs Morgonpost ^{9/7}, ^{20/7}, ^{8/9} 1928; Svenska Dagbladet ^{6/7} 1928.

¹² A. Lindman, a. a. s. 13. (Tal i Nordmaling ^{11/8}), 50 f. (Hälsingborg ^{18/8}), 85 f. (Rättvik ^{2/9}).

¹³ A. Lindman, a. a. s. 12 (Tal i Nordmaling ^{11/8}).

¹⁴ Nya Dagligt Allehanda ^{30/7} 1928; Svenska Dagbladet ^{30/7} 1928.

¹⁵ Nya Dagligt Allehanda ^{30/7} 1928.

¹⁶ Svenska Dagbladet ^{30/7} 1928.

¹⁷ Nya Dagligt Allehanda ^{15/7} 1928.

¹⁸ Nya Dagligt Allehanda ^{30/7} 1928.

¹⁹ Nya Dagligt Allehanda ^{15/9} 1928.

²⁰ Nya Dagligt Allehanda ^{30/7} 1928.

²¹ A. Lindman, a. a. s. 14 (Tal i Nordmaling ^{11/8}), 50 f. (Hälsingborg ^{18/8}), 84 f. (Rättvik ^{2/9}).

Reuterskiöld. Denne betraktades jämte Värner Rydén som riksdagsbeslutets upphovsman.²²

När man söker efter »den röda tråden» i högerens valpropaganda år 1928, torde man svårligen kunna finna en mera representativ utgångspunkt än följande rader, tagna ur ett tal av Ernst Trygger i mitten av maj: »Den strid som för var dag allt skarpare accentueras mellan borgerliga å ena sidan och socialdemokrater-kommunister å den andra rör sig icke väsentligen om den ena eller andra speciella frågan, utan den har utvecklats till att gälla gestaltningen i det hela av Sveriges öden. Den stora frågan är ett antingen-eller beträffande riket och dess framtid. Det gäller om Sverige skall i likhet med världens övriga civiliserade stater bevara den samhällsordning, som vårt folk under mödosamt arbete byggt upp eller om vi skola fylka oss kring det röda banér som svajar från Kremlins tornspiror. Det senare är ett uttryck för den politik som i blod vill dränka vad årtusendens civilisatoriska arbete skapat.»²³ Här påträffas klart utsagda de båda huvudlinjerna i högerens agitation: betonandet av skiljelinjen mellan de borgerliga och socialdemokrater-kommunister och framhävandet av det förestående valets exceptionellt stora betydelse.

Det förklarades vara valets huvudfråga att slå tillbaka »den socialistisk-kommunistiska anstormningen»,²⁴ »den asiatiska stormvågen»²⁵ o. l. Det svenska folket sades ha att »avgöra, om det vill taga parti för Sverige eller Moskvas hjälpare». ²⁶ Alternativen framställdes i ett annat fall som »den nationella borgerligheten» och »de rotlösa stackare som låtit sig fångas av Moskvas bödlar»²⁷ och vidare talade man om ett tuschstreck, som gick genom vårt folk »mellan vännerna av det på demokratisk grund vilande rättssamhället och dem som taga sold och order från Moskva».²⁸

En ledarskribent i Göteborgs Morgonpost förklarade i mitten av juli att det aldrig kämpats om en större insats i detta land sedan röstsedeln infördes,²⁹ och Arvid Lindman sade någon tid senare att vi »icke i mannaminne stått inför ett val av den betydelse som det

²² A. Lindman, a. a. s. 15f. (Tal i Nordmaling 11/8), 102 (Luleå 5/9); Nya Dagligt Allehanda 4/7 1928; Svenska Dagbladet 6/7 1928.

²³ Nya Dagligt Allehanda 19/5 1928; Svenska Dagbladet 16/5 1928.

²⁴ Svenska Dagbladet 19/6 1928.

²⁵ Nya Dagligt Allehanda 28/7 1928.

²⁶ Nya Dagligt Allehanda 5/7 1928.

²⁷ Göteborgs Morgonpost 18/7 1928.

²⁸ Nya Dagligt Allehanda 16/8 1928.

²⁹ Göteborgs Morgonpost 18/7 1928.

förestående».³⁰ Striden gällde enligt olika versioner »den borgerliga samhällsordningens bestånd»,³¹ »den fredliga samhällsutvecklingen i detta gamla land»,³² »det svenska rättssamhället»,³³ »hem och hård mot hemmens skövlare och nationens bödlar»,³⁴ »kyrka och religion, bäraren av vårt medfödda germanska rättsmedvetande»,³⁵ »demokrati och parlamentarism»³⁶ etc. Omedelbart inför valet påmindes det också om att Sveriges ödestimma var kommen³⁷ och att det nu var frågan om Sveriges framtid i såväl yttre som inre avseende.³⁸

Sammanfattning. Vi kan nu med större säkerhet än i början taga ställning till frågan om den socialdemokratiska arvsskattemotionens roll i högerns valpropaganda och i andra hand då också dess betydelse för socialdemokratiens valnederlag. Den utgör bara ett moment i en hel serie av politiska händelser, vilka kunde tvingas in under en och samma aspekt. Denna helhetssyn utgick ifrån och grundades för sitt politiska ändamål helt på den omständigheten, att socialdemokrater och kommunisterna vid valen använde samma partibeteckning.

Det må här för fullständighetens skull andragas ytterligare några exempel på hur högern i verkligheten uppfattade arvsskattemotionen. Den 23 april 1928, fjorton dagar efter de socialdemokratiska distriktskongresserna, ett par dagar efter arvsskattemotionens behandling i riksdagen, skrev Göteborgs Morgonpost i sin ledare, »att det sålunda inledda vapenbrödrskapet mellan de båda röda partierna ingalunda är begränsat till en teknisk formalitet». Som bevis på motsatsen förklarades vi ha »kommunisternas alltmer växande inflytande på fackföreningsväsendet», »radikaliseringen av socialdemokraternas kommunalpolitik i huvudstaden och flera arbetarstyrda samhällen», »socialdemokraternas medlöperi i fråga om okynnesattacken mot kungamakten»,³⁹ »deras undan för undan radikaliserade politik i försvars- och arbetslöshetsfrågorna» och slutligen, vid riksdagsbe-

³⁰ A. Lindman, a. a. s. 22 (Tal i Omberg 5/8).

³¹ A. Lindman, a. a. s. 13 (Tal i Nordmaling 11/8); Nya Dagligt Allehanda 4/9 1928.

³² Göteborgs Morgonpost 23/4 1928.

³³ Nya Dagligt Allehanda 10/8 1928.

³⁴ Göteborgs Morgonpost 18/7 1928.

³⁵ Göteborgs Morgonpost 21/8 1928.

³⁶ Göteborgs Morgonpost 18/5 1928.

³⁷ Göteborgs Morgonpost 15/6 1928.

³⁸ Svenska Dagbladet 15/9 1928.

³⁹ Detta hänsyftar på att vissa socialdemokrater, bl. a. Arthur Engberg, i anledning av kommunistisk motion om införande av republik (AK 1928, n:r 409) till konstitutionsutskottets avslagsyrkande fogat en reservation med hemställan om utredning (KU:s utl. 1928: 1, s. 2 f.).

handlingen av motionen om arvsbeskattnings skärpning, »toner, som vittnade om hur nära mentaliteten på socialdemokratiskt håll är besläktad med den, som utmärker Moskvas handgångna män».⁴⁰ Att exemplifikationen i övrigt delvis gäller frågor av mindre vikt, beror naturligt nog på att valrörelsens främsta slagnummer ännu ej framträtt.

Nya Dagligt Allehanda fann i samband med uttalande i Revaler Bote,⁴¹ att man i Moskva påtagligen hade »funnit de svenska socialdemokratiska riksdagsmotionerna om förmögenhets- och arvskonfiskation innebära en fullt tillfredsställande garanti för dessa pappenheimares medverkan».⁴² Lunds Dagblad påstod att årets många valmanövrer från socialdemokraternas sida noga hade anslutit sig till Folket Dagblad Politikens (d. v. s. det kommunistiska huvudorganets) önskelista. Man behövde, hette det, bara erinra sig planen att på kort tid expropriera all förmögenhet i riket genom arvskonfiskation i två repriser.⁴³ Det må räcka med att ytterligare anföra en passus ur ett tal av Arvid Lindman under valrörelsens slutskede, där han med hänseende på arvsskattemotionen säger: »Det skulle från den enskildes synpunkt te sig meningslöst att sträva efter att bevara och förkovra det han äger, om denna — jag vågar säga rent kommunistiska — lagstiftning blivit genomförd.»⁴⁴

Det fanns i samband med valresultatets bekantgörande två uppfattningar inom socialdemokratien om anledningen till det egna partiets motgångar. Den ena, som främst utformades av Per Albin Hansson, har refererats i början av denna uppsats. Den andra återfanns i huvudorganet Social-Demokraten, där Arthur Engberg förde pennan. Han skrev: »Att det var ett fruktansvärt politiskt missgrepp att icke effektivt beröva de borgerliga möjligheten att ens i samma stund nämna social-demokrati och bolsjevism, det borde väl i detta nu stå klart för hela vårt parti.»⁴⁵

Det är ej min mening att fälla dom i denna strid. Politikerns uppfattning har alltid sina utgångspunkter, den vetenskapliga framställningen måste vara förutsättningslös. Dess uppgift består här i att låta »det förgångna leva sitt eget liv» och begripliggöra skeendets verkliga gestaltning för eftervärlden.

⁴⁰ Göteborgs Morgonpost 23/4 1928; se även Göteborgs Morgonpost 19/4 1928.

⁴¹ Se ovan s. 26 f.

⁴² Nya Dagligt Allehanda 20/7 1928.

⁴³ Lunds Dagblad 2/8 1928.

⁴⁴ A. Lindman, a. a. s. 97 (Tal i Luleå 5/9).

⁴⁵ Social-Demokraten 20/9 1928.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Svenska riksdagens talmansval efter år 1921. År 1921 publicerade Ferdinand Vegelow sin avhandling »Den svenska talmansinstitutionen», det enda större arbete inom svensk statsvetenskaplig forskning, som tagit upp denna institution till behandling.¹ Samma år genomfördes den grundlagsändring, vilken avskaffade det kungliga prerogativet att utnämna riksdagens talmän och gav kamrarnas ledamöter rätten att själva välja dessa. Vegelows avhandling innehåller därför ingenting om valförfarandet. Den utsattes ur flera synpunkter för kraftig kritik av Georg Andrén i denna tidskrift 1929.² Mer översiktligt behandlas talmansinstitutionen i jubileumsverket »Sveriges Riksdag», där C. A. Reuterskiöld lämnat en relativt kortfattad redogörelse för utvecklingen fram till 1933.³

Det följande är ett försök att ge en bild av den praxis, som utvecklats vid talmansvalen efter 1921 och av den diskussion, som under årens lopp förts i dagspressen och inom riksdagen. Förutom riksdagstrycket har socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll granskats fram till 1940. Det biografiska materialet har hämtats ur gängse uppslagsböcker och ur de årliga förteckningarna över riksdagens ledamöter.

Kungatillsättningen av riksdagens talmän. De kungliga talmansutnämningarna skedde tämligen egenmäktigt fram till tiden för representationsreformens genomförande. Med Louis De Geer som justitiestatsminister 1858 och en mer enhetlig ministär kunde emellertid även på denna punkt motstånd bjudas mot försök från konungens sida till en egen politik.

Under sjutton riksdagar (1809—65) utnämndes tretton olika lantmarskalkar, nio talmän hos borgarståndet och åtta hos bondeståndet. Under åren 1817—58 med tio riksdagar var antalet ej mindre än åtta lantmarskalkar och sju talmän i vardera borgar- och bondeståndet. De utnämndes ibland ur oppositionsmajoriteten för att göra denna medgörligare, ibland togos de ur den regeringsvänliga gruppen inom ståndet. De täta växlingarna försvagade naturligt nog talmännens auktoritet.

Betrakta vi tiden efter representationsreformens genomförande fram till 1921 med sammanlagt sextio riksdagar är antalet utnämnda talmän i första kammaren åtta och i andra kammaren tolv. Härvid är att märka att greve Gustaf Lagerbjelke utnämndes till talmän i första kammaren vid tvenne tillfällen. Antalet vice talmän i första kammaren är femton, Chr. Lundberg utnämndes två gånger. I andra kammaren har lika många riksdags-

¹ Ferd. Vegelow, »Den svenska talmansinstitutionen», ak. avh., Lund 1921.

² StvT 1929, s. 183 ff.

³ »Sveriges Riksdag», del II:10, »Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866».

män utnämns till vice talmän, men här utnämndes Liss Olof Larsson och A. P. Danielsson vid två tillfällen.

Genomsnittligt taget blev ämbetsinnehavet som talman i första kammaren något längre, i runt tal sju år, medan det i andra kammaren stannade vid fem år. Längst fungerade som talman i första kammaren greve Lagerbjelke under sammanlagt nitton år och greve Gustaf Sparre under tolv år. I andra kammaren innehade Olof Wijk talmansstolen i tio år och Axel Swartling i nio år.

Som främsta grund för personvalet torde vederbörandes personliga kvalifikationer och kompetens ha räknats. Regeringen sökte utvälja den bäste och mest betrodde i kammaren. Hans politiska hemvist torde likväl ha haft en viss betydelse. Man kan inte undgå att lägga märke till hur i politiskt avseende kamrarnas talmän i de flesta fall tillhört ett mellanparti, kammarens center. Vi kunna i detta sammanhang särskilt nämna von Ehrenheim, Gustaf Sparre och Ifvar Afzelius i första kammaren, Olof Wijk, Carl Herslow och Robert de la Gardie i andra kammaren. I det de tillhörde kamrarnas mellanpartier och ej voro utpräglade partimän underlättades deras ställning som opartiska ledare av förhandlingarna. För att understryka detta var det brukligt att talmännen utträdde ur sina partigrupper och lät registrera sig som »vildar». Detta bruk bibehölls i första kammaren ända fram till 1956, då folkpartisten John Bergvall tillträdde.

Talmansutnämningen kan som regel sägas vara en av höjdpunkterna i en politisk karriär och har blivit ett av de svenska politikernas slutmål. Den utnämnde har genom att mottaga talmansklubban av sagt sig vidare aktivt deltagande i de politiska striderna. Undantag från denna regel finnes emellertid. Arvid Posse, lantmannapartiets ledare, var talman 1876—80, då han mottog uppdraget att bilda ministär. Efter grundlagsändringen 1921 valdes Herman Lindqvist till andra kammarens talman men mottog följande år en utnämning som socialminister i Brantings andra ministär. Han återvaldes till talman efter ministärens upplösning 1924.

När det gäller vice talmännen var förhållandet ett helt annat. Bland dem finner man en samling män i ledande politisk ställning, ofta ur kamrarnas majoritetspartier. I andra kammaren finna vi alltsedan 1880-talet en rad kända namn: Carl Ifvarsson, Liss Olof Larsson, Sven Nilsson i Everöd, A. P. Danielsson, Pehr Pehrsson i Törneryd, Karl Staaff och Daniel Persson i Tällberg. Från första kammaren kunna vi nämna Chr. Lundeberg och Gottfrid Billing. Dessa väntade inte främst på att bliva befordrade till talmän utan höllo sig avvaktande inför den politiska utvecklingen i allmänhet. Endast om vederbörande på något sätt markerat sin villighet att lyfta sig över det partipolitiska stridsvimlet kunde en uppflyttning vidtagas. I första kammaren hände det under denna period vid trenne tillfällen, nämligen 1891, 1896 och 1909, medan det i andra kammaren förekom vid fyra tillfällen 1880, 1913, 1918 och 1919. Under 1900-talets början tycktes alltså en ny praxis på väg att utbildas.

Det kungliga prerogativets avskaffande och nuvarande grundlagsbestämmelser. Redan i början av 1870-talet hade röster höjts i riksdagen för en övergång till kammarvalda talmän. Men på konservativt håll var man

angelägen att bevara det kungliga prerogativet. Vid tiden för parlamentarisismens införande i vårt politiska liv kom frågan i en annan belysning. Sålunda sökte Karl Staaff efter sin valseger på hösten 1911 i strid mot tidigare liberal uppfattning hävda kungatillsättningens fördelar,⁴ medan högermannen Rudolf Kjellén vid 1913 års riksdag förordade en övergång till kammarvalda talmän, då han fruktade att det kungliga prerogativet skulle missbrukas av en parlamentarisk regering.⁵ Motståndet i första kammaren mot en reform var likväl så kraftigt att det först efter utvidgning av den kommunala rösträtten 1918 och nyval till kammaren 1919, varvid vänstern erhöll majoritet, blev möjligt att få den genomförd. En proposition i frågan godkändes vilande 1920, och slutligen antogs grundlagsändringen den 26 januari 1921. Dagen efter ingåvo de kungautsedda talmännen sina avskedsansökningar och den 31 januari 1921 förrättades de första talmansvalen.

Enligt regeringsformen § 52 äga kamrarna rätt att på sätt som i riksdagsordningen sägs var för sig förrätta val av talman samt en förste och en andre vice talman. Riksdagsordningen § 33 stadgar att den är vald som fått mer än halva antalet avgivna röster, men äro rösterna delade mellan flera, så att ingen erhållit mer än hälften av de avgivna rösterna, anställs ny omröstning enligt riksdagsstadgans 6 §. Får ej heller någon härvid mer än hälften av de avgivna rösterna, anställs en tredje omröstning mellan de två, på vilka vid den andra omröstningen de flesta rösterna fallit. Den är vald som vid tredje omröstningen fått de flesta rösterna och lotten skiljer vid lika röstetal. Innan talman valts föres ordet i kammaren av ålderspresidenten. Frånträder någon sin post i presidiet skall så snart som möjligt nyval förrättas.

I riksdagsstadgans 6 § fastslås alltså en majoritär metod vid val av talmän. Det hade emellertid rätt delade meningar också på denna punkt. Vid 1913 års riksdag hade konstitutionsutskottet utarbetat en särskild stadga enligt den majoritära metoden, men då frågan ej nådde sin lösning detta år och man motionerade i saken vid 1919 års riksdag förordades den proportionella metoden. När slutligen en proposition framlämnades vid 1920 års riksdag, anknöts till konstitutionsutskottets förslag 1913. Utskottet hade då motiverat sitt ståndpunktstagande med att valen av talmän och vice talmän borde uttrycka ett allmänt förtroende, vilket måste vara grunden för ett framgångsrikt utövande av ämbetet. Från högerhåll hade invänts att vid majoritetsval skulle ett parti med majoritet i kammaren kunna tillsätta hela presidiet. Erfarenhet från förhållandena i utlandet visade emellertid att man inte behövde befara något dylikt, påpekade man från liberalt håll.⁶ En överenskommelse under hand brukade träffas, så att olika partier kunde bli representerade. Den majoritära metoden medförde således den proportionellas fördelar utan att alltför mycket göra talmansvalen till stora partifrågor.

⁴ Detta skedde i ett tal vid Frisinnade klubbens sammankomst den 3 november 1911, DN 4/11 ref. av banketten.

⁵ FK 1913: 38: 19 ff.

⁶ AK 1913: 54: 89 (Lindman), AK 1913: 54: 95 (Edén).

Valen i första kammaren. För första kammarens vidkommande har inte förändringen i tillsättningsförfarandet inneburit någon större omvälvning. Utvecklingen har lugnt gått vidare. Den pressdiskussion som förts kring talmansvalen kan i de flesta fall karakteriseras som balanserad och saklig. Främst har den rört förslag till lämpliga kandidater. Vid fördelningen av presidieplatserna ha emellertid stundom partipolitiska synpunkter kraftigare gjort sig gällande.

I första kammaren ha sedan 1921 utsetts fyra talmän, fem förste vice och sex andre vice talmän. Den genomsnittliga tiden i talmansstolen blir, om man inte medräknar den sist utsedde, drygt elva år. Förste vice talmännen ha i medeltal innehaft sina poster i åtta år, andre vice talmännen i drygt sex år. De kungautnämnda vice talmännen sutto i genomsnitt drygt tre år. Vi kunna alltså konstatera en ökad stabilitet vad beträffar ämbetsinnehavets längd.

Redan innan reformen genomfördes stod det, som vi sett, klart, att valförrättningen i kamrarna skulle bli en pro-forma-handling och att det egentliga avgörandet skulle komma att träffas inom de enskilda partigrupperna. Detta har blivit en fast praxis, och partigruppernas rätt att utan inblandning från andra partiers sida utse sin kandidat står oemotsagd. Faktiskt har alltså den proportionella metoden blivit den tillämpade, medan den stadgade majoritära endast kommer till uttryck i de offentliga kammarvalen, sedan frågan redan avgjorts i partigruppen.

Skulle endast hänsyn till mandatfördelningen ha tagits vid valet av presidium i första kammaren 1921, borde socialdemokraterna som den största gruppen inom kammaren ha utsett talman. Då dessa som den mandatstarkaste gruppen i andra kammaren utsåg talman där, tycktes det rimligt att de borgerliga fingo välja talman i senaten. Fram till 1955 har en högerman beklätt denna post, men vid 1956 års riksdag övertog en folkpartist talmansstolen i enlighet med mandatfördelningen. Redan tidigare hade emellertid en förändring varit på tal. Efter andrakammarvalet 1952 fanns en viss benägenhet i socialdemokratisk press att vilja se en socialdemokrat i senatens talmansstol och acceptera den redan tidigare i högerpressen framförda tanken på förste vice talmannen Martin Skoglund som talman i andra kammaren.⁷ Man hade då räknat med att talmannen i första kammaren Johan Nilsson på grund av sin höga ålder skulle lämna sin post, men så skedde ej förrän 1955.

Fram till 1929 innehade en liberal förste vice talmansposten och en socialdemokrat andre vice talmansposten. Den tidigare kungautsedde vice talmannen och liberalen Herman Lamm hade nämligen avlidit 1928 och det ansågs motiverat att bondeförbundet finge en representant i presidiet, då partiet länge nog saknat representation både i första och andra kammarens presidium.⁸ Socialdemokraten August Nilsson i Kabbarp uppflyttades som förste vice talman och bondeförbundaren Petrus Nilsson i Gränebo valdes till andre vice talman. I den liberala pressen förmärktes ingen opposition mot denna ändring.

⁷ SvD 3/4 1952, Dala-Demokraten 22/11 1952.

⁸ Soc.-Dem. 4/1 1929: »En vice talmanspost i första kammaren åt bondeförbundet?».

För närvarande är det således högern som saknar representation i första kammarens presidium, bortsett från kommunisterna, som helt sakna sådan i båda kamrarnas presidier, medan bondeförbundet-centerpartiet ej har någon representant i andra kammarens presidium.

Att opartiskt leda kammarens förhandlingar är det främsta kravet på en talman. Han måste bli »den tyste i talmansstolen» och avsäga sig vidare aktiv del i politiken. Hur detta kan inverka på kandidaternas villighet att mottaga uppdraget kan kanske belysas av talmansvalet i första kammaren 1928. Hugo Hamilton, kungautnämnd talman sedan 1916, kammarvald 1921, avled vid riksdagens början. Högergruppen nominerade enhälligt sin partiledare Ernst Trygger till posten. Denne avböjde emellertid bestämt, varefter budet gick till landshövding Hjalmar Hammarskjöld, men även denne avsåde sig uppdraget. Till slut erbjöds Axel Vennersten att inträda som talman och han accepterade.⁹ Vid ett flertal tillfällen har principen om talmännens tvungna tystnad kritiserats. Vi har anledning att återkomma till detta längre fram.

Vid valet av talman har man varken i första eller andra kammaren varit benägen att tillämpa den vid vice talmansval brukliga uppflyttningsprincipen, dvs. en uppflyttning från andre vice talman till förste vice talman. Vid 1937 års riksdag blev det aktuellt att utse ny talman, sedan Axel Vennersten på hösten 1936 utnämnts till riksmarskalk. Från bondeförbundshåll ansåg man då, att meningen i riksdagskretsar under de »folkvalda» talmännens första tid hade varit den, att »befordran» successivt borde ske av vice talmännen till talmän. Härvid framfördes Petrus Nilsson som lämplig kandidat, då den förste vice talmannen Olof Olsson var för gammal med sina 65 år.¹⁰ Något avseende fästes emellertid ej vid detta, och högermannen Johan Nilsson valdes med samtliga avgivna röster till talman 1937.

Betraktar man åldern vid tillträdet till presidieposterna finner man en stigande skala. I medeltal äro andre vice talmännen 56 år vid första val tillfället, förste vice talmännen 61 år och talmännen 66 år. De senares höga genomsnittsålder kan sänkas något om vi betänka, att talman Hamilton vid valet 1921 var 72 år gammal, medan hans tre efterträdare varit mellan 64 och 65 år. Först under 1950-talet har åldersfrågan tagits upp mer ingående i pressdiskussionen. Johan Nilssons kvarblivande på talmansposten trots den höga åldern ansågs på vissa håll inverka menligt på riksdagsarbetets rationella bedrivande, och vid valet av talman 1956 yppades tvekan över lämpligheten att välja män i så hög ålder som John Bergvalls och övriga kandidaters. Det kan nämnas, att medelåldern bland de kungutsedda i första kammaren efter 1867 höll sig omkring 63 år för talmännen och 62 år för vice talmännen.

En blick på antalet bevistade riksdagar vid tillträdet till presidieposterna ger vid handen att andre vice talmännen i medeltal bevistat 15 riksdagar, förste vice talmännen 20 och talmännen 25 riksdagar. Härvid bör anmärkas att samtliga talmän utom Johan Nilsson börjat sin riksdagsmannakarriär i andra kammaren och där tillbringat i genomsnitt drygt 13 år.

⁹ SvD 30/1 1928 ledande artikel; »Pressfronter» 30/1 1928 Soc.-Dem. 1/2 1928 ref.

¹⁰ DN 7/1 1937 »Pressgrannar», Nord-Sverige.

Beträffande utskottstillhörigheten hade man måhända väntat sig att talmännen under sin riksdagstid skulle varit verksamma inom konstitutionsutskottet, men endast John Bergvall har som suppleant deltagit i detta utskotts arbete.

Talmännen i första kammaren ha förutom lång erfarenhet från arbetet inom riksdagen även alla haft opolitiska administrativa uppdrag utanför denna. Hugo Hamilton och Johan Nilsson ha varit landshövdingar, den senare var det ännu ett år efter valet till talman. Axel Vennersten och John Bergvall ha varit verksamma inom affärsvärlden, den förre som direktör och industriman inom textilbranschen och den senare som direktör för Stockholmssystemet. Erfarenheter från dylika uppgifter torde få anses som beaktansvärda för en person som skall leda verksamheten inom en av riksdagens kamrar samt representera denna utåt.

Vid valet till talman har ingen av de hittills utsedda innehaft någon ledande post i sina respektive partigrupper. De ha endast varit ledamöter med ett verksamt förflutet. Vennersten var 1924 ordförande i den nationella gruppen men lämnade posten 1925, då Ernst Trygger återkom efter upplösningen av sin ministär. Vid talmansvalet 1928 övervägdes, som nämnts, möjligheten att Trygger skulle lämna sin post för att tillträda som talman. Vid detta tillfälle framfördes också tanken på Vennersten som partiets ordförande. Johan Nilsson var också under en kortare tid ordförande i nationella partiet 1923 och vice ordförande 1929—34 men vid valet 1937 endast ledamot av gruppens förtroenderåd. Även folkpartisten John Bergvall hade mer eller mindre frånträtt den aktiva politiken på grund av sjukdom men hade tidigare intagit en ledande position inom sin grupp. I pressen diskuterades vid valet möjligheten, att han skulle överta gruppledarskapet i kammaren, medan den dåvarande gruppledaren Sven Ohlson skulle väljas till talman.¹¹ Bergvalls vacklande hälsa torde härvid ha bidragit till hans val till talman, vilket uppdrag ansågs mindre krävande.

När det gäller vice talmansvalen ha vi tidigare omnämnt oppflyttningsprincipen. Efter 1921 har den tillämpats vid tre tillfällen, nämligen 1929, 1939 och 1952, då andre vice talmannen oppflyttades till förste vice talman. Vid ett tillfälle, nämligen 1931, då socialdemokraten August Nilsson i Kabbarp lämnat posten som förste vice talman, gjorde man från socialdemokratiskt håll anspråk på att få återbesätta posten, och detta respekterades av de övriga partierna.¹² Förutvarande statsrådet Olof Olsson valdes till kammarens förste vice talman.

Vice talmännen lämna icke den aktiva politiken och inneha i många fall ledande poster inom sina respektive partigrupper. Bland socialdemokraterna finna vi Harald Åkerberg och Axel Strand som vice ordförande i partigruppen i förening med förste vice talmanskapet. Bland bondeförbundsrepresentanterna fungerade Gränebo som vice ordförande i gruppen och von Heland som förstakammargruppens ordförande.

Valen i andra kammaren. Om utvecklingen i första kammaren, när det gäller talmansval, kan sägas ha varit tämligen lugn, torde inte detsamma

¹¹ Göteborgs-Posten 9/10 1955, DN 20/10 1955.

¹² Soc.-Dem. 12/1 1931.

kunna sägas om utvecklingen i andra kammaren. Diskussionen har här fått en annan intensitet och partierna hårdare kappats om platserna i presidiet. Likväl har man det intrycket att det i de flesta fall varit kammarens bästa som föresvävat ledarskribenterna och präglat inläggen.

Alltsedan 1921 ha enligt det proportionella betraktelsesättet socialdemokraterna innehaft talmansposten och de frisinnaade jämte högern vice talmansposterna. Sammanlagt sex socialdemokrater ha beklätt talmansämbetet, av vilka Herman Lindqvist och Viktor Larsson vid tvenne tillfällen innehaft posten. Genomsnittstiden på talmansstolen blir, om vi ej räkna med den 1958 valde Patrik Svensson, drygt sju år. Längst har August Sävström suttit med sina tjugo år. Sammanlagt nio riksdagsmän ha innehaft förste vice talmansposten efter 1921, Raoul Hamilton vid tvenne tillfällen. Fram till 1958 ha tio andre vice talmän fungerat. Genomsnittstiden för vice talmännen blir omkring fyra år. Per Nilsson i Bonarp och Karl Magnusson ha suttit längst med vardera tolv år som vice talmän. Jämförliga siffror före 1921 visar ett ämbetsinnehav på fem år för talmän och tre och ett halvt år för vice talmän. Även i andra kammaren kan man alltså konstatera en ökad stabilitet.

Åldersfördelningen i andra kammarens presidium skiljer sig markant från första kammarens. I genomsnitt äro talmännen omkring 55 år vid tillträdet med en fördelning på mellan 50 och 62 år. Äldst är den 1958 valde Patrik Svensson. Andre vice talmännen äro i medeltal 58 år och förste vice talmännen 64 år vid första valtillfället. Medelåldern för de kungautsedda talmännen och vice talmännen var respektive 60 och 54 år. Anciennitetssynpunkterna ha tydligen ej varit lika avgörande efter 1921 när det gäller talmännen, medan en ökning av åldern för vice talmännen måhända kan tillskrivas förhållandet, att dessa poster ej kommit att beklädas av första rangens politiker, vilket som vi sett tidigare varit förhållandet.

Antalet bevistade riksdagar ger ett visst begrepp om den parlamentariska erfarenhet presidie medlemmarna besitta. I genomsnitt ha talmännen vid tillträdet haft 21 riksdagar bakom sig, förste vice talmännen 28 och andre vice talmännen 24.

Den åtminstone tidigare stora skillnaden mellan första och andra kammarens struktur och sammansättning beroende på olika valsätt har även kommit att inverka på deras presidier. Finner man bland första kammarens talmän juridiskt och administrativt skolade krafter, så påträffar man bland andra kammarens talmän fackförenings- och partipolitiker utan någon högre teoretisk skolning. En markant skillnad mellan dem och de kungautnämnda framträder. Utnämningen 1918 av LO-ordföranden och socialdemokraten Herman Lindqvist ger likväl en viss övergång härvidlag.

Samtliga talmän i andra kammaren ha varit ledamöter i den socialdemokratiska partistyrelsen samt i gruppens förtroenderåd, där särskilt Bernhard Eriksson som ordförande 1922—23 och 1925—26 under Brantings regeringar samt August Sävström som sekreterare under samma tid intagit ledande poster. Att de innehaft dessa poster då socialdemokraterna stått i regeringsställning visar dock, att de inte tillhört första linjens män, vilka placerats på stadsrådsbänken. Lindqvist utgör ett anmärkningsvärt undan-

tag, då han från talmansstolen hämtades till socialministerposten i Brantings andra ministär och sedan återvände som talman.

Viktor Larsson och August Sävström ha varit verksamma inom konstitutionsutskottet, den förre var dess ordförande 1919—21 och den senare 1921—38 (vice ordförande 1929—32), vilket torde ha givit dem ett icke föraktligt mått av grundlagskänedom, som kom väl till pass på talmansstolen.

Granskar man pressdiskussionen vid de olika valtillfällena i andra kammaren efter 1921 konstaterar man snart, att det inom den socialdemokratiska gruppen inte rått något överflöd på lämpliga och framför allt hågade talmanskandidater förrän under senare tid.

Inför 1928 års riksdag talades det i pressen om en »talmanskris» i andra kammaren. Både Viktor Larsson och Herman Lindqvist hade av sagt sig kandidatur, varför man, enligt Dagens Nyheter, sökte med ljus och lykta efter en socialdemokratisk kandidat. Som »en elak konsekvens av den underbara partiproportionalismens övervalde inom vårt politiska liv» måste ju kandidaten tas ur socialdemokraternas led. Tidningen accepterade denna princip men vände sig i sammanhanget mot ett återval av Raoul Hamilton som förste vice talman, vilket knappast kunde motiveras med hänsyn till presidiets effektivitet och prestationsförmåga. Vem än den socialdemokratiska kandidaten blev, så var ett säkert, fortsatte Dagens Nyheter, nämligen att han kunde framvisa en oklanderlig partipolitisk meritlista. Det var inte duglighet och lämplighet för talmansposten som var avgörande. Det blev en ren sinkadus om partilotteriet gav en vinst eller nit.¹³ Svenska Dagbladet hoppades, att socialdemokraterna inte skulle falla för frestelsen att betrakta talmansskapet som ett stickspår, dit man inväxlade partimeriterade veteraner, som spelat ut sin roll eller på annat sätt blivit obekväma.¹⁴ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning tog upp problemet med proportionalismen och talmansvalen.¹⁵ Visst fanns det lämpliga kandidater till talmansposten i kammaren, men svårigheten låg i den oskrivna lag, som sade att talmannen skulle utses inom kammarens största parti och inte blott inom utan också av detta parti ensamt. Det var detta som vållat svårigheter och den tillfälliga talmansnöden. Att partichefen själv skulle bli talman ansågs otänkbart, men varför då inte Värner Rydén, frågade tidningen. Han skulle bättre än någon av de föreslagna kunna fylla måttet. Men denne ansåg sig ha viktigare saker att ägna sig åt och därmed framtvängades de sista reserverna, Andersson i Råstock och Bernhard Eriksson i Grängesberg. Inte ens de egna partivännerna voro nöjda med denna lösning och ställde som villkor, sades det, att förste vice talmannen avlägsnades och ersattes med en person, som bättre var i stånd att fylla birsterna i den blivande talmannens kompetens. Handelstidningen gick så långt att den frågade sig, om det överhuvud varit någon mening med den grundlagsändring, som givit kamrarna rätten att själva välja talmän, ty knappt var valrätten medgiven förrän kamrarna avhände sig den och överlät den på det största

¹³ DN 9/1 1928.

¹⁴ SvD 9/1 1928.

¹⁵ GHT 7/1 1928 »Proportionalism och talmansbekymmer».

partiet. Mer hade den tydligen inte ansetts vara värd. Afonbladet tillspetsade sin uppfattning sålunda: »Årets talmansval i andra kammaren synes bli ägnat att motivera en återgång till den gamla ordningen, då riksdagspresidiet tillsattes av K. M:t och valet skedde med hänsyn till vederbörandes lämplighet».¹⁶

Den 9 januari 1928 sammanträdde den socialdemokratiska riksdagsgruppen under ordförandeskap av Per Albin Hansson för överläggningar i talmansfrågan.¹⁷ Hansson förklarade att förtroenderådet uttalat sig för Bernhard Eriksson i Grängesberg som talmanskandidat i andra kammaren. Herman Lindqvist hade på grund av sjukdom avböjt kandidatur, liksom Viktor Larsson på grund av befattningen som riksbanksfullmäktig.

Vid förhandlingarna vädjade Värner Rydén till Viktor Larsson att trots sin deputeradesyssla åtaga sig talmansuppdraget, men denne vädjade i sin tur till gruppen att inte söka påtvinga honom uppdraget. Rydén framfördes som kandidat av Elof Lindberg, och K. V. Bäcklund förordade val av August Sävström, men båda de föreslagna ställde sig avvisande. Gruppen beslöt att till partiets kandidat utse Bernhard Eriksson och vid valet erhöll han 193 röster, medan 11 röstsedlar voro utåtrullade och kasserades, 5 röster avgåvos för Värner Rydén och därtill kom ett antal blanka. Raoul Hamilton återvaldes till förste vice talman med 157 röster, Jönsson i Revinge fick 2 röster, varjämte ett 20-tal blanka eller utåtrullade avlämnades. Nilsson i Bonarp valdes med samtliga 137 avgivna röster till andre vice talman. Dessa siffror speglar som synes ingen större entusiasm inför valet.

Någon uppflyttning från vice talman till talman har ej heller skett i andra kammaren. Tanken på ett sådant förfarande aktualiserades emellertid redan 1922, då man från liberalt och socialdemokratiskt håll ansåg att förste vice talmannen Raoul Hamilton »stod i tur» som talman, sedan Herman Lindqvist inträtt i Brantings andra ministär. En intressant pressdiskussion följde.

Debatten öppnades av Ny Tid i Göteborg, som ansåg konstitutionsutskottets ordförande Viktor Larsson vara den lämplige kandidaten till talmansposten.¹⁸ Den borde utan tvekan tillsättas av socialdemokraterna med hänsyn till att dessa utgjorde kammarens största parti. I partiets huvudorgan, Social-Demokraten, vann tanken på Viktor Larsson som talman mindre förståelse.¹⁹ Tidningen ansåg en uppflyttning av Raoul Hamilton vara det riktiga och trodde att denna uppfattning delades enhälligt av dem, som voro närmast ansvariga i denna sak inom partiet.

I högerpressen vände man sig mot vad man kallade »en obefintlig tradition», enligt vilken vice talmannen automatiskt skulle uppflyttas på den lediga talmansstolen.²⁰ Social-Demokraten erinrade emellertid om den praxis som begynts under 1910-talet med Widén-Tällberg och Tällberg-

¹⁶ ST 10/1 1928 »På tapeten».

¹⁷ Socialdemokratiska riksdagsgruppens prot. 9/1 1928.

¹⁸ Ny Tid 22/12 1921 »Vem blir talman?»

¹⁹ Soc.-Dem. 2/1 1922 i polemik med Ny Tid 30/12 1921.

²⁰ Sthlms Dagblad 30/12 1921, ävensom AB och NDA.

Lindqvist.²¹ Kungaval eller kammarval spelade i detta sammanhang ingen roll. »Övergången från kungavalda till riksdagsvalda talmän hade den principiella betydelsen, att den utgjorde en riksdagens myndighetsförklaring. Men den bör icke betyda, att riksdagen utan tvingande skäl prickar män som äro förtjänta av dess aktning och förtroende».

Högerpressen enade sig kring Viktor Larssons kandidatur och ansåg Hamilton fullkomligt olämplig. Särskilt Nya Dagligt Allehanda avvisade indignerat tanken att lyfta den senare upp på talmansstolen.²²

I den liberala pressen var man naturligtvis på de flesta håll av den åsikten, att Raoul Hamilton var den givne kandidaten. Men man reagerade inför påståendet, att Hamiltons val skulle bero av socialdemokraternas önskan om bevarad sämja mellan dem och den borgerliga vänstern. Man ville inte veta av ett dylikt »partiväsendets gåvoutbyte» utan borde uteslutande ta hänsyn till vederbörandes lämplighet.²³

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning ägnade talmansfrågan en ledare med många intressanta synpunkter.²⁴ Tidningen skrev, att man numera tycktes anse talmansposternas besättande som huvudsakligen en prestige- och bytshandelsfråga. För sin del kunde inte ledarskribenten hysa något större intresse för denna partiernas och i någon mån personligheternas kamp om kamrarnas äreställen. Tidningen framhöll vidare att talmännens viktigaste uppgifter var att leda kamrarnas förhandlingar och i viss mån deras arbete genom talmanskonferensen samt att verka rent representativt. Med tanke på dessa uppgifter frågade sig tidningen om någon av de nämnda kandidaterna fyllde måttet. Varken Raoul Hamilton eller Viktor Larsson hade dokumenterat sig som framstående arbets- och förhandlingsledare. Ej heller voro de i besittning av förmåga till objektiva bedömningar av det allmänna politiska läget genom att höja sig över partierna. Handelstidningen kunde inte vid en jämförelse mellan det tänkta presidiet Hamilton-Larsson-Nilsson och de tidigare kungautnämnda talmanskonstellationerna undgå känslan, att trots ökningen i antal presidiemedlemmar en försämring inträtt.

Tidningen fortsatte: »Skola talmansposterna få en ur både representativa och andra synpunkter tillfredsställande besättning, synes det vara oundgängligt att kamrarna bestämma sig för att antingen överlämna dem åt sina även partipolitiskt mest framstående och ledande män eller ock att vid valet av dem kasta alla politiska synpunkter över bord och blott ta hänsyn till kandidaternas lämplighet för förhandlings- och arbetsledningen. På båda alternativen finner man i utlandet exempel: i Norge och Tyskland på det förra, i England på det senare. Hos oss står måhända tack vare det proportionella valsystemet och bristande förtänksamhet under valrörelsen endast det förra alternativet öppet, ehuru annars i åtskilliga hänseenden mindre tilltalande. Men framför den praxis man nu synes på väg att slå in på är det säkerligen att föredraga». Ett onödigt svaghetsbevis menade

²¹ Soc.-Dem. 31/12 1921 »Talmansfrågan än en gång».

²² NDA 6/1 1922, se även Ny Tid 29/12 1921 »Talmansfrågan under debatt».

²³ DN 7/1 1922 »Pressgrannar», Karlstads-Tidningen och Vestmanlands Läns Tidning.

²⁴ GHT 5/1 1922 »Talmansvalet».

tidningen det vara, att herrar Hamilton och Nilsson skulle stå som främsta representanter för svenska folkets borgerliga ombud i den folkvalda kammaren, när sådana män som Edén och Lindman stodo till buds, så snart man gjort sig kvitt den fördomen att talmansbefattningen uteslöt innehavaren från statsministerkandidatur.

Den 9 januari 1922 sammanträdde de olika partigrupperna. Det liberala partiet samlade sig kring greve Hamilton.²⁵ Denne erinrade då om att han omedelbart, sedan debatt uppstått om hans lämplighet som talman, förklarade att han endast var villig att ställa sig till förfogande om en allmän önskan visade sig vara för handen. Så var icke fallet. Högerpartiet hade ställt sig avvisande till hans kandidatur, varför han avsåg sig densamma. Partigruppen vidhöll emellertid sin önskan att rösta på Hamilton och meddelade högern detta. Därifrån svarades, att man inte kunde tänka sig ett val av greve Hamilton.

Samma dag på aftonen utsände andra kammarens högerparti en offentlig förklaring, där det hette: »Sedan det vid förberedande förhandlingar visat sig, att förslag till talman, ifrågasatt att väljas ur liberala partiet, som högern ur lämplighetssynpunkt kunnat stödja, icke godtagits från liberalt håll, har lantmänna- och borgarpartiet, då valet vid slutförhandlingarna endast stod mellan greve Hamilton och hr Viktor Larsson i Västerås och ingen annan lösning med hänsyn till ovannämnda skäl förefanns, ansett sig böra stödja den senares kandidatur.»²⁶

I den liberala pressen kommenterades högerns förfaringsätt. Dagens Nyheter menade att det inte varit sakskäl som legat bakom beslutet att stödja Viktor Larssons kandidatur. Han var inte någon större formell begåvning.²⁷ Vad högern hoppades på var ordförandeposten i konstitutionsutskottet efter Viktor Larsson. Vidare hade högern inte lyckats vinna kammaren för att ge Nilsson i Bonarp säte som förste vice talman efter Hamilton och ville därför inte stödja dennes kandidatur till talmansposten. Man hade från liberalt håll inte drivits av några egennyttiga skäl. Någon fördel av Hamiltons val hade inte vunnits, ansåg Dagens Nyheter, snarare hade det liberala partiet förlorat en röst vid de betydelsefulla utskottsvalen.

Socialdemokraten Viktor Larsson valdes till andra kammarens talman 1922 med 206 av 211 avgivna röster, medan Raoul Hamilton omvaldes till förste vice och Per Nilsson i Bonarp till andre vice talman.

I slutet av april 1923 upplöstes Brantings andra ministär, och vid 1924 års riksdag återvaldes Herman Lindqvist, som varit socialminister i denna, till talman i andra kammaren. Det uppstod en ganska penibel situation, då det uppdagades, att han som villkor för sitt deltagande i ministären ställt att få återvända till talmansstolen i händelse av ministärens upplösning. Detta förbehåll svävade den socialdemokratiska riksdagsgruppen och flertalet i förtroenderådet i okunnighet om ända till dagen före talmansvalet, den 10 januari 1924.²⁸

Vid gruppens sammanträde meddelade gruppens ordförande Branting,

²⁵ DN 10/1 1922.

²⁶ ST 10/1 1922.

²⁷ DN 10/1 1922, 11/1 ledarstick.

²⁸ DN 13/1 1924 »Pressgrannar», Folket.

att Herman Lindqvist på grund av förbehåll kunde göra anspråk på talmansbefattningen. Förtroenderådet hade därför för sin del funnit det bäst att förorda Lindqvists val. En kort debatt uppstod, varunder Sköld och Olofsson i Västerås talade för Viktor Larssons kandidatur. Möller redogjorde för situationen vid det tillfälle Larsson valdes. På framställd fråga från Branting beslöt gruppen godkänna förtroenderådets förslag att rösta på Lindqvist.²⁹

Valutgången visade, att ett ganska betydande antal haft en annan åsikt än den strikt socialdemokratiska, då Lindqvist endast erhöll 183 röster av 203 avgivna. 18 röster tillföll Viktor Larsson och 2 röster Nilsson i Bonarp medan 8 voro utåtrullade och alltså kasserades.

Tidningen Folket kommenterade det skedda och ansåg den uppkomna situationen föga behaglig.³⁰ Den socialdemokratiska gruppen hade varit tvungen att böja sig för ett fullbordat faktum. Av detta kunde man lära, att gruppen i framtiden måste kräva vetskap om de för gruppen bindande dispositioner, som vidtogos vid eventuellt kommande socialdemokratiska regeringsbildningar.

Arbetarbladet höll före att flertalet medlemmar i partiet nog befunnit sig i den tron, att Viktor Larssons talmansuppdrag redan från början betraktats som ett provisorium.³¹ Men anmärkningsvärt var nu, att han själv tycktes ha svävat i ovetskap om detta, vilket i och för sig var ett rätt betänkligt arrangemang. Han syntes ha haft den uppfattningen, att han även efter den socialdemokratiska regeringens upplösning kunde räkna på fortsatt placering i talmansstolen. Att inte saken klarades upp innan Larsson valdes till talman berodde på, ansåg tidningen, »en del samverkande omständigheter, dem ingen kunde bemästra». Viktor Larsson hade framskjutits »nära nog med naturnödvändighetens tvång» och mottagit uppdraget med stor tvekan. Arbetarbladet förutsåg svårigheter i framtiden, då man vid en eventuell regeringsbildning inte så lätt skulle kunna undvara Herman Lindqvist på socialministerposten och Viktor Larsson förmodligen inte skulle ha någon större lust att på nytt agera vikarie. Resultatet kunde lätt bli att partiet fick avstå från förmånen att utse talman i andra kammaren.

Vid 1933 års riksdag blev det åter aktuellt att finna en ny talman i andra kammaren, då Bernhard Eriksson av sagt sig återval på grund av sin utnämning till landshövding i Falun. Frågan togs upp vid socialdemokratiska riksdagsgruppens sammanträde den 9 januari, sedan saken samma dag behandlats i förtroenderådet, där man utan särskilda rekommendationer beslutat hänskjuta frågan till gruppens avgörande.³²

Det meddelades att överläggningar i talmansfrågan förekommit med övriga partier i kammaren. Dessa voro villiga att acceptera den kandidat, som den socialdemokratiska gruppen utsåg. Av de i den tidigare diskussionen nämnda hade Andersson i Råstock och Edvard Johansson av sagt sig kandidatur, den senare efter överläggning inom Landsorganisationens

²⁹ Socialdemokratiska förtroenderådets prot. 9/1 1924 och riksdagsgruppens prot. 10/1 1924.

³⁰ DN 13/1 1924 »Pressgrannar».

³¹ DN 14/1 1924 »Pressgrannar».

³² Socialdemokratiska riksdagsgruppens prot. 9/1 1928.

styrelse, vars ordförande han var. Övriga kandidater voro Ernst Eriksson och August Sävström. Den förre hade förespåkare i Lovén, Engberg och Höglund, medan Bäcklund, Hallén och Olsson i Gävle förordade Sävström. Lindqvist i Halmstad ville i första hand rösta på Bernhard Eriksson och i andra rummet på Ernst Eriksson. Vid omröstning beslöt gruppen att välja August Sävström med 58 röster mot 33 för Ernst Eriksson.

På förste vice talmansposten måste också en nyplacering vidtagas 1933, då Nilsson i Bonarp på grund av ålder och sjukdom lämnat riksdagsarbetet. Andre vice talmannen Sven Bengtsson i Norup uppflyttades på denna plats, och när det gällde kandidat till högerns vice talmansplats fick anciennitetssynpunkter fälla utslaget i det att den 69-årige E. O. Magnusson i Tumhult utsågs till partiets kandidat.

Överlag syntes man i pressen nöjd med valet av Sävström, särskilt med hänsyn till hans i förhållande till antalet bevistade riksdagar relativt unga år. Detta kunde man inte glädjas åt om man betraktade de borgerliga representanterna i presidiet, påpekade Göteborgs-Posten.³³ Man kunde förstå att respektive partier velat hedra dessa män, som intagit ledande poster i partiarbetet, men det kunde också ifrågasättas, ansåg tidningen, om det inte hade varit lämpligt att välja bland yngre årgångar och bland män med speciell talmansbegåvning.

Svenska Dagbladet framhöll i ett ledarstick att andra kammarens högerparti genom valet av Magnusson i Tumhult upprätthållit en gammal tradition från Carl Ifvarssons dagar, nämligen den, att en bonde alltid skall sitta i kammarens presidium. Tidningen ansåg att han med sina sällsporda intellektuella gåvor och politiska erfarenhet förenade den svenska odalmannens takt och värdighet och därför utomordentligt väl passade för sitt ämbete.³⁴

Med utgången av 1952 års riksdag lämnade August Sävström talmansskapet och riksdagsarbetet. I pressen framfördes flera tänkbara förslag till hans efterträdare. Erik Fast i Nässjö, Harald Hallén, Patrik Svensson i Alingsås, Ivar Jansson i Kalix och Gustaf Nilsson i Kristinehamn tillhörde dessa. De båda förstnämnda, Fast och Hallén, voro nära nog jämgamla med den avgående talmannen, och detta gjorde att man på sina håll i pressen ställde sig tvekan inför deras lämplighet. Expressen vände sig mot Jönköpings-Posten, som hävdade att Fast var den lämpligaste kandidaten.³⁵ Han åtnjöt med rätta mycket gott anseende inom alla partier och var efter 38 riksdagar väl förtrogen med riksdagsarbetet. Men han var 69 år och ett val av honom till talman skulle blott innebära en lösning på kort sikt. Samma förhållande var det om man tänkte sig Harald Hallén med hans 68 år. Om 70-årsgränsen respekterades skulle han lika litet som Fast sitta en ny mandatperiod ut. Tidningen menade att om man verkligen ville genomföra en förnyring av presidiet och inte blott ge en skenlösning av frågan borde man vända sig mot ett tredje namn, Gustaf Nilsson i Kristinehamn. Han var i sina bästa år, född 1900, men deltog trots detta i sin adertonde riksdag.

³³ GHT 10/1 1933, DN 13/1 1933 »Pressgrannar».

³⁴ SvD 11/1 1933.

³⁵ Expr. 3/5 1952.

Flera tidningar anslöto sig dock till tanken på prosten Hallén som den främste talmanskandidaten, då diskussionen flammade upp på hösten 1952. Svenska Dagbladet liksom Svenska Morgonbladet understödde hans kandidatur.³⁶ Den senare tidningen ansåg att Gustaf Nilsson och Gösta Netzén, som också nämnts i debatten, knappast under den då kommande fyraårsperioden skulle kunna uppträda med den pondus och säkerhet, som Hallén besatt.

Vid den socialdemokratiska riksdagsgruppens sammanträde den 15 december 1952 beslöts efter omröstning att utse Gustaf Nilsson i Kristinehamn till talmanskandidat. Valet stod mellan honom, Harald Hallén och Patrik Svensson i Alingsås.³⁷

Vakans på talmansposten uppstod åter inför 1958 års riksdag, sedan Gustaf Nilsson utnämns till landshövding i Karlstad. I december 1957 nominerades Patrik Svensson i Alingsås av en enhällig riksdagsgrupp till partiets talmanskandidat, då ingen motkandidat uppställdes.³⁸

Betrakta vi åter vice talmansvalen ha dessa inte tilldragit sig något större intresse. Inför riksdagen 1957, då andre vice talmannen Anders Olsson i Mora lämnade presidiet och det parlamentariska livet, väcktes emellertid en aldrig förr diskuterad fråga i samband med talmansval, nämligen placeringen av en kvinnlig riksdagsledamot i presidiet. Falu-Kuriren undrade om det inte vore på tiden att släppa fram en kvinna i kammarspresidiet.³⁹ Tidningen nämnde som förslag Ragnhild Sandström och Brita Elmén, folkpartister. Bland övriga kandidater nämndes Malmborg i Skövde, Johnsson i Kastanjegården och von Friesen i Göteborg. Jönköpings-Posten hade inget att invända mot tanken på en kvinna i presidiet men förmodade, att en viss betänksamhet skulle komma att göra sig gällande med tanke på folkpartiets minskade antal kvinnorepresentanter i kammaren vid riksdagen 1957.⁴⁰ En av de föreslagna kvinnorna, Ragnhild Sandström i Umeå, berörde förslaget i en artikel i Expressen »Varför en kvinna?»⁴¹ Hon framhöll, att det inte borde spela någon roll vilket kön talmannen i riksdagen hade. De som åtog sig att vara talmän måste ha tid att ägna sig åt arbetet. Det måste vara människor som inte voro bundna av olika engagemang, offentliga eller personliga, som tidvis krävde vistelse på annan ort. Och de måste mer eller mindre dra sig på sidan om den politiska debatten. Det viktigaste ansåg fru Sandström vara, att riksdagen fick ett presidium, som fyllde dessa krav. Om det därvid blev fråga om man eller kvinna kunde knappast ha någon betydelse. Dyliga synpunkter torde också ha gjort sig gällande, då folkpartisten Oscar Malmborg utsågs till andre vice talmanskandidat och vid riksdagens första sammanträde 1957 valdes att bekläda posten.

Som tidigare nämnts vid behandlingen av talmansvalen i första kammaren har uppflyttningsprincipen tillämpats vid vice talmansvalen. Detta har

³⁶ SvD 20/10 1952, SvM 28/10 1952.

³⁷ Vestmanlands Läns Tidning 16/12 1952.

³⁸ MT 12/12 1957.

³⁹ Falu-Kuriren 4/5 1956.

⁴⁰ J-P 19/11 1956.

⁴¹ Expr. 17/12 1956.

även varit praxis i andra kammaren med ett undantag. Då förste vice talmannen Raoul Hamilton i februari 1923 på grund av en ögonsjukdom tvingades avsäga sig sitt uppdrag valdes till hans efterträdare liberalen E. A. Nilsson i Örebro. Från högerhåll hade man hävdat, att andre vice talmannen Per Nilsson i Bonarp borde uppflyttas, men vid valet erhöll E. A. Nilsson 122 röster, Nilsson i Bonarp 62 samt Valfrid Spångberg och Värner Rydén var sin. Det är första och enda gången efter 1921 som ett regelrätt majoritetsval kommit till stånd.⁴²

Karakteristiskt för de tolv riksdagsmän som kommit ifråga som vice talmän är, att de kunna betecknas som »stöttepelare» inom sina parti-grupper. De frisinna de ha sammanlagt utsett åtta vice talmän, av dem ha fyra samtidigt varit gruppordförande, två ha tidigare beklätt posten och de senast valda ha varit ledamöter av förtroenderådet. Raoul Hamilton var riksdagsgruppens ledare under Edéns statsministertid 1918—20, frisinna de landsföreningens ordförande 1919—23 samt ledare för andrakammargruppen 1924—26. E. A. Nilsson ledde den liberala riksdagsgruppen 1924 men föll igenom vid andrakammarvalet samma år. Sven Bengtsson i Norup fungerade som frisinna de folkpartiets gruppledare 1927—28. Ola Jeppson ledde de folkfrisinna de 1934, men överlämnade ordförandeposten åt Gustaf Andersson i Rasjön, då han mottog andre vice talmansposten 1935. Ivar Österström fungerade under Rasjöns statsrådstitid 1940—43 som gruppledare liksom Oscar Carlström 1944—45 samtidigt som denne övertog andre vice talmansposten sedan Österström avlidit 1943. Högern har sammanlagt haft fyra representanter i andra kammarens presidium efter 1921. De ha också hört till partiets ledande män, men de ha inte som folkpartisterna innehaft gruppleaderskapet i andra kammaren med undantag för Martin Skoglund i Doverstorp, vilken 1936, under Bagges statsrådstitid 1940—44 samt fram till 1949, beklätt denna post. Per Nilsson i Bonarp var vice ordförande i lantman- och borgarpartiet 1919—32 och Otto Magnusson tillhörde förtroenderådet, där han i bakgrunden intog en stark position. Även Karl Magnusson tillhörde de ledande och var 1925—48 ledamot i högerpartiets överstyrelse. Samtliga fyra ha representerat landsbygden, en tradition, som högern upprätthållit från tiden före 1921.

Vi kunna således konstatera, att vice talmännen visserligen intagit ledande poster inom sina respektive partier men de ha inte som tidigare varit de främsta, en Lindman, Bagge eller Hjalmarsson inom högern eller en Andersson i Rasjön eller Ohlin inom folkpartiet. Enda tillfället då så var förhållandet var, då E. A. Nilsson genom det regelrätta majoritetsval, som vi tidigare berört, intog förste vice talmansplatsen 1924 och samtidigt var ledare för liberala samlingspartiet. En ny praxis har utvecklats, vilken säger att vice talmansskapet och partiledarskapet inte bör förenas. Detta belyses kanske bäst av valet av Ola Jeppson till andre vice talmansposten 1935. Inför sammanslagningen av liberala samlingspartiet och frisinna de folkpartiet hade nämligen denne bland andra nämnts som den blivande partiledaren. Men i den liberala pressen hade Jeppson också framförts som kandidat till vice talmansposten, och i en intervju med Svenska Morgon-

⁴² AK 1923 10: 3, DN 15 och 18/2 1923, SvD 19/2 1923.

bladet förklarade han sig villig att ställa sig till förfogande.⁴³ Jeppson fann det emellertid svårt att förena talmansuppdraget och andra uppdrag inom riksdagen med posten som ordförande i riksdagsgruppen. Göteborgs-Posten fann inför detta uttalande att Jeppson saknat lusten att vara partiledare, och Dagens Nyheter påpekade att han inte enligt »praxis på senare tid» kunde ifrågakomma som partiledare, om han antog posten som andre vice talman i kammaren.⁴⁴

Sammanfattande synpunkter. Man kan fråga sig, och så har också skett i pressen, som vi kunnat konstatera, om 1921 års reform medfört några positiva förändringar av talmansinstitutionen, fränsett att den tillfredsställt

Riksdagens talmän och vice talmän 1921—1958.

	I riksdagen sedan	Ålder vid tillträde	Rd-sessioner då	Parti
Första kammaren				
<i>Talmän:</i>				
1921—1928, ^{27/1} : H. E. G. Hamilton (1849—1928)	AK 1891 FK 1908	72	25	nat.
1928, ^{4/2} —1936: A. F. Vennersten (1863—1948)	AK 1906 FK 1921	65	25	h.
1937—1955: Johan Nilsson i Kristianstad (1873—)	1909	64	31	h.
1956— : John Bergvall i Stockholm (1892—)	AK 1937 FK 1946	64	21	fp.
<i>Förste vice talmän:</i>				
1921—1928: H. F. Lamm (1853—1928)	1910	68	14	l.
1929—1930: N. A. Nilsson i Kabbarp (1867—1952)	AK 1906 FK 1919	62	25	s.
1931—1939: Olof Olsson i Göteborg (1872—1939)	1911	59	22	s.
1939—1951: C. P. V. Gränebo (1881—)	1919	58	22	bf.
1952— : Axel W. Strand (1893—)	1938	59	16	s.
<i>Andre vice talmän:</i>				
1921—1928: N. A. Nilsson i Kabbarp	AK 1906 FK 1919	54	17	s.
1929—1939: C. P. V. Gränebo	1919	48	11	bf.
1939—1950: O. H. Åkerberg (1883—1950)	1933	56	15	s.
1950—1951: Axel W. Strand	1938	57	14	s.
1952— : K. E. H. von Heland (1894—)	1932	58	22	bf.
1953— : V. G. Lodenius (1892—)	1943	61	10	bf.

⁴³ SvM 7/1 1935.

⁴⁴ DN 7/1, 8/1 1935 »Pressgrannar».

Riksdagens talmän och vice talmän 1921—1958.

	I riksdagen sedan	Ålder vid tillträde	Rd-sessioner då	Parti
Andra kammaren				
<i>Talmän:</i>				
1921: Herman Lindqvist (1863—1932)	1906	58	18	s.
1922—1923: V. Larsson (1869—1950)	1903	53	24	s.
1924, ^{24/5} —1927: Herman Lindqvist	—	—	—	—
1927, ^{25/5} — ^{13/6} : V. Larsson	—	—	—	—
1928—1932: Bernhard Eriksson (1878—1952)	1905	50	25	s.
1933—1952: A. V. Sävström (1879—)	1912	54	24	s.
1953—1957: Gustaf Nilsson (1900—)	1937	53	18	s.
1958— : Patrik Svensson (1895—)	1941	63	17	s.
<i>Förste vice talmän:</i>				
1921—1923: R. G. Hamilton (1855—1931)	FK 1892 AK 1908	66	35	l. fr.
1923—1924: E. A. Nilsson i Örebro (1862—1925)	1906	61	20	l.
1925—1931: R. G. Hamilton	—	—	—	—
1931, ^{14/1} —1932: P. Nilsson i Bonarp (1865—1933)	1903	66	33	h.
1933—1934: Sven Bengtsson i Norup (1866—1936)	1912	67	24	fr.
1935—1936: E. O. Magnusson i Tumhult (1864—1939)	1903	71	37	h.
1937—1940: Ola Jeppson i Mörrum (1887—1941)	1918	50	20	fp.
1940—1948: K. H. Magnusson i Skövde (1877—)	1914	63	29	h.
1949 jan.—okt.: O. L. Carlström (1879—1949)	1917	70	35	fp.
1949 okt.: J. M. Skoglund i Doverstorp (1892—)	1929	57	22	h.
<i>Andre vice talmän:</i>				
1921— ^{13/1} 1931: P. Nilsson i Bonarp	1903	56	23	h.
1931, ^{15/1} —1932: Sven Bengtsson i Norup	1912	65	22	fr.
1933—1934: E. O. Magnusson i Tumhult	1903	69	35	h.
1935—1936: Ola Jeppson i Mörrum	1918	48	18	fp.
1937—1940: K. H. Magnusson i Skövde	1914	60	24	h.
1940—1943: A. I. E. Österström (1887—1943)	1922	53	20	fp.
1943—1948: O. L. Carlström	1917	64	39	fp.
1949 jan.—okt.: J. M. Skoglund i Doverstorp	1929	57	22	h.
1949 okt.—1956: Anders Olsson i Mora (1885—)	1918—24, 27—36, 48—	64	19	fp.
1957— : Oscar Malmborg (1892—)	1937	65	17	fp.

riksdagens självkänsla. En ökning av ämbetsinnehavens längd framstår som ett resultat av reformen. Har en riksdagsman en gång blivit vald till en post i presidiet kan han räkna med att få sitta på denna tills han lämnar

det parlamentariska livet, för så vitt det ej gäller en andre vice talmanspost, då han kan uppflyttas till förste vice talman. Det är måhända ett förhållande på både gott och ont. Johan Nilssons kvarstannande på talmansposten i första kammaren under 18 år fram till 1955 och en uppnådd ålder av 82 år undgick ej heller att kritiseras i pressen. Även Raoul Hamiltons kvarblivande i presidiet i andra kammaren och valet av E. O. Magnusson i Tumhult till vice talman i samma kammare ha utsatts för kritik. Kritiken av Johan Nilsson bemöttes av riksdagsledamöterna själva genom en ganska uppseendeväckande förtroendeyttring för denne, när socialdemokraten Hemming Sten på våren 1952 i ett anförande, som vann stark anslutning från övriga kammarledamöter, förklarade sig vara helt till freds med talmannens sätt att utöva sitt ämbete.⁴⁵ I pressen har man hälsat andra kammarens val av efter riksdagsförhållanden relativt unga krafter till talmansposten med desto större tillfredsställelse. Det senaste valet 1958 av Patrik Svensson i Alingsås innebär härvidlag ett visst avsteg från den tidigare linjen.

Betraktar man valen av talmän ur synpunkten, att vederbörande skola vara kamrarnas främsta representanter och föra deras talan gentemot regeringsmakt och allmänhet, har vid ett flertal tillfällen kritik framkommit. Senast 1955 yppades synpunkter, som vi känna igen bl. a. från debatten under slutet av 1920-talet. Med riksdagens värnadsbjudande traditioner blir talmannen mer en ceremonimästare än en representationens utvalde företrädare. Tidningen Västerbottens-Kuriren frågade sig vad detta kunde bero på i en ledande artikel, aktualiserad av att den finske talmannen Fagerholm vid ett tillfälle 1955 vågat kritisera statsrådets nonchalans mot representationen.⁴⁶ Tidningen anförde bl. a.: »Riksdagen håller på att avväpna sig själv som institution genom att alltmer renodla dessa traditioner. Talmansskapet har numera blivit en rutinpräglad tjänstefunktion i stället för signum på ett ledarskap. Man behöver inte jämföra med brittiska underhuset och den självständiga och ledande ställning dess talman intar för att inse, att den svenska synen på talmansskapet tenderar att hamna i en menlöshet, som inte kan vara till gagn för riksdagens anseende och auktoritet». Tidningen ansåg att som balans mot en alltför utpräglad partisolidaritet en riksdagskollektiv känsla måste till. En sådan självkänsla hade emellertid inga möjligheter att göra sig gällande så länge man såg på talmansskapet som man gjorde och rekryterade posterna därefter.

Frågan om hur riksdagen på ett kanske värdigare sätt än hittills skall kunna representeras av sina talmän torde måhända nå sin lösning om dessa valdes bland de absolut ledande inom kamrarna. Men en sådan lösning kan knappast vinnas så länge grundlagen förbjuder talmännen att delta i förhandlingarna och praxis avstänger dem från möjligheten att ingå i en ministär eller för vice talmännens del att vara partiledare.

Lars G. Johansson

⁴⁵ FK 1952 14: 29, den 23/4.

⁴⁶ VK 11/1 1955 »Riksdagen och talmännen».

Den fjärde internationella IPSA eller International Political Science statskunskapskongressen. Association anordnade sin fjärde världskongress den 16—20 september i Rom. Den närmast föregående kongressen ägde rum i Stockholm 1955. Dessförinnan har kongresser ägt rum i Haag (1952) och Zürich (1950).

Romkongressen samlades under ledning av IPSA:s ordförande för perioden 1955—58, professor J. K. Pollock från University of Michigan. Dess generalsekreterare är John Goormagthigh, Genève. För de lokala arrangemangen svarade en italiensk organisationskommitté under ledning av Milanoprofessorn Francesco Vito. I kongressen deltog omkring 350 deltagare från alla delar av världen. Liksom i Stockholm deltog sålunda även ett antal personer från flera öststater, bl. a. Sovjetunionen. Svenska deltagare var från Uppsala landshövding E. Håstad, från Lund docenten P. E. Back, från Göteborg professor J. Westerståhl och från Stockholm professor G. Heckscher och preceptor N. Andrén. Kongresslokaler var upplåtna i Palazzo Corsini, en gång drottning Kristinas residens i Rom. Förhandlingarna var i princip tvåspråkiga (engelska och franska) med simultantolkning mellan de båda språken. Trots detta förekom dock även inlägg på italienska och ryska, vilka tolkades till kongressens båda huvudspråk.

Kongressen var på sedvanligt sätt uppdelad i ett antal »round tables», som dock var alltför stora för att på något sätt motsvara sin benämning. I dessa behandlades följande ämnen, som här anges med sina officiella engelska beteckningar i en uppställning, som visar vilka sektioner som arbetade samtidigt:

Local government and developing countries	—	Relations between theory and practice in political science
Control of public enterprises	—	Interest groups
» » » »	—	Executive-legislative relations
International conflicts	—	» » » »

Förhandlingarna hade på sedvanligt sätt förberetts genom i förväg distribuerade skriftliga debattinlägg från många deltagare. Inläggen bildade tillsammans med resp. »round tables» generalrapportörs grundläggande dokument materialet för debatterna. Dessa var av högst skiftande valör. När det gällde ett sådant ämne som »Relations between theory and practice in political science» var de grundläggande definitionerna och värderingarna alltför olika för att en konstruktiv debatt skulle bli möjlig. Ämnet »International conflicts» var i viss utsträckning behäftat med liknande brister. De mera konkreta ämnena kunde däremot diskuteras på ett mera realistiskt, ehuru inte alltid stimulerande sätt. De stora arbetsgrupperna — som minst av allt liknade »runda bordsförhandlingar» — och den begränsade tid som stod till förfogande lade naturligtvis, som fallet brukar vara vid internationella kongresser, i flera fall hinder i vägen för en välorganiserad vetenskaplig debatt.

Det sagda har icke framhållits för att förringa kongressens värde. Debatten kring de stora och svårgripbara ämnena gav olika typer av stats-

vetenskapsmän tillfälle att visa hur de betraktar sin vetenskap och sin uppgift som vetenskapsmän och lärare. Det blev inte bara en konfrontation mellan öst och väst utan också mellan olika skolor inom den västerländska statskunskapen. Sin främsta uppgift, att förmedla personliga kontakter, fyllde kongressen på ett utmärkt sätt.

För kongressen redovisades också organisationens arbetsresultat under treårsperioden sedan den närmast föregående kongressen. På den vetenskapliga sidan märks rundabordskonferenser, som 1956 behandlade »New methods and techniques in political science», »The politics of agriculture», och »The evolution of the doctrine of peaceful co-existence» och 1957 »Pressure groups». Resultatet av den sistnämnda rundabordskonferensen förelåg vid Romkongressen i den av generalrapportören professor Henry W. Ehrmann från University of Colorado redigerade boken »Pressure groups in four Continents». Bidraget om Sverige i detta arbete är författat av professor Gunnar Heckscher. Han har även författat ett annat arbete, som under den redovisade perioden framlagts såsom en IPSA-publikation, »Comparative Government and Politics». IPSA har vidare medverkat i den av Harold Zink utgivna »Rural Government in Sweden, Italy and India» med svenskt bidrag av docent Arne Wåhlstrand.

Under det sista året har IPSA intensifierat sina ansträngningar att värva individuella medlemmar i olika delar av världen. Ansträngningarna betecknas som tämligen framgångsrika. För Sveriges del måste resultatet dock betecknas som tämligen magert (7 nya medlemmar). Det är beklagligt. Medlemskap i IPSA ger så värdefulla kontaktmöjligheter att det borde te sig angeläget för alla statsvetare som har intresse för sin vetenskaps internationella och komparativa aspekter och för personliga internationella kontakter. Medlemsavgiften, 5 dollar, kan inte betraktas som hög, eftersom denna avgift också ger fritt abonnemang på den värdefulla »Political Science Abstracts», vilken för icke medlemmar kostar lika mycket som hela medlemsavgiften. Medlemskap vinnns enklast genom anmälan direkt till IPSA:s sekretariat, 172, Route de Ferney, Grand-Sacconex, Genève.

För perioden till nästa kongress är IPSA:s president J. Chapsal (Frankrike), och dess vicepresident D. N. Chester (Storbritannien), Francesco Vito (Italien), J. Djordjevic (Jugoslavien) och C. J. Chacko (Indien). Inom styrelsen företräds de nordiska länderna under samma tid av professorn i statslära vid Helsingfors universitet Jan-Magnus Jansson.

Nils Andrén

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

»Majoritetsval.» Valstatistiska undersökningar av CARL-GUNNAR JANSON (SOU 1958: 29).

Den nu sittande författningsutredningen har i enlighet med sina direktiv upptagit vissa frågor i anslutning till eventuell övergång från proportionella val till majoritetsval. I anslutning härtill framlägges ett av fil. lic. Carl-Gunnar Janson utarbetat omfångsrikt arbete, som vill illustrera utfallet vid majoritetsval mot bakgrunden av nu rådande partifördelning bland de röstande.

Följande allmänna frågor i samband med införandet av majoritetsval uppdyker givetvis: 1. Antalet valkretsar; 2. huru stora få disproportionerna i valkretsarnas inbördes storlek vara?; 3. vilka principer skola tillämpas vid uppdelningen av riket på ett större antal enmansvalkretsar?; 4. huru ofta skall valkretsindelningen justeras mot bakgrunden av regionala olikheter i befolkningstillväxt?

Ifrågavarande undersökning berör först på ett 30-tal sidor vissa synpunkter på valkretsindelningen. Därpå följande huvuddel redovisar sedan partifördelningen i två av författaren framkonstruerade system av enmansvalkretsar vid ett mandatantal av 230 resp. 300. Slutligen följer en avslutande avdelning, där förf. genom olika indelningar utförligare illustrerar det viktiga problemet, hur valkretsindelningen kan influera på valutgången och mandatfördelningen, varjämte också beröres folkmängdsutvecklingens olika storlek i valkretsarna under en tolvårsperiod.

Vad beträffar huvudparten av arbetet utgöres det av valstatistiska sammanställningar länsvis, vilka i anslutning till partisifforna 1952 och 1956 utvisar huru majoritetsval kan utfalla med hänsynstagande till olika möjliga partikombinationer eller »karteller». Majoritetsval kommer väl att i de flesta enmansvalkretsar leda till att blott två kandidater ställas mot varandra.

Författaren rör sig med åtta partikombinationer, vilka kunna sammanföras två och två allteftersom socialdemokrater (Sd) och kommunister (K) gå var för sig eller i »kartell».

De olika undersökta partikombinationerna äro således: 1. Samtliga borgerliga partier för sig; 2. högern (H) och Folkpartiet (Fp) i kartell; 3. högern, folkpartiet och bondeförbundet (Bf) i kartell.

I varje fall finnes två alternativ a) resp. b) allteftersom Sd och K ses isolerade eller i kartell. Författaren har därjämte ytterligare en möjlighet, kartell mellan Bf och Sd.

I varje kartell tänkes mandatet tillfalla det parti, som har högsta röstesiffran.

Resultatet av författarens valkretsindelning och däri rådande partisiffror må i korthet illustreras som följer.

Mandatfördelning i enmansvalkretsar enligt partifördelningen 1952 och 1956 enligt olika alternativ.

Alternativ 1 a och 1 b.

	230 mandat				300 mandat			
	år 1952		år 1956		år 1952		år 1956	
	1 a	1 b	1 a	1 b	1 a	1 b	1 a	1 b
H	6	6	8	8	9	6	14	13
Bf	7	7	6	6	9	7	6	6
Fp	16	13	17	11	21	16	22	13
Sd	201	204	200	206	261	271	260	270
% Sd	87,4	88,7	86,5	89,1	87,0	90,4	86,1	89,4

Alternativ 2 a och b.

	2 a		2 a		2 a		2 a	
	2 a	2 b	2 a	2 b	2 a	2 b	2 a	2 b
H	12	12	19	18	17	16	26	25
Bf	5	5	5	5	6	5	5	5
Fp	51	40	67	50	75	55	90	67
Sd	162	173	140	158	202	224	181	205
% Sd	70,4	75,2	60,6	68,4	67,3	74,7	59,9	67,8

Alternativ 3 a och b.

	3 a		3 a		3 a		3 a	
	3 a	3 b	3 a	3 b	3 a	3 b	3 a	3 b
H	13	13	27	25	20	20	42	39
Bf	28	26	22	20	40	38	30	27
Fp	77	64	84	68	101	80	109	86
Sd	112	127	98	118	139	162	121	150
% Sd	48,7	55,2	42,4	51,1	46,3	54,0	40,1	49,7

Författarens resultat skulle kunna sammanfattas i följande ord.

Vid 1952 års riksdagsmannaval voro socialdemokraterna det största partiet i 201 av de 230 konstruerade enmansvalkretsarna. Läggas därtill till de kommunistiska rösterna skulle Arbetarpartierna vara störst i 204. Går emellertid Högern och Folkpartiet tillsammans som ett parti (alternativ 2) ändras siffrorna till 162 (173). Kommunisterna få här väsentligt större inflytande. Gå slutligen de tre »borgerliga» partierna tillsammans, sjunker antalet socialdemokratiska mandat till 112 för att med kommunisternas

andel öka till 127. Mot 50,4 % i väljarkåren svarar således 55,2 % av mandaten.

Enligt 1956 års siffror skulle vid gemensam borgerlig front socialdemokraterna ensamma blott erhålla 98 mandat men med kommunisternas andel tillagd 118. Mot 49,6 % bland väljarkåren skulle svara 51,1 % i mandaten.

En utökning av antalet valkretsar till 300 skulle blott resultera i obetydliga relativa förändringar. Vid gemensam borgerlig front skulle dock enligt 1956 års siffror de borgerliga partierna erhålla 152 mandat av totalt 302, vilket skulle komma proportionaliteten så nära som möjligt. Inom den borgerliga fronten skulle det då största partiet (Folkpartiet) få en överrepresentation på bekostnad av Högern.

De resultat som författaren här kommer till äro givetvis icke särskilt nya. Att majoritetsval icke giva proportionella utslag är självklart — och icke heller meningen. Den viktigaste frågan är ju i vilken utsträckning en minoritet bland väljarna kan få majoritet bland de valda. Sammanställningen är dock av värde, då härigenom finnas mera konkreta underlag för diskussioner.

Men följande synpunkter beröres icke och ligga egentligen utanför utredningsuppdraget. Bakom majoritetsval ligger tanken på personliga kandidater och därmed ett frångående av de traditionella partilinjerna. Vid partival erhållna siffror kan sålunda icke anses obetingat giltiga även om partitillhörigheten kommer att vara det dominerande. Det torde dock finnas ett mindre antal röstande, som skulle kunna influeras mera av det personliga momentet än av partimomentet. Frågan är härvid i vilken utsträckning detta förskjuter fronten mellan borgerliga partier och arbetarpartier. Detta moment kommer att göra sig gällande huvudsakligen i sådana valkretsar, där partifördelningen med blott några få procent avviker från siffran 50 %.

Ur författarens tabeller kan man utläsa, att i 86 valkretsar 1952 (och 76 valkretsar 1956) hade arbetarpartierna mer än 55 % av rösterna. I 72 (75 år 1956) valkretsar var siffran under 45 %. I intervallet 50—55 % kom 41 enmansvalkretsar (42 år 1956) och i intervallet 45—50 % kom 31 kretsar (38 år 1956). Undertecknad har från författarens data utplockat de valkretsar, som 1956 hade en siffra mellan 48 och 52 % och sett efter vilket borgerligt parti, som var det största och som sålunda ev. skulle ställa upp motkandidat. För dessa valkretsar har utgången 1958 också studerats och resultatet må anföras i nedan givna tablå. (För en sådan krets har siffror från 1958 ej kunnat framräknas.)

Arbetarandel 1956	Borgerlig motkandidat 1956			Arbetarandel 1958					
	H	Bf	Fp	under 50 % Borg. motkand.			över 50 % Borg. motkand.		
				H	Bf	Fp	H	Bf	Fp
48—50 %	2	1	9	3	3	1	2	—	3
50—52 %	4	3	9		6	1	3	1	5

I dessa valkretsar, inalles 28, skulle de borgerliga haft 12 mandat 1956. 1958 ha de förlorat 5 men vunnit 7.

Partimässigt sett ändras förskjutningen från 1956 till 1958.

	1956	1958
H	2	3
Bf	1	9
Fp	9	2
Sd	16	14

Man skulle emellertid också kunna göra följande reflektion: om i en krets med sådan sammansättning uppställes en högermotkandidat, skulle detta kunna leda till att en del av de flytande, osäkra folkpartianhängarna ginge till arbetarpartiet. De två högersiffrorna 1956 och de tre högermandaten 1958 vila därför på osäker grund.

I ett sista avsnitt beröres sedan resultatet alltefter olika indelningsgrunder. Vissa principiella frågor rörande huru enmansvalkretsarna kunna sammansättas av flera olika administrativa enheter (till vilka jämväl stadsförsamlingar kunna räknas) behandlas och i anslutning härtill konstrueras för några län ett antal olika kombinationer av valkretsindelning, varvid sedan mandatfördelningens variationer belyses från det tillgängliga valstatistiska materialet. För fyra nuvarande andrakammarvalkretsar: Stockholms län, Stockholms stad, Uppsala och Södermanlands län, erhålles härvid följande resultat över variationerna i anslutning till alternativet Arbetarpartierna kontra de borgerliga partierna, varvid mandatet vid borgerlig seger tillfaller det största borgerliga partiet.

	1944	1948	1952	1952 enligt uddatals- regel
H	9—10	1—2	2—5	7
Bf	1—4	3—4	2—4	1
Fp	—	11—18	15—20	16
Sd	32—34	23—31	22—26	22
Summa	45	46—47	48	48

En brist i utredningen är, att de stora principfrågorna, hur valkretsarna skola uppkonstrueras ej beröras särskilt ingående, ehuru de olika vanskligheterna beröras och delvis numeriskt belysas.

Beträffande folkmängdsstorleken och dess variationer i enmansvalkretsarna har utredningsmannen som riktlinje för sin uppdelning av länen i enmansvalkretsar utgått från att deras folkmängd i stort sett skall vara densamma med en variation uppåt och nedåt på tio procent från riksgenomsnittet (totalfolkmängd/antalet mandat). Vid initialuppdelningen torde detta vara en skälig norm men huru ofta skall omjustering ske, allteftersom somliga valkretsar snabbt växa i storlek medan andra avtaga? Författaren synes anse, att ett lämpligt tidsintervall för fullständig omgruppering skulle vara vart tolfte år, dvs. i anslutning till vart tredje val-

tillfälle. Men trots detta uppkommer under mellantiden fall, då folkmängdsförändringarna äro så stora att justering torde bliva nödvändig. Vissa tablåer häröver finnes i författarens arbete. I en tabell å sid. 473 återgives sålunda variationen mellan enmansvalkretsarnas folkmängd för fyra län och dess förändringar från 1944 till 1952. Vid totalt 300 mandat i riket erhålles följande sammanställning.

Folkmängd i tusental	1944	1948	1952
16 ^H —17			3
17—19	8	8	14
20—21	22	16	10
22—23	22	10	7
24—25	6	12	5
26—27		3	6
28—29		5	6
30—39		5	8
40—			2
Summa	58	59	61

Trots att ökning av antalet mandat skett har variationerna ökat avsevärt. Redan fyra år efter initialuppdelningen har en valkrets en folkmängd, som med 50 % överstiger genomsnittet, och 8 år senare har folkmängden i två valkretsar blivit i det närmaste fördubblad.

Kontinuerliga justeringar torde därför bliva erforderliga från val till val. En tänkbar utväg vore härvidlag att föreskriva att om folkmängden i en valkrets växer till t. ex. 1,6 gånger genomsnittet uppdelning av denna i två valkretsar skulle ske, varigenom totalantalet valkretsar och mandat ökar. De genomgripande besvärliga indelningsändringarna skulle sedan kunna ske med längre tids mellanrum.

Huru skola enmansvalkretsarna bildas, sedan genomsnittstorleken bestämts? De måste bildas i huvudsaklig anslutning till rådande kommunala eller ecklesiastiska indelning. För större städer tillkommer härvid speciella problem. Olika kommuner eller församlingar måste sammanföras, men vilka objektiva normer skola ligga till grund härför? Betydelsefullt är i detta sammanhang de kommunala variationerna i partifördelning, och mest betydelsefull ter sig skillnaden mellan städer (ev. inklusive förortssamhällen och större industriorter) och landskommuner (glesbygd). Ju större variationer desto större skillnader kunna olika kombinationer av distrikt medföra.

I författarens konstruktion av enmansvalkretsar uppdelas dessa i tre grupper, stadskretsar, blandade kretsar och landsbygds-kretsar, varvid inom blandade kretsar stadsandelen ligger mellan 10 och 90 %. Vid borgerlig front kontra arbetarpartier skulle mandätfördelningen härvid enligt 1956 års siffror bliva:

Parti	Stadskretsar		Blandade kretsar		Landsbygds-kretsar	
	a	b	a	b	a	b
H	15	19,8	13	16,4	11	15,2
Bf	—	0,4	9	11,9	18	17,0
Fp	31	30,9	31	21,5	23	19,0
Sd	56	44,3	47	46,0	48	44,4
K	—	6,4	—	4,2	—	4,3
Summa	102	102	100	100	100	100

a. antal mandat vid majoritetsval,
b. proportionellt antal mandat enligt röstfördelningen.

Just kombinationen av stad och omgivande landsbygd till en enmansvalkrets torde innebära de största vanskligheterna. Enligt 1957 års folkmängdssiffror $\frac{1}{1}$ 1958 skulle genomsnittstorleken per 300 enmansvalkretsar vara omkring 24.500 personer. Grupperas städerna i anslutning här till och i anslutning till huruvida folkmängden berättigar till ett, två eller flera mandat har man följande sammanställning:

Fördelning av Sveriges städer efter folkmängd $\frac{1}{1}$ 1958.

Invånarantal	Antal städer	Antal mandat
Under 12.000	66	0 +
12.000—21.999	30	0 +
22.000—26.999	11	1
27.000—45.499	12	1 +
45.500—52.499	3	2
52.500—70.999	3	2 +
71.000—78.999	4	3
över 79.000	4	3 eller flera
Summa	133	

Av städerna skulle blott 11 kunna bilda en egen enmansvalkrets. Tre resp. fyra städer skulle kunna uppdelas i två resp. tre valkretsar. 96 städer äro så små att de icke kunna bilda egen valkrets och måste sammanföras med omgivande landsbygd. I 30 fall skulle därvid staden utgöra mer än halva valkretsen och få ett dominerande inflytande (ev. skulle i några fall två städer kunna ingå i samma enmansvalkrets). 12 städer med omgivande landsbygd skulle kunna bilda två valkretsar vardera, men huru skall i så fall uppdelningen ske? Skall först en ren stadskrets bildas, medan resten sammanslås med landsbygden eller skall staden uppdelas i två delar, vilka var för sig sammanföras med omgivande landsbygd? Sådana möjligheter kunna få väsentlig betydelse.

Alla de betydande svårigheter, som uppstå vid övergång till enmansvalkretsar framskymta i undersökningen. Någon lösning gives icke, dels därför att det väl legat utanför utredningsuppdraget, dels därför att en lösning torde vara praktiskt taget obefintlig. Problemet att invändningsfritt framkonstruera större regioner från de smärre administrativa distrikten förekommer i en mångfald olika sammanhang utan att någon allmängiltig lösning erhålles. Storkommunindelningen med alla dess besvärigheter är ett exempel, där man dock icke varit bunden av någon snäv gräns för folkmängdsstorlekens variationer.

Utredningen illustrerar förtjänstfullt frågeställningen »majoritetsval» kontra »proportionella val» från siffermässig synpunkt. Besvärigheterna framgå, men någon egentlig lösning framskymtar icke och något ståndpunktstagande sker icke. Enligt min åsikt måste utredningen anses vara ett tungt vägande argument *mot* majoritetsval.

C.-E. Quensel

OLLE GELLERMAN: *Staten och jordbruket 1867—1918*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom C. A. Hessler. XXXIX. Uppsala 1958. Almqvist och Wiksell. 391 s. Pris kr. 15:—.

I en tidskriftsartikel 1942 pekade Carl Arvid Hessler på en dittills inte tillräckligt uppmärksammas forskningsuppgift. Det borde utredas, framhöll han, vad de skilda sociala grupperna betytt som drivande eller återhållande krafter vid den mycket omfattande expansion av statens verksamhet, som varit kännetecknande för det senaste århundradet. Man borde i detta sammanhang ge en bild av vad staten i huvudsak utträttat på olika områden av samhälls- och kulturlivet.

Hessler har själv applicerat dessa frågeställningar på ett ämne inom kulturlivets område genom sitt arbete »Staten och konsten i Sverige» (1942). Ett helt annat område fördes in i blickfältet genom Hjalmar Sellbergs doktorsavhandling 1950 »Staten och arbetarskyddet 1850—1919». Olle Gellermans nyligen framlagda doktorsprov »Staten och jordbruket 1867—1918» utgör en parallell till Sellbergs arbete inte endast med avseende på den tidsperiod som behandlas. Uppslaget och utgångspunkten är gemensam för dem båda, och forskningsprogrammet är likartat. Gellerman har dock haft att arbeta med ett något vidsträckt ämnesområde än förf. till avhandlingen om staten och arbetarskyddet. Materialet är omfattande men å andra sidan lätthanterligt och lättåtkomligt, koncentrerat främst till riksdagstrycket.

Hur utnyttjade de maktägande i regering och riksdag jordbrukspolitiken för att slå vakt om sina intressen, då industrialiseringen började beröva jordbruket dess dominerande ställning i svenskt näringsliv? Hur kom det förestående demokratiska genombrottet att påverka de skilda sociala gruppernas inställning till jordbruksfrågorna? Vad innebar det för jordbrukspolitikens del att de breda konsumentlagren förvärvade ett väsentligt poli-

tiskt inflytande? Med dessa tre frågor har förf. angivit de problemställningar, som varit väsentliga för hans arbete. Obestriddligen är det fruktbarande frågeställningar. Att undersöka en viktig gren av den statliga näringspolitiken under en ekonomisk, social och politisk omdaningstid, att undersöka vilka intressen och krafter som har bestämt denna politik och hur dessa intressen och krafter kommit till uttryck i den statliga beslutsprocessen är utan all tvekan en angelägen uppgift för statskunskapen. Denna vetenskap har utrymme för en sådan historisk orientering lika väl som för inriktningen på det aktuella, studiet av nuläget s maktrelationer, beslutsformer, beslutsinnehåll och beslutens intressebestämda eller ideologiska bakgrund. Det är i förf:s undersökning för övrigt inte fråga endast om näringspolitiken på ett centralt avsnitt. Den tangerar också en politik med klart sociala motiveringar. Det gäller om egnahemsfrågan, Norrlandspolitiken och den socialt motiverade jordreformpolitiken över huvud taget.

Tyngdpunkten i förf:s framställning ligger på det skede, som omfattar decenniet före vänstergenombrottet 1911 samt krigstidshushållningen under första världskrigets år. Tiden från 1867 till 1890-talets mitt är mindre ingående behandlad. Det är i framställningen av de jordpolitiska reformsträvandena vid och efter sekelskiftet samt av jordbrukspolitiken under första världskriget som avhandlingens största värde ligger. Boken är tillräckligt omfattande som den är, men ändå måste man fråga sig om 1918 är en lämplig slutgräns. Är det lämpligt att sluta en framställning, som vill se ämnet staten och jordbruket ur ett större perspektiv, i en abnormsituation, i ett läge av krishushållning fullt av reglerande ingripanden mot jordbruksnäringen? 1900—1928 eller 1900—1939 hade kanske varit en lyckligare tidsavgränsning. Undersökningen hade då kunnat föras fram till en tidpunkt, då läget var mera stabiliserat. Perioden 1867—1900 är rätt mycket behandlad av tidigare forskning ur skilda synpunkter.

Av en avhandling som uppger sig behandla staten och jordbruket väntar man sig, att den skall ge en bild av i vilken utsträckning staten har engagerat sig på detta område. En uppgift måste vara att fastställa den statliga expansionen. Det är mot denna bakgrund förvånande att finna hur knapphändigt förf. har sysslat med den institutionella sidan av ämnet. Tillkomsten 1900 av jordbruksdepartementet genom beslut av 1899 års riksdag behandlas ytterst flyktigt, och beslutet 1889 om inrättande av lantbruksstyrelsen behandlas inte alls. Av förf:s framställning får läsaren tvärtom uppfattningen att lantbruksakademiens förvaltningskommitté handlade jordbruksärendena även efter 1889 (s. 16). Statens egna organisatoriska anordningar för att tillgodose jordbrukets intressen borde varit förtjänta av en grundligare behandling. Det borde varit av intresse att analysera alla framstötningar som gjordes alltifrån 1867 till 1899 för att få till stånd ett departement för jordbruket. Ingalunda alla var i första hand motiverade av en önskan att lätta civildepartementets arbetsbörda, men det skall erkännas att en del var det. Redan i ett utlåtande av särskilda utskottet vid 1867 års riksdag, som framlade en rad rekommendationer av åtgärder till jordbrukets stöd, hette det i den 17:e och sista punkten: »att alla jordbruket rörande angelägenheter, vilka för närvarande behandlas av olika departement, måtte sammanföras under ett enda, vare sig genom organi-

serande av ett särskilt statsdepartement för jordbruket och därmed sammanhängande ärenden eller genom upprättande av en centralmyndighet för dessa angelägenheter under chefen för civildepartementet». Frågan förelades sedan riksdagen i form av propositioner vid flera tillfällen före 1899, och bland de talrika motionärerna i ämnet märks den framträdande lantmannapartisten Ola Andersson i Burlöv förutom en rad godsägare från både första och andra kammaren. Även hushållningssällskapens ombuds-församling gjorde en aktion i denna riktning 1895.

Till förf:s underlåtenhetssynder när det gäller den institutionella sidan av ämnet hör också att han inte behandlar en för produktionen så viktig sak som tillkomsten av centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet. Beslutet härom fattades 1905, och initiativtagare var den förste jordbruksministern Theodor Odelberg, på sin tid också den förste på chefs-posten i lantbruksstyrelsen.

Över huvud taget tycks förf. något ha undervärderat det inslag i jordbrukspolitiken, som avser de produktionsfrämjande åtgärderna. Beträffande vissa avsnitt uppmärksammas denna linje i jordbrukspolitiken på ett tillfredsställande sätt — det är fallet med skildringen av jordbrukspolitiken under krigstiden — men annars blir denna centrala sektor av jordbrukspolitiken alltför mycket undanskjuten. I avhandlingen är det andra aspekter som träder i förgrunden. Det är inte fråga om jordbrukspolitiken i egentligaste mening utan om jordbrukspolitiken i dess mera vidsträckt mening, om statens jordpolitik eller statens markpolitik, frågor rörande jordäganderättsförhållanden, jordfördelning och arrendelagstiftning. Det är fullt i sin ordning att dessa ting givits den dominerande platsen för vissa skeden. Vad man kan ifrågasätta är endast, om inte jordbrukspolitiken i trängre mening tillmätts en plats, som är något underdimensionerad.

En annan lucka i framställningen är att förf. inte alls har berört den aktivitet som jordbrukets egna organisationer utövade. Sveriges allmänna lantbrukssällskap, som bildades i februari 1917, gjorde sålunda alldeles i början av sin tillvaro en mängd framstötter föranledda av statsmakternas regleringsåtgärder beträffande livsmedelsförsörjningen och prissättningen på jordbrukets produkter. Men denna lucka kan förklaras av att förf. inte velat gå i vägen för annan forskare, som torde komma att ta upp denna aspekt av ämnet till behandling. I detta sammanhang kan noteras, att förf. på ett ställe omnämner en motion av Lindhagen 1902 angående främjande av jordbrukarnas ekonomiska föreningsrörelse (s. 140), men liknande motioner av härads-hövding af Ekenstam, den norrländske sågverksdisponenten och f. d. jordbruksarbetaren Erik Hägglund, lantbrukaren Per Bondesson i Svalöv samt godsägaren P. A. Lundell i Ebbetorp nämns inte. Vid behandlingen av de tre sistnämndas motion 1904 uppträdde bland andra greve Raoul Hamilton. Han talade för motionen och pekade på det danska jordbrukets uppblomstring. Småbrukardriften och föreningsrörelsen i Danmark vore ett exempel som borde mana till efterföljd.

Avhandlingen är indelad i fyra huvudavsnitt, först ett mindre om jordbrukspolitiken i det agrara samhället 1867—95, sedan en tungt vägande avdelning om jordpolitik inför vänstergenombrottet 1911, varefter följer

ett om livsmedelstullarna »under vänstergenombrottet 1911», främst behandlande sockerfrågan 1908 och 1913, och slutligen ett stort avsnitt om »jordbrukspolitik under försörjningskris», vartill kommer en rad sammanfattande synpunkter.

Frågekomplexet staten och jordbruket är ingalunda en fråga endast om de sociala gruppernas intressen. För att uppnå en tillfredsställande belysning av sammanhangen måste också de ideologiska momenten och intressegruppernas bundenhet vid under olika skeden härskande allmänna ekonomiska och politiska doktriner uppmärksammas. Klart framträder detta förhållande vid förf:s skildring av jordbrukspolitiken under den manchesterliberala eran. Godsägarna och bönderna hölls tillbaka från att utnyttja den politiska makten för sina egna intressen i den utsträckning som varit möjligt just på grund av den manchesterliberala doktrinen. Och när det gäller egnahemsfrågan var ideologien otvivelaktigt en stark drivkraft. Förf. har med rätta pekat på föreställningarna om bonden som »ett samhällets värn». Inte minst »jordbruksaposteln» P. J. Rösiös entusiastiska propaganda för småbruket bars upp av sådana tankegångar. Bönderna med deras sunda levnadssätt betraktades som folkets fysiska reserv. Landsbygdens förtjänster som en god miljö för människor kontrasterades mot de kraftförödande städerna. I detta sammanhang har det ett visst intresse att se hur riksdagsmännen bedömde Rösiös verksamhet. Frågan om statligt understöd åt denna kom nämligen upprepade gånger under riksdagens prövning, även om förf. inte funnit anledning att beröra detta. I början var det mest liberalerna som talade till Rösiös förmån, och Staaffs första ministär förde fram frågan genom en proposition till 1906 års riksdag. Den avslogs emellertid, och samma öde hotade motioner i ärendet vid följande riksdag; utskottet avstyrkte med liberalerna Persson i Tällberg, Eriksson i Bäck och Starbäck som reservanter för bifall, och det var betecknande nog först efter ett långt anförande av den politiska nationalromantikens kanske främste vältalare, Rudolf Kjellén, som vinden vände sig och anslaget gick igenom.

Beträffande arrende- och Norrlandsfrågorna kan man notera att förf. kommer till ett från Brusewitz avvikande resultat, när det gäller Lindmans och Peterssens i Påboda ställning i striden om de norrländska arrende- och vanhävdslagarna 1908. Förf. finner i motsats till Brusewitz, att andra-kammarhögern valde att stå på Lindmans sida. Av hänsyn till förstakammarmajoriteten föreslog regeringen 1908, till skillnad från föregående år, endast en arrendelag. Vanhävdslagen sköts på framtiden. Påboda, som ville ha fram vanhävdslagen samtidigt, reserverade sig till statsrådsprotokollet. I andra kammaren segrade kravet på att arrendelagen skulle kombineras med en vanhävdslag. Till synes hade Påboda segrat, men förf. menar att det avgörande var voteringen om reservanternas villkor: »I den omröstningen hade Påboda för sin ståndpunkt lyckats förvärva endast ett fåtal röster, främst bland norrlandsrepresentanterna från andra kammarens båda högerpartier. Man är därför benägen att tillskriva Lindman segern i dragkampen om högern. Påboda hade övergivits av sina meningsfränder i kammaren på den avgörande punkten. Men det hade skett under former, som var väl ägnade att dölja hans nederlag» (s. 104).

Då förf. behandlar egnahemsfrågan kommer han naturligt nog in även

på den s. k. jordreformföreningens program. Jordreformrörelsen, som räknade Carl Lindhagen och Erik Palmstierna bland sina drivande krafter, var deciderat småbrukarvänlig. Staten borde på sin egen mark upplåta jord för småbruk. Men man borde undvika att ägarna råkade i beroende av enskilda långgivare. Den fulla äganderätten vore inte den lämpligaste besittningsformen. All försäljning av statens jord borde upphöra, och i stället borde staten inköpa enskilda jordegendomar för att stycka dem till småbruk, som sedan skulle upplåtas i former, som medgav säker och ärftlig brukningsrätt. Även expropriation skulle kunna tillgripas för att främja en sådan utveckling. Det intressanta är att Frisinnade landsföreningens nya handlingsprogram 1907 visar stor överensstämmelse med jordreformföreningens program. Denna radikaliserings av liberalernas jordpolitik gav anledning till svåra brytningar inom partiet. Persson i Tällberg kritiserade skarpt det nya programmet. Jordupplåtelse med blott besittningsrätt vore ingenting annat än en övergångsform till socialismen. Lagstiftningen borde i stället inriktas på att trygga den fulla äganderätten. Inför utsikten att få Tällberg som ledare för en frond även i denna fråga utöver den splittring i rösträttsfrågan, som nyligen uppkommit, slog Staaff till reträtt. Han torde redan från början ha betraktat den nya linjen i jordpolitiken med en viss olust. De liberala bönderna slog vakt om den enskilda äganderätten och tvingade ledningen till återtåg från de mest radikala positionerna. Förf. har på denna punkt presterat en intresseväckande utredning.

Avsnitten om socialdemokratiens inställning till jordpolitiken fram t. o. m. 1911 års socialdemokratiska jordprogram är en omsorgsfullt och fint gjord utredning, som bl. a. sätter förf. i tillfälle att korrigera en tidigare forskare, Herbert Tingsten.

I den sista huvudavdelningen ger förf. en väl dokumenterad skildring av livsmedelspolitiken under krigsåren 1914—18. Han illustrerar med välvalda citat den växande kritiken från jordbrukarhåll mot »kommissionsväldet». Han belyser samtidigt konkurrensen mellan högern och de nya jordbrukarpartierna. Det förefaller dock som om förf. i detta sammanhang något överdrivit betydelsen av de planer på en klyvning av Lantmanna- och borgarpartiet i en landsbygdshöger och en stadshöger som diskuterades i början av 1919. Då förf. skriver att Lindman måste uppbjuda hela sin auktoritet för att kunna förmå bönderna att avskriva planerna på en sådan uppdelning, är det nog för mycket sagt. Låt vara att Magnusson i Tumhult var skakad av bondeförbundets och riksförbundets inbrytningar i högerns väljarkår, någon omedelbar aktualitet hade delningstanken inte heller för honom, och flera inflytelserika lantmannarepresentanter inom andrakammargruppen uppträdde bestämt emot delningsprojektet redan på ett tidigt stadium; inte ens förslagsställaren, smålänningen Räf, vidhöll något yrkande. Att Lindman vid Allmänna valmansförbundets extra förbundsstämma i slutet av januari 1919 var irriterad och anslog brösttoner berodde kanske inte i första hand på de diffusa delningshugskotten utan på oron för den allmänna misstämningen inom partiet efter valnederlaget 1917 och den faktiska kapitulationen vid urtima riksdagen 1918. Det är känt att Lindman tog den sistnämnda händelsen rätt hårt.

De refererande partierna av förf:s framställning är som regel fullt korrekta och mycket omsorgsfullt gjorda. Undantagen härifrån är så få att det vore orättvist att särskilt dra fram dem. Förf. förtjänar ett högt betyg för den strävan till objektivitet som präglar hans framställning liksom för den pålitlighet och detaljriktighet som mestadels också är ett utmärkande drag. De smärre felaktigheter beträffande personalia, som förekommer här och där, är knappast av den arten att de drar ned helhetsintrycket. En liten brist kan dock antecknas i detta sammanhang. Det kan nog sägas att det hade varit önskvärt med ett fylligare statistiskt material till belysning i olika hänseenden av förskjutningen från agrarland till industriland 1867—1918. Det hade varit värdefullt om läsaren givits både en fullständigare statistisk bild av jordbrukets andel av befolkning och sysselsättning och ett kvantitativt mått på jordbrukets produktiva insats och dess roll i landets ekonomi och försörjning.

Förf. har med stram disciplin konsekvent hållit fast vid sin frågeställning. De resultat han uppnår kan inte kallas sensationella eller oväntade, men ett sådant konstaterande innebär intet förringande av avhandlingens värde. Det visar sig att det finns ett samband mellan jordbrukspolitikens förändring och nya samhällsgruppers maktillträde. Men när man kommer till frågan hur de maktägande utnyttjat sin ställning, blir svaret inte entydigt. Att böndernas ihärdiga arbete för att få bort grundskatter och andra onera kan betecknas som intressepolitik är uppenbart, men samtidigt höll otvivelaktigt manchesterliberalismen tillbaka böndernas aktivitet på andra områden, där de kunnat bruka sin makt i egna intressens tjänst. Tullstridens motsättningar var till stor del intressebestämda, mest påtagligt beträffande protektionisterna. Men det fanns även inslag av ideella motiv. Den konservativa första kammarens motstånd mot Norrlandslagstiftningen var ett exempel på en politisk maktgrupps försvar för ekonomiska intressen. Egnahemsfrågan rymmer däremot flera ideologiska moment, nationalromantik, jordromantik, socialhumanitär strävan o. s. v. Radikaliseringen av liberalernas och socialdemokraternas jordpolitik bottnar dock inte endast i social medkänsla utan har även politiskt taktiska motiv; tidssammanhanget med rösträtsreformens ikraftträdande är påtagligt. Intressemotivet dominerar när det gäller spannmåls- och sockerfrågorna åren före världskriget, och under detta utvecklade sig jordbrukspolitikerna till en utpräglad intressekamp. Men även partitaktiken spelade här en roll, liksom också den hänsyn partierna måste ta till de utrikespolitiska aspekterna och till behovet av sammanhållning inför yttre faror.

Förf. är värd lovord för att han inte fallit för frestelsen att uppnå några vetenskapliga gottköpseffekter genom ett lättvindigt schematiserande och renodlande av vissa motiv. Just hans samvetsgrannhet har kanske varit en bidragande orsak till att hans analyser inte framträder med den skärpa, som i och för sig är eftersträvansvärd. En väsentligare orsak till att det sammanfattande kapitlet inte efterlämnar ett riktigt gynnsamt intryck är att det till så stor del består av rekapitulationer av redan tidigare fastslagna satsar. I stället hade man önskat en mera samlad, mera energiskt genomförd analys, som just tagit sikte på aspekten statens maktexpansion inom

näringspolitiken. Som helhet är emellertid Olle Gellermans avhandling en lovvärd prestation. Arbetet är en värdefull grundläggande undersökning, präglad av vederhäftighet och gott omdöme.

Olle Nyman

HENRIK A. OLSSON: *Utrikesnämnden 1937—1953. En studie i rätt och praxis.* (Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen. XLIII.) Lund 1957.

Rubricerade arbete har, som författaren betygar i sitt förord, tillkommit under »ganska omfattande konsultationer av med ämnet förtrogna personer», som intagit eller intager en ledande ställning i utrikesnämnden och i svensk utrikespolitik. Arbetet bör därför kunna betraktas som en auktoritativ om också icke formellt auktoriserad redogörelse för vad utrikesnämnden är och gör.

Det bör först som sist konstateras att arbetet är sakligt och vederhäftigt. Det ger en korrekt om också inte alltid fullt skarp bild, så långt det sträcker sig, av sitt föremål. Allt låter sig icke gripas. Författaren påpekar med fog att »utrikesnämndens prestationer låta sig ju icke närmare fastställa, och lika litet kunna de bli föremål för en exakt och rättvisande värdering». Sekretessen kring nämndens arbete medför en materialbrist, som inte helt kan kompenseras av upplysningar från sekretessbundna nämndmedlemmar.

Var och en som har sysslat något med problemställningen riksdagen och utrikespolitiken vet, att det är betydligt lättare att klarlägga vad nämnd och utskott är och hur de arbetar än att ge en bild av vad de sysslar med och vilken betydelse deras arbete har. Det är därför icke överraskande att Olssons arbete till stor del berör de institutionella och rättsliga frågorna. Men författaren har också tagit upp frågan om nämndens faktiska roll och försökt belysa denna genom en undersökning av hur vissa frågor handlagts. Den behandlade perioden är väl vald. Brusewitz' stora monografi om riksdagen och utrikespolitiken i riksdagsverket (band XV) utkom 1938 och täcker i stort sett utvecklingen fram till 1937. Sistnämnda år tillkom utrikesutskottet, varigenom nämnden kom att arbeta under i viss mån nya förutsättningar. I denna anmälan skall först en sammanfattande redogörelse lämnas för arbetets disposition. Därefter skall några randanmärkningar göras till några av de problem som behandlas.

De fyra första kapitlen behandlar den formella sidan av utrikesnämnden: (I) Sammansättning och organisation, (II) tystnads- och varsamhetsplikt samt informationsmaterial, (III) befogenheter och uppgifter och (IV) verksamhetsformer. De två följande kapitlen ägnas åt (V) utrikesnämndens faktiska ställning mot bakgrunden av en inledande översikt över riksdagen och handelspolitiken samt åt (VI) utrikesnämndens engagemang i vissa betydelsefullare frågor (Ålandsfrågan 1938—39, den engelsk-franska planen på intervention i Finland 1940, handels- och kreditavtalen med Sovjetunionen 1946 samt frågan om skandinavisk försvarssamverkan 1948—49). Efter avslutningskapitlet (VII), slutanmärkningar, följer en engelsk sammanfattning. Dess terminologi ansluter sig till utrikesdepartementets översättning av grundlagarna. Detta noteras med tillfredsställelse.

I kapitlet om utrikesnämndens sammansättning och organisation ägnar författaren betydande utrymme åt frågan om nämndens permanens. Rådplägningsorganet måste alltid kunna fungera; därför stadgar riksdagsordningen, att nämndens ledamöter skall utöva sina befattningar till dess nytt val av utrikesnämnd förrättats. Dessutom föreskrivs, att nämndens ledamöter skall behålla sina uppdrag också efter en riksdags- eller kammarupplösning. Den senare bestämmelsen förefaller strängt taget överflödig. I tillämpningen måste redan den första regeln innefatta den senare. Lagstiftarna har uppenbarligen icke velat ta några risker.

Utrikesutskottet domineras av partiernas ledande riksdagsledamöter. Det är därför naturligt, att utskottets tillkomst skulle markera slutet på den praxis, enligt vilken ingen ledamot ges ordinarie plats i mer än ett ständigt utskott. Eftersom arbetet handlar om utrikesnämnden, borde påpekandet varit på sin plats att placering i nämnd och på ordinarie utskottsplats började redan vid nämndens tillkomst 1921. Analysen av vilka utskottsplaceringar, som förenas med plats i utrikesutskottet, är av intresse. Den visar bl. a. hur utrikesutskottets ledamöter fördelar sig på sådana utskott, som också har att behandla utrikespropositioner, särskilt statsutskottet och bevillningsutskottet. Helt korresponderar icke utrikesutskottets ledamöters placering i andra utskott med dessas betydelse som utrikespolitiska beredningsorgan. Särskilt anmärkningsvärd är det ringa sambandet mellan utrikesutskottet och andra lagutskottet, som har att avge yttrande över alla avtal och internationella konventioner av socialpolitisk art.

I det andra kapitlets diskussion om tystnads- och varsamhetsplikt ger författaren en välbalanserad framställning av de svårigheter, som ligger i att förena denna plikt med den lika självklara funktionen att hålla riksdagsledamöter utanför nämnden underrättade om viktigare frågor, som avhandlats i denna. Olika uppfattningar har framträtt om vad som i detta hänseende är tillbörligt. Enstaka gånger har försök att i kamrarna diskutera vad som förekommit i kontroversiella frågor inom nämnden väckt kraftig gensaga. Detta visar, anser författaren, att det för nämndens ledamöter är en oskriven lag att icke gärna inför kamrarna blotta meningsmotsättningar av mera ömtåligt slag.

Detta innebär icke, att utrikesnämndens ledamöter saknar kontakt med riksdagen i övrigt. Under andra världskriget utbildades en praxis att utnyttja gruppmötena i de inom nämnden företrädda partierna som organ för vidare information. Dessutom har förekommit informell, direkt kontakt mellan regering och riksdag genom partigruppmöten (under samlingsregering) och partiledarkonferenser. Det skulle ha varit av intresse, om författaren även haft möjlighet att undersöka och diskutera vilken betydelse efterkrigsårens öppnare redovisning och debatt av utrikespolitiska frågor haft för såväl nämndens arbete som för den förtroliga, icke officiella kontakten mellan regering och riksdag.

I det tredje kapitlet, om nämndens befogenheter och uppgifter, diskuterar författaren grundlagens kompetensföreskrifter och deras innebörd. I kapitlet berörs också kritiken i riksdagen — under åren närmast efter andra världskriget — mot att regeringen försummat att hålla den kontakt i utrikesfrågor, som grundlagen föreskriver. Regeringen tog under en kor-

tare tid så starkt intryck av kritiken, att den hänsköt frågor av högst skiftande valör till såväl nämnd som riksdag. Författaren anser att regeringen därvid handlade felaktigt. Om »nämnden besväras jämväl med frågor av underordnad betydelse, måste möjligheten till insatser i mera vitalt hänseende reduceras». Tesen förefaller plausibel men är kanske ändå inte helt invändningsfri. Nämndens svaghet i en sådan situation beror delvis på att den sammanträder så sällan att den inte hinner med sakbehandling av ett stort antal frågor. Men delvis torde dess svaghet bero på det bristande intresset för Sveriges föga dramatiska utrikespolitik, en reflex av den fundamentala enigheten på det utrikespolitiska området.

Den ökning i antalet till nämnd och riksdag hänskjutna frågor, som skedde efter kriget — och som drevs fram av riksdagens egen kritik — anser författaren vara orsakad av en »missriktad strävan till självhävande från riksdagens sida». Att regeringen gick väl långt i sin uppmärksamhet mot riksdagen synes ovedersägligt. Dess hänsyn var dock, som ryssavtalens handläggning 1946 visar, icke alltid tillräcklig i verkligt stora frågor. Riksdagens kritik bör främst ses mot bakgrunden av krigsårens utrikespolitiska sekretess. Det var därför, synes det anmälaren, långt ifrån någon »missriktad självhävande» utan ett förklarligt och i stort sett framgångsrikt försök att skapa eller återställa balans mellan regering och folkrepresentation.

Författaren går så över till det omdiskuterade stadgandet i RF § 54, att rådpågning i alla ärenden av större vikt skall äga rum »före avgörandet». Hans tolkning går i välkända spår. Bestämmelsen förbjuder regeringen att komma så sent till nämnden, att den faktiskt bundit sig gentemot den makt, med vilken den förhandlar. Hans uppfattning torde ha full täckning i grundlagsstiftarnas motiv och bestämmelsernas ordalydelse. Uppfattningen på denna punkt är dock icke enhetlig, icke heller praxis. Att det i praktiken är svårt att driva utrikespolitiken så att några låsta positioner icke behöver redovisas i nämnden, är författaren naturligtvis medveten om. Till det faktiska rättsläget hör emellertid också bestämmelsernas tillämpning i praxis. Denna måste ses mot bakgrunden av parlamentarismens utveckling. Reglerna om riksdagen och utrikespolitiken tillkom under det sista brytningssskedet mellan maktdelning och parlamentarism. De har framstrungit ur den konfliktsituation mellan exekutiv och representation, som rådde inom maktdelningens ram. Parlamentarismen ger riksdagen en annan, men inte mindre viktig roll än maktdelningen. Denna roll är främst att kontrollera exekutivens handlingar. En sådan funktion får med nödvändighet oftast formen av en efterhandskontroll, så länge som regeringen stöds av en fast riksdagsmajoritet. Det ligger i systemets karaktär, att regeringen skall ha en ledande ställning och att representationen många gånger ställs inför vad som i realiteten är fullbordade fakta. Formellt sett har riksdagen frihet att godkänna eller vraka; i verkligheten är den bunden, om den inte vill riskera regeringens ansikte eller existens. Dess roll inskränker sig i dessa fall till att komma med en efterhandskritik, som kan tjäna såsom en vägledning för regeringens handlande i en framtida, liknande situation. Om detta accepteras som en väsentlig del av den parlamentariska författningens innebörd, blir en regeringshandling, som binder riksdagen, möjligen grundlagsstridig men knappast författningsvidrig. Vad

regeringen tidigare kunde göra med stöd av konungens prerogativ, kan den nu göra med stöd av riksdagens förtroende, som när det gäller utrikespolitiken icke inskränker sig till regeringens eget parlamentariska underlag.

Författaren analyserar också innebörden av bestämmelsen i RF § 12, att nämnden skall höras om sådana överenskommelser med främmande makt, som är av större vikt men icke kan läggas fram för riksdagen. I vilket förhållande står denna bestämmelse till regeln i § 54, att nämnden bör höras före avgörandet i alla frågor av större vikt? Författaren uppställer två hypoteser. Den ena är, att stadgandet i § 12 »för det specialfall det här gäller, avser att ersätta stadgandet i § 54», den andra att det syftar till att komplettera och skärpa den senare bestämmelsen. Anmälaren vill här anföra en avvikande mening. Bestämmelsen i § 12 bör ses som ett reservstadgande till huvudbestämmelsen i samma paragraf. Om det är omöjligt att lägga fram en överenskommelse för riksdagen, som är av så stor vikt att detta borde ske, skall nämnden höras före överenskommelsens ingående. Vad som sedan står i RF § 54 varken ökar eller minskar betydelsen av reservstadgandet i § 12. Då författaren på olika sätt försöker visa, att det är orimligt, att regeln i § 12 »skulle anses dekretera ett ovillkorligt hörande av nämnd eller utskott i anslutning till förestående ratifikation», gör han saken onödigt komplicerad. Ett utrikesärende enligt § 54 kan mycket väl vara en sådan överenskommelse med främmande makt, som avses i § 12, men är det inte alltid. I den mån det gäller en överenskommelse, som utrikesnämnden fått behandla enligt § 54 och som borde men inte kan få gå till riksdagen, kan, som författaren framhåller, behandlingen enligt § 54 i vissa fall göra behandling enligt § 12 överflödig. Detta kan dock icke på något sätt rubba den karaktär av reservstadgande till huvudregeln i samma paragraf som rådplägnings enligt § 12 utgör. Det innebär endast, att bestämmelsen i § 12 i vissa fall kan anses ha uppfyllts genom tidigare tillämpning av § 54.

I kapitel IV om nämndens arbetsformer ägnas särskild uppmärksamhet bl. a. åt den 1953 införda protokollföringen av nämndens överläggningar. Protokollen infördes både för att inpränta hos nämndledamöterna betydelsen av deras rådgivande uppgift och för att göra det lättare att efteråt konstatera, vilka uppfattningar som framkommit under överläggningarna. Författaren beklagar 1953 års reform. Han anser att den måste beskära den fria och obundna diskussionen inom nämnden.

I kapitel V om nämndens faktiska ställning görs bl. a. det intressanta påpekandet, att nämnden till sin karaktär är ett krisorgan, medan utrikesutskottet är ett fredsorgan. Det är en tillspetsad formulering, som väl innebär en viss överdrift men ändock ger en riktig helhetsbild av situationen. I det sista kapitlet (»Slutanmärkingar») modifieras dock denna uppfattning. Författaren, som tidigare kritiserat suppleanternas rätt att närvara i nämnden, anser att »det egendomliga är att [nämnden] numera icke kan anses inrättad för de allvarsmättade lägen, då dess insatser äro mest av behovet påkallade». Som en utväg ur detta dilemma föreslår han, att kungen skall få rätt att »undantagsvis och i utomordentliga lägen låta föredraga ett ärende i 'lilla nämnden', då suppleant icke skulle äga närvara utan att vara kallad vid ledamöts förfall». Till detta kan fogas reflexionen, att redan

den »lilla nämnden» kan befaras vara för stor i de »utomordentliga» situationer, i vilka en suppleantspäckad nämnd utgör en fara för sekretessen.

»Utrikesnämnden 1937—1953» är ett arbete med obestridliga förtjänster, som randanmärkningar av detta slag icke kan undanskymma. Även om analyserna ofta saknar originalitet och stundom uppkallar till gensaga, inger arbetet förtroende för författarens kännedom om nämndens verksamhet under de skiftande yttre konjunkturer, som tidsavsnittet omfattar. Det fyller en lucka i vår författningspolitiska litteratur.

Nils Andrén

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 15: 1958. H. 7. *Montgomery, A.*, Konjunkturen och vår ekonomiska politik, s. 464—71. — *Wallander, J.*, Bilismen och kreditgivningen, s. 472—79. — *Jucker-Fleetwood, E. E.*, Baselinstitutet för ekonomisk forskning, s. 495—99. — **H. 8.** *Adams, E. S.*, USA mellan inflation och recession, s. 529—37. — *Severin, F.*, Svensk press under efterkrigstiden, s. 551—57. — *Dahlbäck, H.*, Riksbanken och Sveriges betalningsbalans, s. 574—78.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 60: 1958. Nr. 2. *Åstrand, H.*, Jordbrukets väg, s. 85—102.

Finsk tidskrift. T. 163—64: 1958. H. 7. v. *Bonsdorff, G.*, Småstaterna och världsfreden, s. 280—87.

Historisk tidskrift. Årg. 21: 1958. H. 3. *Matz, R.*, »The rise of the gentry». En debatt om den stora engelska revolutionens sociala bakgrund, s. 298—321.

Landskommunernas tidskrift. Årg. 39: 1958. Nr. 6—7. *Larsson, S.*, Kommunens »public relations», s. 377—81. — **Nr. 9.** *Löwbeer, H.*, Den växande skolorganisationen, s. 540—45. — **Nr. 11.** *Ulne, J.*, Fackrepresentanter i skolstyrelsen, s. 701—07.

Liberal debatt. Årg. 11: 1958. Nr. 6. *Undén, Ö.*, Om svensk utrikespolitik, s. 192. — *Tingsten, H.*, Illusioner i världspolitiken, s. 193—97. — *Rooth, I.*, Krediter till underutvecklade länder, s. 207—12.

Nordisk tidskrift. Årg. 34: 1958. H. 5. *Wendt, F. W.*, Danmark i 1957, s. 305—17. — *Andrén, N.* och *Dahmén, E.*, Sverige 1957, s. 318—31.

Nya Argus. Årg. 51: 1958. Nr. 14. *Jansson, J. M.*, Finlands östpolitik, s. 207—09. — **Nr. 15.** *Jansson, J. M.*, Finlands utrikespolitik och försvaret, s. 223—25. — **Nr. 18.** *Ölander, R.*, Informationsverksamhet, s. 272—75.

Scandia. Bd. 24. Årg. 1958. H. 1. *Sjögren, P.*, Henning Hamiltons fall år 1881. Ur nytillgängligt aktmaterial, s. 115—38.

Svensk tidskrift. Årg. 45: 1958. H. 6. *Ivarsson S.-I.*, Är det bättre med indirekta skatter, s. 289—98. — *Sundell, O.*, Civilförsvaret i stöpsleven, s. 299—307. — *Håmori, L.*, Västtysklands utrikespolitiska problem, s. 308—16. — *Cunctator*, Att förutsäga

framtiden, s. 317—24. — **H. 7.** *Aura, T.*, »Hyresregleringens avveckling — en förutsättning för bostadsfrågans lösning», s. 390—401. — *Hagård, B.*, De intellektuella och politiken, s. 402—10. — *Ramberg, G.*, När byråkratien försvann, s. 411—14. — **H. 8.** *Nyblom, E.*, Den irakiska revolutionen, s. 444—53. — *Jalakas, R.*, Konjunkturläget i USA, s. 454—58.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Årg. 50: 1958. Nr. 15. *Landström, S.-S.*, A- och B-riksdagarna 1958 ur stadskommunal synpunkt, s. 463—69. — **Nr. 16.** *Landström, S.-S.*, A- och B-riksdagarna 1958 ur kommunal synpunkt. II., s. 496—501. — **Nr. 17.** *Landström, S.-S.*, A- och B-riksdagarna 1958 ur kommunal synpunkt. III., s. 516—21.

Sveriges landstings tidskrift. Årg. 45: 1958. H. 7. *Rohllieb, C.*, Landstingens ekonomiska ställning och underlag 1913—1953, s. 190—94.

Tiden. Årg. 50: 1958. Nr. 7. *Israel, J.*, Olika stadier i en valkampanj, s. 389—90. — *Undén, Ö.*, Intervention — årgång 1958, s. 391—95. — *Sterner, R.*, Läkarförbundet och läkarbristen, s. 396—405. — *Kellgren, N.*, Perspektiv efter pensionsvalen, s. 416—21. — **Nr. 8.** *Lindström, U.*, Allmänt eller enskilt intresse?, s. 454—58. — *Himmelstrand, U.*, Problem och argument i svensk atomvapendebatt, s. 459—69. — *Ivres, I.*, Frihet och ansvar i massmedia, s. 476—85. — *Lindencrona, F.*, Den öppna hälso- och sjukvården i stöpsleven, s. 486—89. — *Höglund, G.*, Det socialdemokratiska vänsterpartiet vid skiljovägen, s. 490—98.

Utrikespolitik. Årg. 13: 1958. Nr. 5. *Hirschfeldt, L.*, Avveckling i Mellersta Östern, s. 161—64. — *Nyblom, E.*, Förenta staterna och Latinamerika, s. 173—82. — *Bergen, E.*, Triangeln Moskva-Peking-Delhi, s. 183—90.

Internasjonal politikk. 1958. Nr. 4. *Herrmann, R.*, Britisk middelklasse flytter de politiske grensemerkene, s. 84—90. — *Hammarskjöld, D.*, Varför Förenta nationerna?, s. 90—95. — *Vig, P.*, Sovjet-samveldets hjelp til de underutviklede land, s. 105—07. — *Østgaard, E.*, Frankrikes nye grunnlov, s. 112—15.

Nordisk administrativt tidsskrift. Årg. 39: 1958. H. 2. *Eek, H.*, Handlingssekretess och tystnadsplikt i främmande rätt, s. 154—86. — *Wade, H. W. R.*, Some problems of administrative law in England, s. 187—200. — *Os, A.*, Forvaltningskomiteens innstilling, s. 201—19.

Samtiden. 67. Årg.: 1958. H. 6. *Araldsen, O. P.*, Norske forsvarsproblemer — marinens rolle, s. 381—96.

Statøkonomisk tidsskrift. 72. Årg.: 1958. H. 2. *Erichsen, E.*, Motkonjunkturpolitikk under et internasjonalt konjunkturomslag, s. 73—94. — *Stoltz, G.*, Et innleg om tollunion og frihandelsområde, s. 119—37.

The American journal of comparative law. Vol. 7: 1958. No. 2. *Letourner, M.* and *Drago, R.*, The rule of law as understood in France, s. 147—77. — *Looper, R. B.*, The treaty power in Switzerland, s. 178—94.

The American journal of sociology. Vol. 64: 1958. No. 2. *Dahrendorf, R.*, Out of Utopia: Toward a reorientation of sociological analysis, s. 115—27. — *Burns, T.*, The forms of

conduct, s. 137—51. — *Smigel, E. O.*, Interviewing a legal elite: The Wall Street lawyer, s. 159—64.

American sociological review. Vol. 23: 1958. No. 5. *Becker, H.*, Culture case study and Greek history: Comparison viewed sociologically, s. 489—504. — *Lenski, G. E.*, Trends in inter-generational occupational mobility in the United States, s. 514—23. — *Maccoby, H.*, The differential political activity of participants in a voluntary association, s. 524—32.

The annals of the American academy of political and social science. Vol. 319: 1958. *Celler, E.*, Pressure groups in congress, s. 1—9. — *Lenhart, R. F.*, Management in politics, s. 32—40. — *Turner, H. A.*, How pressure groups operate, s. 63—72. — *Zeller, B.*, The regulations of pressure groups and lobbyists, s. 94—103. — *Garceau, O.*, Interest group theory in political research, s. 104—12.

The British journal of sociology. Vol. 9: 1958. No. 3. *Ginsberg, M.*, Social change, s. 205—29. — *Lancaster, L.*, Kinship in Anglo-Saxon society, I, s. 230—50.

The Canadian journal of economics and political science. Vol. 24: 1958. No. 3. *Smiley, D. V.*, The two-party system and one-party dominance in the liberal democratic state, s. 312—22. — *Rosenberg, N.*, Government economic controls in the British building industry, 1945—49, s. 345—54. — *Hartle, D.*, Predictions derived from the employment forecast survey, s. 373—90.

Foreign affairs. Vol. 37: 1958. No. 1. *Kissinger, H. A.*, Nuclear testing and the problem of peace, s. 1—18. — *Domenach, J.-M.*, Democratic paralysis in France, s. 31—44. — *Nkrumah, K.*, African prospect, s. 45—53. — *Jackson, R.*, An international development authority, s. 54—68. — *Lockwood, W. W.*, »The socialistic society»: India and Japan, s. 117—30.

History. Vol. 43: 1958. No. 147. *Butterfield, H.*, George III and the constitution, s. 14—33. — **No. 148.** *Beloff, M.*, Political leadership in the American democracy, s. 110—117.

International affairs. Vol. 34: 1958. No. 4. *Blackett, P. M. S.*, Nuclear weapons and defence: Comments on Kissinger, Kennan, and King-Hall, s. 421—34. — *Harrod, R.*, World recession and the United States, s. 444—54. — *Howard, M.*, Disengagement and Western security, s. 469—76. — *Rothfels, H.*, The German resistance in its international aspects, s. 477—89.

The international and comparative law quarterly. Vol. 7: 1958. P. 4. *Graveson, R. H.*, Philosophy and function in comparative law, s. 649—58. — *Brownlie, I.*, International law and the activities of armed bands, s. 712—35.

Journal of the history of ideas. Vol. 19: 1958. No. 4. *O'Brien, M.*, Modern philosophy and platonic ethics, s. 451—72. — *Lenz, J. W.*, Hume's defence of casual inference, s. 559—67.

The political quarterly. Vol. 29: 1958. No. 4. Labour's plan for progress, s. 317—22. — *Dalton, H.*, 1931, s. 356—65. — *Beth, L. P.*, The white primary and the judicial function

in the United States, s. 366—77. — *Davies, E.*, The select committee on the nationalised industries, s. 378—88.

Political science quarterly. Vol. 73: 1958. No. 3. *Graber, D. A.*, The Truman and Eisenhower doctrines in the light of the doctrine of non-intervention, s. 321—34. — *von der Mehden, F. R.*, Marxism and early Indonesian islamic nationalism, s. 335—51. — *Shenton, J. P.*, The Coughlin movement and the new deal, s. 352—73. — *Kann, R. A.*, Public opinion research: A contribution to historical method, s. 374—96. — *Wishy, B.*, John Locke and the spirit of '76, s. 413—25.

Political studies. Vol. 6: 1958. No. 3. *Ostergaard, G.*, Parties in co-operative government, s. 197—219. — *Tierney, J. F.*, Britain and the commonwealth: Attitudes in parliament and press in the United Kingdom since 1951, s. 220—33. — *Harrison, W.*, Political processes, s. 234—52.

The review of politics. Vol. 20: 1958. No. 4. *Thompson, K. W.*, Statesmen as philosophers: Written and living theories, s. 431—64. — *Arendt, H.*, The modern concept of history, s. 570—90.

Social forces. Vol. 37: 1958. No. 1. *Hamilton, C. H.*, The sociology of a changing agriculture, s. 1—7. — *Ferguson, C. E.*, A statistical study of urbanization, s. 19—26.

Social research. Vol. 25: 1958. No. 3. *Wit, D.* and *Clubok, A. B.*, Atomic-power development in India: Prospects and U.S. role, s. 285—302. — *Etzioni, A.*, Industrial sociology: The study of economic organizations, s. 303—24. — *Braybrooke, D.*, Diagnosis and remedy in Marx's doctrine of alienation, s. 325—45.

World politics. Vol. 11: 1958. No. 1. *Shils, E.*, The concentration and dispersion of charisma: Their bearing on economic policy in underdeveloped countries, s. 1—19. — *Kaplan, M. A.*, The calculus of nuclear deterrence, s. 20—43. — *Nixon, C. R.*, The conflict of nationalisms in South Africa, s. 44—67. — *Loucks, W. N.*, Worker's self-government in Yugoslavia industry, s. 68—82.

L'anné politique et économique. 31e année: 1958. No. 144. *Lavergne, B.*, Dégradation et chute de la IVe république, s. 189—211. — *Lavergne, B.*, Le gouvernement de Gaulle et la stupéfiante constitution du 28 septembre 1958, s. 212—38. — *Fraser, G.*, La résurrection de la Ligue arabe, s. 247—54.

Journal du droit international. 35e année: 1958. No. 3. *Soubeyrol, J.*, L'interprétation internationale des traités et la considération des parties, s. 686—759.

Revue de droit international de sciences diplomatiques et politiques. 36e année: 1958. No. 3. *Pella, V.*, L'établissement d'une cour criminelle internationale, s. 256—72. — *Béguin, B.*, L'O.N.U. et le droit, s. 273—74. — *Cocatre-Zilgien, A.*, L'antagonisme anglo-irlandais de 1911 à 1950, s. 275—85.

Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. 8e année: 1958. No. 32. *Scherer, A.*, Les «mains libres» à l'Est, s. 1—25. — *Renondeau, G.*, Le Japon dans la guerre, s. 38—55.

Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger. 74e année: 1958. No. 2. *Cartou, L.*, Le marché commun et la technique du droit public, s. 186—219. —

No. 3. *Lassalle, C.*, Aspects institutionnels de la communauté charbon-acier, s. 410—51.
— **No. 4.** *Giraud, E.*, Le respect des droits de l'homme dans la guerre internationale et dans la guerre civile, s. 613—75.

Revue française de science politique. Vol. 8: 1958. No. 3. *Rémond, R.*, Droite et gauche dans le catholicisme français contemporain, s. 529—44. — *Blondel, J.*, L'évolution récente des colonies britanniques, s. 576—602. — *Rovan, J.*, La crise du parti communiste italien en 1956, s. 603—20.

Revue générale de droit international public. 62e année: 1958. No. 2. *Sirat, C.*, Le président de la cour internationale de justice, s. 193—219. — *Vergnaud, P.*, La guerre froide, s. 220—39. — **No. 3.** *de Visscher, P.*, Les aspects juridiques fondamentaux de la question de Suez, s. 440—45. — *Patey, J.*, La conférence des Nations unies sur le droit de la mer, s. 446—67.

Revue politique et parlementaire. 60e année: 1958. Nos. 681—82. *Maquenne, P.*, Le problème énergétique français dans le cadre du marché commun, s. 98—161. — *Roche, E.*, Le conseil économique français, s. 162—64. — *Marechal Juin*, Algérie 1958, s. 165—71. — **No. 683.** *Siegfried, A.*, Synthèse méditerranéenne, s. 217—21. — *Schumann, M.*, Descartes humilié?, s. 222—25. — *Chatelain, J.*, Après le référendum: Réflexions sur des commentaires, s. 226—30.

Archiv des öffentlichen Rechts. 83. Band: 1958. H. 2—3. *Daig, H.-W.*, Die Gerichtsbarkeit in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und der Europäischen Atomgemeinschaft, s. 132—208.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 78. Jahrg.: 1958. H. 4. *Bayer, H.*, Zerfall und Synthese in der modernen Wirtschaftslehre, s. 31—62. — **H. 5.** *Jonas, F.*, Was heisst ökonomische Theorie? Vorklassisches und klassisches Denken, s. 31—46. — *Braeutigam, H.*, Konjunkturpolitik und neutrales Geld, s. 47—86.

Historische Zeitschrift. Band 186: 1958. H. 1. *Conze, W.*, Staat und Gesellschaft in der frührevolutionären Epoche Deutschlands, s. 1—34. — *Höjer, T.*, Die Genesis der schwedischen Neutralität. Die Aussenpolitik Schwedens im 19. Jahrhundert, s. 65—79. — **H. 2.** *Andreas, W.*, Der Vater Machiavellis, s. 328—33.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 114. Band: 1958. H. 3. *König, H.*, Die volkswirtschaftliche Gesamtrechnung als Instrument der Wirtschaftspolitik, s. 385—95. — *Vöchting, F.*, Die italienische Südfrage, s. 491—526.

Vertical line on the left side of the page.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- BAILLIEN, HENRRY, Chronologische Inventaris der Oorkonden — — — te Tongeren (1233—1619), Brüssel 1958.
- BAY, CHRISTIAN, The structure of Freedom. Stanford, California 1958.
- BOKKAN, STELAR, Sammenlignende politisk sociologi. Chr. Michelsens-Institut. Bergen 1958.
- EK, HILDING, BERGSTRÖM, SVANTE, ARNHEIM, FRANS, Juridikens termer. Bonniets. Sthlm 1958.
- VON EUBEN, Formuerechtigeder. Köpenh. 1958.
- GAMMELGAARD, SØREN, Resale price maintenance. Paris 1958.
- HUMBLE, SIXTEN, Svenska stadsförbundet 1908—1958. Sthlm 1958.
- IMMÖNEN, ERKKI J., Alkoholipolitikka ja lehdistö (alkoholpolitiken och pressen), Helsingfors 1958.
- JOHANESSON, GÖSTA, Kommunismen i Sydostasien. Utrikespol. institutets skriftserie 1958: 11. Sthlm 1958.
- JÄGERSKIÖLD, STIG, Om allmän förvaltningsrätt. Anteckningar om metodik och rättsåskådning. Uppsala 1958.
- KÖNIG, RENÉ, Soziologie. (Das Fischer Lexicon). Frankfurt am Main 1958.
- LEIBHOLZ, GERHARD, Strukturprobleme der modernen Demokratie. Karlsruhe 1958.
- LÖCHEN, EINAR, A comparative study of certain european parliamentary assemblies. Chr. Michelsens Institut. Bergen 1958.
- MUNTHE, PREBEN, Freedom of entry into industry and trade. Paris 1958.
- RUWET, JOSEPH, La principauté de Liège en 1789. Brüssel 1958.
- STOLBE, HERMAN, Antarktis. Utrikespolitiska Institutets broschyrserie 1958 nr 12. Sthlm 1958.
- WILLIUS, GÜNTHER, Aufgabe und Verantwortung der politischen Parteien. Karlsruhe 1958.
- ÅKERMAN, JOHAN, Utrikespolitik och samhällsekonomi i väst och öst. Sthlm 1958.
- Riksräkenskapsverkets årsbok 1958. Sthlm 1958.
- Årsskrift utgiven av Åbo Akademi 1953—1957. Åbo 1958.
- Helsingfors stads statistik VI: 24, Undervisningsväsen 1955—56. Helsingfors 1958.
- Riksgäldskontoret. Årsbok. Budgetåret 1957/58. Sthlm 1958.
- Budgetredovisning för budgetåret 1957/58 av Riksräkenskapsverket. Sthlm 1958.
- Industri. Berättelse för år 1956. Kömmerskollegium. Sthlm 1958.
- Statistisk Årsbok. Göteborg 1958.

Fortlöpande bytesexemplar av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Balans, Bedriftsökonomen, Diakonen, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), Kommerciella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret (Kbhvn), Nya Argus, Samtid och Framtid, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Tidskrift, Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State-bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettvitenskap, Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik, Nordisk Kontakt, Pris- och Kartellfrågor, Conflict resolution. Scandia.

Nu komplett i 4 delar

KNUD FABRICIUS

Skaanes övergang
fra Danmark til Sverige

Del I—IV 58:—

GLEERUPS

Håkan Ohlssons Boktryckeri

*”En sannordisk forskningsuppgift —
ett mycket lofvärt initiativ —*

*Det ligger i sakens natur att en livslång förtrogenhet med
svensk statsrätt och svensk historia givit Herlitz en mycket
solid grund för jämförande studier.”*

Erik Lönnroth i Dagens Nyheter

NILS HERLITZ

NORDISK OFFENTLIG RÄTT

DEL I: HISTORISK INLEDNING Kr 12:—

DEL II: RIKSDAGARNA OCH TINGEN Kr 22:—

Arbetet ingår som volymerna XVII och XVIII i serien från INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING

— NORSTEDTS